מנדיל וואָהלמאַן.

# מסתרי־האגדה.

גלוי התעלומות של אגדות התלמוד ע״י חקירות מדעיות.

„ותעלומה יוציא אור״ — דברים
המסותרים מבני אדם הוציאם לאורה
(אבות דרבי נתן ו. ב.)

## חלק ראשון

הוצאת „חברים״ תרפ״ד ורשה

נסדר בביה״ד של א. שריפטגיסר סט־יורטקה 28.

כתובת המחבר:
M. WOHLMAN Warszawa, Nowolipki 66.



„MISTREJ HAAGADA"
M. Wohlmana
nakładem „HAWERIM".

DRUK. SIKORA i MYLNER WARSZAWA, NOWOLIPKI 6.

# תוכן.

## דברים אחדים מאת המו"ל.

הרב המחבר ר' מנדיל וואָהלמאן הוא חבר נכבד לאגודתנו „תפארת ציון" שבוורשה, ורבות התענגנו על נועם דבריו ויושר הגיונו בהרצאותיו ע"ד האגדה. ובחפצנו להעניק עונג רוחני לכל בית ישראל מוציאים אנו לאור את ספרו זה „מסתרי-האגדה", כדי להפיצו ברבים.

המוציאים לאור:

**אג' „תפארת ציון".**

בהשתתפות החברים:

**יעקב רוזנבום,**
**חיים ציטרין.**
**זאב רבינוביץ.**

# מבוא.

האגדה התלמודית היא היצירה העממית של האומה הישראלית, וכל אישי האומה שותפים ביצירתה. החכמים השקיעו בה את חכמתם, ובני ההמון—את תמימותם. ולפיכך האגדה היא רבת הגונים, ואנו מוצאים בה: באורי הכתובים, מוסר ותוכחה, דעות ואמונות, פיוט ושיר, ציורים ומשלים, זכרונות גדולי האומה, היסתוריה אמתית ודמיונית, עובדות מוגזמות ושמועות זרות, שיחות שדים ולחשים, ועוד. ומסדרי התלמוד מצאו חפץ גם בדברים התפלים של האגדה. ואעפ״י שהם בעצמם לא האמינו בהם, אספו אותם בכ״ז לתוך המדרש והתלמוד מפני שהם מולדת רוח העם.—ומפני זה אין שום מקום למי שיהיה לחשוד את חז״ל שהאמינו בדברי הבאי.

אולם ישנם עוד אגדות שנזכרו בתלמוד לא בתור יצירות דמיוניות של ההמון אלא שנאמרו מפי עד ראיה, כמו למשל שהעיד ר׳ ישמעאל לפני ר׳ יהודה הנשיא שבמקומו הפיל עוף ביצה וטבעה ששים כרכים, ושברה שלש מאות ארזים (ע׳ אגדה י״א) ורבה בר בר חנה מספר שראה צפור שעמדה עד קרסוליה במים וראשה מגיע לרקיע, (אגדה מ״ח) ור׳ מאיר מוכיח מהכתוב שעוברים במעי אמן אמרו שירה על הים (אגדה ס״א). האגדות האלו וכיוצא בהן נתנו יד לשונאי התלמוד להתלוצץ בחכמינו. והנה בא הספר הזה להוכיח שאחדות מן האגדות הללו נאמרו בדרך פיוט ומליצה, ורובן נאמרו בלשון סתרים, מפני שהשעה היתה צריכה לכך.

והנה האבן עזרא (בהקדמתו לבאורו על התורה) ממליץ על האגדות: „יש מהן כמשי דקים ויש מהן עבים כשקים״, היינו שלפעמים הלבוש החצוני של האגדה הוא יפה ועדין כמשי ולפעמים הוא עב ומוזר. אבל אם נעמיק בזה נראה שהאגדות הללו שלכאורה הנן היותר מוזרות, דוקא הן מחזיקות עובדות היסתוריות היותר חשובות, כמו עניני מרידה שמרדו היהודים ברומאים ועוד. וחז״ל ביראתם את הממשלה השכילו למסור את המאורעות ההיסתוריים האלו מעוטפים בצעיף של מסתורין.

אולם ישנן עוד אגדות שאינן היסתוריות, אלא שמספרות דברים שאירעו לאחד מגדולי הדור, שכבודו הוא—הסתר דבר, והאגדה באה ותולה את העובדה באיזה קדמון מן התנ״ך. וישנם עוד דרכים שעל פיהם אפשר להבין את מסתרי האגדה. וכל הדרכים האלו במספר תשע נערכו בספר זה, כל דרך באופן מיוחד ולכל אופן דוגמאות רבות. והן, לא רק ללמד על עצמן יצאו אלא ללמד על כלל האגדות יצאו, כי ע״י האופנים האלה יוכלו המבינים לגלות תעלומות שאר האגדות התמוהות שלא נזכרו כאן, ויפיצו אור על כל מסתרי האגדה.

# אגדות היסטוריות.

## א.

## הַלִּוְיָתָן וְשׁוֹר־הַבָּר.

„אמר רב יהודה אמר רב כל מה שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו זכר ונקבה בראם ואף לויתן זכר ונקבה בראם ואלמלא נזקקין 1) זה לזה מחריבין את כל העולם, מה עשה הקב"ה סירס את הזכר והרג את הנקבה ומלחה לצדיקים לעתיד לבא, שנאמר: והרג את התנין אשר בים (ישעיה, כ"ו), ואף בהמות בהררי אלף זכר ונקבה בראם, ואלמלא נזקקין זה לזה מחריבין את כל העולם, מה עשה הקב"ה סירס את הזכר וצינן את הנקבה ושמרה לצדיקים לעתיד לבוא, שנאמר: הנה נא כחו במתניו ואונו בשרירי בטנו (איוב, מ"ו) וכ"ו. התם נמי 2) לסרסיה לזכר ולצננה לנקבה? דגים פריצי, 3) ולעביד איפכא? 4) אי בעית אימא מלחה דנוקבתא עדיף 5) אי בעית אימא כֵּיוָן דכתיב: לויתן זה יצרת לשחק בו (תהלים, ק"ד.) בהדי נקבה לאו אורח ארעא, 6) הכא נמי למלחה לנקבה? 7) כורא מליחא מעלי בשרא מליחא לא מעלי". 8) (בבא בתרא, ע"ד).

כי כונת רב בזה איננה להבטיח להצדיקים לעתיד לבא סעודת בשר ודגים—לזה אין אנו צריכים הוכחות רבות, והראיה היותר גדולה היא דברי רב בעצמו האומר: „העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה" (ברכות י"ז.) ומלבד זאת הננו רואים, כִּי דברי רב אלה אינם לא מסורת ולא קבלה בידו, כי אם הוא סומך את דבריו על המקרא בישעיה: „ביום ההוא יפקוד ה'

---

1) מזדוגים. 2) מַקְשֶׁה: גם שם אצל דגים למה הרג את הנקבה, היה לו לצננה? 3) מתרץ; דגים שטופים בזנות ולא יועיל הצינון. 4) מַקְשֶׁה: יעשה להיפוך, יהרוג את הזכר ויצנן את הנקבה? 5) דָּגָה מְלוּחָה טובה יותר מִדָּג מָלוּחַ. 6) אין דרך ארץ שישחק הקב"ה עם נקבה. 7) גם כאן אצל בהמות היה לו להרוג את הנקבה ולמלחה? 8) מתרץ: דג מלוח הוא טוב, בשר מלוח לא טוב.

בחרבו הקשה והגדולה והחזקה על לויתן נחש בריח ועל לויתן נחש עקלתון והרג את התנין אשר בים", אם כן כמו שדברי ישעיה הם רק משל ומליצה על האומות (לפי דברי כל המפרשים), כן גם רב הולך בעקבותיו והוא רק מבאר ומרחיב את דברי ישעיה ומוסיף עליו דברי עצמו, לכן עלינו רק למצוא אל נכון את האומות, אשר כוון ישעיה אליהם ואז נבין על נקלה את כל חידת רב. —

הנה מודעת זאת, כי בימים הקדמונים לא השכילו בני אדם לתת בים דרך, לא הבינו לבנות אניות לרדת בהם ארחות ים, ובכלל לא ידעו אז חכמת המשוט. הראשונים בזה היו אנשי צור השוכנים על חוף ים התיכון, הם היו הראשונים אשר בנו אניות ויחרפו נפשם לתת במים עזים נתיבה, והשניים היו המצריים את שתי הַממלָכוֹת האלה יכנה הנביא ישעיה במליצתו בשם: „תנין", או „לויתן" (קראָקאָדיל), הענק הנורא בין חיות הים, והנה יכנה את צור (אשר בימי נבוכדנצר התישבו על אי צור בתוך הים) בשם: „לויתן נחש עקלתון", כי הים יתעקל ויקיף אותה מסביב, ואת מצרים יכנה בשם: „לויתן נחש בריח", כי ים התיכון ישטוף יָשר בצד צפונה של מצרים ושם הוא מבריח אותה מקצה אל הקצה. והנה מצרים היתה ממלכה גדולה ותקיפה לוכדת ארצות, לכן תכונה בפי המליץ בשם: „זכר". אך צור היתה ממלכה קטנה ונכבשה כמה פעמים **ויבעלוה** אדונים זרים, לכן נקראה בשם: „נקבה". —

והנה לוא נזקקו צור ומצרים זה לזה לכרות ביניהם ברית מלחמת מגן, כי אז לא יכלה כל אומה לכבוש אותן, יען כי אז בימי קדם לא היתה לכל אומה שום צי אדיר בים, אך „הקב"ה סירס את הזכר" כלומר: רב התבונן אל תכונת המצריים וירא לתמהונו דבר נפלא, כי המצריים בְּטִבְעָם לא היתה להם שום תשוקה להתאחד באמת ובתמים עם איזו אומה שהיא, אם אמנם טובת עצמם דרשה זאת, כאשר יראה זאת כל מתבונן בדברי ימי קדם, אשר הרבה פעמים התקשרו המצריים עם הממלכות הקטנות השוכנות בין אשור ומצרים, ויבטיחו להם לשלוח להם חיל צבאם לעזר נגד אשור, כמו שהבטיחו להושע בן אֵלה מלך אפרים, לחזקיה מלך יהודה, ובאחרונה גם לצדקיה מלך יהודה. אך תמיד לא עמדו בדבורם, וכבוא הצר על אנשי־בריתם עמדו מנגד, אף על פי שעל ידי זה באה הרעה גם עליהם, מזאת יוכיח הדורש, רב, כי היתה זאת מאת ה' שהטביע בם את הטבע הזה, כי לא יתחברו לכל אומה, למען הביא עליהם את הרעה, כי אמנם נודע, כי נבוכדנצר מלך בבל לכד את מצרים רק בעזרת אניות צור, שכבש בתחלה, כי לשוא חכתה צור לעזרת מצרים, שהיתה משענת קנה רצוץ לכל הבוטחים עליה, ועל המאורע הזה ימליץ ישעיה (לפי דעת רב): „ביום ההיא יפקוד ה' בחרבו הקשה והגדולה" (נבוכדנצר היה חרבו של הקב"ה), ואותו יפקוד על שני לִוְיָתָנֵי־הַיָּם: צור ומצרים להכותם בחרבו. מצרים שבה תיכף לאיתנה, אולם את צור „התנין אשר בתוך הים" הרג, כי הגלה נבוכדנצר את מלכה אתבעל

לבבל ויכבוש את צור (גרעץ־שפ״ר, דברי ימי ישראל, ח״א צד 227;). וזאת היא מליצת רב: „סירס את הזכר (מצרים) והרג את הנקבה (צור)״.—

אולם הדורש, רב, המעמיק לחקור בדברי־הימים—,התבונן וַיִוָכַח מדברי ישעיה כי הריגת צור לא היתה עולמית, כי אמנם אחרי זאת שבה לתחיה, כאשר יאמר ישעיה מבואר: „מקץ שבעים שנה יפקוד ה׳ את צור ושבה לאתננה (למסחרה) וזנתה (תסחור) את כל ממלכות הארץ על פני האדמה, והיה סחרה ואתננה קודש לד׳, לא יאצר ולא יחסן כי ליושבים לפני ה׳ יהיה סחרה לאכול לְשָׂבְעָה ולמכסה עתיק״—(ישעיה: כ״ג, כ״ז, כ״ח). ביאור הדברים הסתומים האלה הוא, כי אמנם מצאנו בדברי־הימים, אשר מקץ שבעים שנה לגלות צור ביד נבוכדנצר, קרא דרור נבונטיס מלך בבל האחרון, לאחד מזרע המלוכה בצור, שישב בכלא בְּבָבֶל, ויתן לו לעשות מלוכה בצור (ד״י. ח״א צד, 238) ואז שבה צור לקנות סחורה מכל הארצות, אך את הסחורה הזאת לא הניחה בבית האוצר ובחסן למכרם לארצות אחרות, כי לא עסקה עוד יותר במסחר־התבל, כי אם במסחר פעוט עם היהודים השבים מגלות בבל ויושבים לפני ה׳ בארץ ישראל, להם הספיקו הצורים סחורה, מאכלים ומלבושים, כאשר מצאנו זאת מפורש, כי הצורים, אשר ישבו בירושלים: מביאים דג וכל מכר ומוכרים לבני יהודה ובירושלים״ (נחמיה, י״ג ט״ז). את הדברים האלה יספר רב במליצה יפה, כי אם אמנם הרג הקב״ה את צור הנקבה, לא היתה זאת הריגה עולמית, אלא: „מלחה לצדיקים לעתיד לבא״, כלומר שמר צור מכליון גמור, למען לעתיד לבא, אחרי שבעים שנה יוציאו הצדיקים ממנה תועלת, הם הגולים השבים מבבל ויושבים לפני ה׳—בארץ ישראל.—

כל הטרחה הזאת, שטרח רב לטפל במליצת ישעיה לבארה ולהרחיבה —לא טרח, כי אם למען יוכל גם הוא להמליץ מליצה־חידות כזאת על מצב המדינות בימיו, כי אז נולדו חדשות בהליכות־הפוליטיקה, כי אחרי אשר עד ימי רב היתה רומא כמעט מושלת בְּכִפָּה, עתה נולדה לה צרתה בצדה. היא מלכות פרס, שבימי רב התחדשו נעוריה על ידי הגבור ארדשיר, שערך מלחמות גדולות נגד הרומאים וינצחם (ד״י. ח״ב, צד 363), מלחמות פרס בהרומאים היו להחכמים סימן טוב לישועת ישראל ולביאת המשיח [1]. אך רב, אשר שנא את הפרסיים החדשים על אשר גזלו את המלוכה מידי ארטבון מלך הפרסיים הישנים שהיה ידידו של רב (ירוש׳ פאה, פ״א, ה״א) גם על אשר הרסו בתי־מדרשות (יומא: יוד), לכן יָעַד להפרסיים אחרית רעה, שעתידים ליפול ביד רומא, ואחרי שתפשוט מלכות רומא ט׳ חדשים בכל העולם כולו אז יבוא המשיח (שם), ויען כי יָשַׁב רב בְּבָבֶל תחת ממשלת פרס, ירא להגיד דבריו בגלוי, לכן דבר במליצה־חידות.

---

1) „אם ראית סוס פרסי קשור בקברי א״י צפה לרגלי משיח״ שהש״ר. פ״ח

והנה המליץ הגדול כותב ספר איוב יתאר שני בּרואי־ענק אדירי־איוּמה: הלויתן והבהמות (איוב, מ, מ״א) הראשון ענק־הים, והשני ענק־היבשה, וכמו שתאר ישעיה בחידתו את המדינות גבורי־הים בימיו — במשל „הלויתן״ ענק־הים, כן גם רב תאר בחידתו את המדינות גבורי־היבשה בימיו במשל הבהמות, ענק־היבשה. וכוונת רב בזה אל רומא ופרס, ויתן לנו גם רמז דק להבין למי מכוונים דבריו, לכן על דברי איוב הקורא להבריה הזאת סתם: „בהמות״ — הוסיף רב: „בהמות בהררי אלף״ (תהלים: נ׳, יוד) לרמוז לנו בזה, כי כוונתו אל הרומאים היושבים בהררי אלף כלומר: הרי־האַלפים.

אולם מלת „בהמות״ לשון רבים, תורה, כי הם שנים, זכר ונקבה, כלומר: רומא ופרס, ואם היו נזקקין זה לזה לכרות ביניהן ברית שלום, מחריבין את כל העולם, אבל הקב׳ה סירס את הזכר (החליש את תשוקת הרומאים להתחבר להפרסיים), וצנן את הנקבה (החליש תשוקת הפרסיים להתחבר להרומאים). אך לא הרג את הנקבה, כי שמרה לצדיקים לעתיד לבוא, כלומר: העמידה בחיים עד עת קץ, אשר יבא המלך המשיח 1), שיהרוג את הנקבה, כי כפי דברי רב עתידה פרס שתפול ביד רומא ט׳ חדשים לפני ביאת המשיח, כאשר כתבנו.

והנה מקשה הגמרא: „התם נמי (גבי דגים) לסרסיה לזכר ולצננה לנקבה? כלומר: מדוע נחרבה צור, היה לו להקב׳ה רק להחליש את תשוקת צור להתחבר למצרים? ויתרץ: „דגים פריצי״ כלומר: הנה ראינו בצור תשוקה נדולה להתחבר עם שאר האומות, כדרך עם־סוחר, כאשר גם ישעיה ימליץ על זה: „וזנתה את כל ממלכות הארץ״, לכן לא מהני בה צינון. ומקשה: „ולעביד איפכא״? כלומר: למה הרג את צור, היה לו להרוג את מצרים ולהשאירה להצדיקים לעתיד לבא? ומתרץ: „אי בעית אימא מלחא דנוקבתא עדיף״, כלומר מן צור היתה אחרי זה תועלת לישראל, כי הספיקה להם סחורה, לא כן המצריים לא היו סוחרים. „ואי בעית אימא כיון דכתיב: לויתן זה יצרת לשחק בו, בהדי נקבה לאו אורח ארעא״. בזה צפונה מליצה נפלאה מאד, הנה מדרך החיות הטורפות, כי לא ימיתו את צידם בפעם אחת רק ישחקו בו, כדרך החתול עם העכבר, שיניחנו מידו וישלחנו לנפשו, וכאשר יברח העכבר, יצודנו עוד הפעם, עד כי לאט לאט ייעף העכבר וימות, כן מצינו כביכול, מנהגו של הקב׳ה עם מצרים, כי היה משחק בהם ולא הכריתם בפעם אחת, רק הפליא מכותם לאט לאט. כן התנהג עם המצריים בימי משה כמו שכתוב: „כי עתה שלחתי את ידי ואך אותך ואת עמך בדבר... ואולם בעבור זאת העמדתיך... למען ספר שמי בכל הארץ״. (שמות: ו׳ טו׳). וזהו מליצת רב: „כיון דכתיב: לויתן זה יצרת לשחק בו״ שמזה משמע שהקב״ה יראה את גבורתו במדינת־הים אחת, שלא יכלה א תה

1) רומי ופרס עתידין למשוך מלכותן עד ביאת המשיח (ע״ז: ב׳ ע״ב).

בפעם אחת רק לאט לאט, והגבורה הזאת היא מהוללה רק אם יגבור על מצרים, שהיא ממלכה גדולה וחזקה, אך אם יגבור על צור החלשה כנקבה אין זאת רבותא גדולה לפני הקב"ה, ואינו בנוהג שבעולם להראות גבורה על החלשים, וזאת היא המליצה: „בנקבה לאו אורח ארעא".

ומקשה עוד: „הכא נמי (גבי בהמות) למלחה לנקבה"? כלומר: היה לו להקב"ה להרוג את פרס ולשמרה מהכליון לעתיד לישראל? ומתרץ: „כורא מליחא מעלי בשרא מליחא לא מעלי", כלומר: הנה תועלת צור היתה בזה שתספיק סחורות לישראל ולזאת היה טוב יותר שיפלו תחלה ביד בבל, למען לא יתעסקו עוד במסחר־התבל כבראשונה רק במסחר פעוט עם ישראל, לא כן פרס שתועלתה לישראל היא שתלחום עם רומא לעתיד, וזאת לא תוכל לעשות אם תפול לפני זמנה ביד רומא, לכן הוצרך הקב"ה להעמידה בכל תקפה למען תוכל בעת קץ להלחם עם רומא.

עתה יצא כאור נוגה מסתרי האגדה הסתומה והחתומה הזאת, אשר רק יד חוקר בדברי־הימים ומליץ מהולל כהדורש רב — יָכְלָה לערוך אגדה נפלאה כזאת.

## ב.

# עזרת־התורה להרומאים.

„כי אתא רב דימי אמר תלתין ותרי קרבי עביד רומאי בהדי יְוָנָאֵי, ולא יכילו להו רומאי ליונאי עד דשתפינהו לישראל בהדייהו 1), והכי אתנו בהדייהו: אי מינן מלכי מנייכו אפרכי, אי מינייכו מלכי מִנָן אפרכי 2). שלחו להו רומאי ליונאי עד האידנא עבדיין בקרבא השתי נעביד בדינא 3); מרגלית ואבן טובה אי זה מהן יֵעָשה בסיס לחבירו? 4). שלחו להם מרגלית לאבן טובה. אבן טובה ואינך 5) איזה מהן יעשה בסיס לחבירו? אבן טובה לאינך 6). אינך וספר־תורה איזה מהן יעשה בסיס לחבירו? אינך לספר־תורה 7) שלחו להו: אם כן אנן ישראל בהדן וספר־תורה גבן, כפו להו 8). עשרין ושית שנין קמו בהימנותייהו בהדי ישראל 9) ולא אישתעבדו בהו, מכאן ואילך אישתעבדו בהו. מעיקרא מאי דרוש ולבסוף מאי דרוש? 10) מעיקרא דריש: (בראשית, ל"ג) „ויאמר נסעה ונלכה לנגדך 11) ולבסוף דריש (שם) „יעבור נא אדני לפני עבדו 12)", (ע"ז: דף ח').

אך למותר להראות על הזרות הנמצאה בהגדה הזאת, אשר שונאי ישראל שמוה למטרא לחצי לעגם, אבל אחרי העיון נמצא, כי כל האגדה הזאת יסודתה בדברי־הימים; עלינו להתבונן בתחלה אל מצב היהודים בימי רב דימי. הוא היה בימי קונסטנציוס קיסר רומא שמלך אחרי קונסטנטינוס הגדול, זה שקבל את אמונת הנוצרים, ואז החלהֵ קנאת הדת החדשה, ועמה גזרות קשות ורדיפות על היהודים, עד כי רבים מחכמי ישראל ובתוכם גם רב דימי נאלצו להמלט על נפשם מארץ־ישראל לבבל (עיין גרעץ ד"יי,

---

1) שלשים ושתים מלחמות נלחמו הרומאים ביונים, והרומאים לא יכלו לנצחם, עד ששתפו אליהם את היהודים. 2) הרומאים התנו תנאי עם היהודים: כשימשלו אצלנו מלכים — ימשלו אצלכם יועצים (קאנסול). 3) עד עתה חפצנו לנצח אתכם על ידי מלחמה, עתה נחפוץ לנצח אתכם על ידי דין ומשפט. ואנחנו שואלים אתכם שאלה: 4) מי שיש לו מרגלית ואבן טובה ורוצם לחברם יחד, איזה מהם יהיה כַּן ובסיס לחבירו?, כלומר: איזה מהם חשוב יותר? 5) מין אבן טובה (אניקס). 6) התשובה היא: אבן טובה נעשה בַסִיס לאינך. 7) התשובה היא. אינך נעשה בסיס לספר־תורה, שהיא חשובה יותר. 8) כששמעו היונים הטענה הנצחית הזאת נכנעו להרומאים. 9) היו נאמנים לברית, שכרתו עם היהודים. 10) מאיזה פסוק נוכחו הרומאים בתחלה שלא לשעבד את היהודים, ואח"כ לשעבדם. 11) עֵשָׂו אמר ליעקב: הנני שוה לך. 12) יעקב אמר לעֵשָׂו: אתה הארון ואני העבד.

ח"ב, 399). ולזאת רב דימי הזה שראה עֱנות היהודים בידי הרומאים בעלי אמונת הנוצרים, בבואו מארץ־ישראל לבבל ערך מחאה גדולה ותלונה נמרצה על הברית שכרתו היהודים עם הרומאים בפעם הראשונה בשנת 210 לפני חרבן־הבית, כי כאשר חפץ שמעון בן מתתיה החשמונאי לחזק בידי היהודים את חרותם משעבוד היונים־הסוריים, שעלתה להם ברוב עמל—פנה שמעון אל הרומאים, אשר גם הם נלחמו עם היונים, ויכרות אתם ברית מגן (גרעץ ד"יי, ח"א, 405). על ידי הברית הזאת עקד את ידי עם יהודה וישליכם לפני הנשר הרומאי, כי הרומאים חבקו את העמים הקטנים חפצי קרבתם בזרועות אהבתם המדומה עד צאת נפשם בהחבקם.

לא עברו שתי מאות ושלשים שנה, ורומה ברוב אהבתה את יהודה הכריעה לטבח את גבוריה, החריבה את ירושלים ותשרוף את בית־מקדשה. ורב דימי ברוח סַטִירִי יהתל על כריתת הברית הזאת, כי לא הביאה כל תועלת ליהודים, כי אם עבדות וכליון; אולם להרומאים הביאה תועלת באחרית הימים בימי קונסטנטינוס, כי היהודים עזרום אז לנצח את היונים, אז אמנם לא בחרבם ובקשתם, אלא בתורתם, כי אמנם אחרי כל המלחמות הרבות, שנלחמו הרומאים ביונים, והנצחונות שנצחום, בכל זאת היו היונים המנוצחים שליטים ברוח הרומאים מנצחיהם, כי הרומאים היו אמנם גבורי מלחמה, אבל גסים ופראים, ולעומתם היונים היו בעלי תרבות גבוהה ופילוסופים מלומדים. היוני שבוי המלחמה, אשר בא בתור עבד עולם לבית הרומאי היה אחרי זה למורה חכמה ודעת בבית הרומאי, סוף דבר התרבות היונית נצחה את הרומאית[1], כי קבלו הרומאים מהיונים גם את סדרי עבודת אליליהם ומנהגיהם. הדבר הזה נמשך עד ימי קונסטנטינוס, אשר קבל את אמונת־הנוצרים המיוסדה בעיקרה על תורת היהודים, ואז נעו אלילי־יָוָן מפני האמונה החדשה הזאת, ותורת־היהודים דחתה מפניה את תורת פילוסופי־יון.

את הדבר הזה יתאר רב דימי במאמרו ויערוך כמו שיחה וְכוּחִית (דיאַלאָג) בין הרומאים והיונים, עד כי לבסוף, היונים, שלא חפצו להִכָּנַע מפני חרב הרומאים נאותו להכנע מפני תורת היהודים, אשר ביד הרומאים...

אך מה הביאה הברית הזאת להיהודים? להיהודים הביאה שפלות ועבדות, ובאחרונה גם הרס וכליון, כי בפגישה הראשונה שנפגשו היהודים (בשנת 133 לפני חרבן הבית) עם הרומאים תחת שר הצבא פומפיוס, כאשר קראוהו האחים החשמונאים הורקנוס ואריסטובל לשופט ביניהם, אז תקע נשר רומא צפָּרניו החדות בבשר יהודה, קרע את לבבו ויחליש את כחו, עד

---

1) הנה נודע פתגם האָראַציוס: Graecia Capta ferum victorem cepit „et intulit artes agreti Latia—באורו: „יָוָן הכבושה על ידי הפראים כבשה את המנצח ונטעה את המדעים בישימון איטַלְיָה".

כי נפל כחלל ארצה, כי ביום השבת בחדש השלישי 1) פרץ פומפיוס עם חילו אל בית־המקדש ויעש הרג רב ביהודים, ויפשט מהמלך הורקנוס את תואר־המלוכה וַיַּשְׁאֵר לו תואר נשיא עם (שם. חלק א׳, 465).

אך בכל זאת נותר עוד צל מלוכה ביהודה, כי מושלו מקרבו יצא המלוכה השפלה הזאת נמשכה עוד עשרים ושש שנה בדיוק, כי אז (בשנת 107 לפני חרבן־הבית) שמו הרומאים קץ למלוכת היהודים, כי הרכיבו לראשם מלך איש נכרי את הורדוס האדומי (שם צד 485), וביום השבת בחדש השלישי, הוא היום אשר בו פרץ פומפיוס אל המקדש לפני עשרים ושש שנה, ביום ההוא פרץ גם הורדוס אל המקדש בראש צבאות הרומאים ויעש הרג רב ביהודים וימלוך עליהם מטעם הרומאים, ומאז פסקה המלוכה מהיהודים, כי הורדוס וביתו אחריו נחשבו בעיני היהודים רק כנציבי הרומאים. עשרים ושש השנה האלה, שנתנו הרומאים ליהודים לנהוג מלוכה בפני עצמם, אם אמנם היה בידי הרומאים לעשות קץ למלוכת היהודים עוד בימי פומפיוס—הדבר הזה מיחס רב דימי אל תוצאת כריתת הברית שכרתו היהודים עם הרומאים בימי שמעון החשמונאי, יותר מזה לא הפיקו כל תועלת מהברית.

רב דימי התבונן עוד אל חזיון נפלא בקרות הימים האלה, כי שמעון, כורת הברית עם הרומאים—היה המלך הראשון להיהודים בימי בית שני, וממנו יצאה שלשלת המלכים החשמונאים, שמלכו על היהודים עד ימי פומפיוס, ובכל העת הזאת לא היתה ברומי ממשלת־מלוכה, רק ממשלת קונסולה (הפרכוס בלשון התלמוד) ויועצים, אך בימי הורקנוס השני, שהיה המלך היהודי האחרון, החלה אז ברומי ממשלת מלך, כי יוליוס קיסר רֵעַ פומפיוס הפך את רומא לממשלת מלוכה, ויהי הקיסר הראשון ברומי, ואחריו נמשכה שלשלת הקיסרים ברומא שנות מאות, לזאת יאמר רב דימי ברוח סַטִירִי: „כי כפי הנראה התנו היהודים והרומאים ביניהם תנאי: כי בעת

---

1) בקדמוניות היהודים ליוסיפוס פלויוס (ספר ד׳ פרק ד׳) כתוב „כי לכד פומפיוס את המקדש בחודש השלישי ביום צום הגדול״ והמעתיקים העירו שם, כי דברי יוסיפוס אלה אינם מובנים להם, כי מעולם לא היה לנו צום בחדש השלישי לא לחשבון שנות־עולם, שהוא חדש כסלו, ולא לחשבון־החדשים שהוא סיון. אולם עיין בספר „מחלוקת רס״ג ובן מאיר״ לידידי הרה״ח ח״י בארנשטיין שם (צד 128) הוכיח כי הבבליים והיונים (המקדונים והאפזים) החלו למנות שנותיהם חודש אחד אחרי היהודים. ועיין שם בהערה, כי על פי החשבון חזה סדר יוסיפוס גם את חדשי היהודים. ואם כן יוסיפוס שכתב את ספרו בשפת יָוָן, בצדק קרא לחודש תמוז (החודש הרביעי ליהודים) בשם: „החדש השלישי״, יען כי להיונים קוראי ספרו, תמוז הוא ההודש השלישי, וכונת יוסיפוס בזה לשבעה עשר בתמוז, שהוא יום צום להיהודים.

שיהיו מלך ביהודה ימשול ברומא היפרכוס, ובעת, שברומא יהיה מלך, **אז** ימשול ביהודה רק היפרכוס, כי יפסקו המלכים מיהודה (המלכים ההורדו־סים נחשבו רק כנציבי רומא).

והנה כלל גדול היה בידי חז"ל: „מעשי אבות סימן לבנים", וכל מה שאירע להאומה הישראלית עם הרומאים הליטו חז"ל בהבקורת שמתחו על יעקב על ששלח מלאכים לעשיו אחיו כאשר אמרו: „רב יהודה בר סימון פתח: מה תאמרי כי יפקוד עליך ואת למדת אותם עליך אלופים לראש" (ירמיה: י"ג, כ"א) אמר לו הקדוש ברוך הוא (ליעקב) עשו לדרכו היה מהלך ואת משלח אצלו ואומר לו: „כה אמר עבדך יעקב" (בראשית רבה, פ' ע"ה), לכן ימליץ רב דימי, כי גם בדבר הזה שבתחלה כרתו הרומאים עם היהודים ברית־אחים ואחר זה שעבדו בהם—גם זאת נמצא במאורעות יעקב ועשו, שבתחלה אמר עשו: „נסעה ונלכה לנגדך", כלומר: בשוה לך, אבל יעקב אמר: „יעבור נא אדוני לפני עבדו", כי יעקב בעצמו הרכיב את עשו אדון לראשו, כן גם היהודים בעצמם הרכיבו את הרומאים אדונים לראשם, בזה שבקשו מהרומאים, כי יהיו לשופטים בין האחים החשמונאים הורקנוס ואריסטובול.

והנה מפני יראת הרומאים שמה לה האגדה סתר פנים, **ובבאורנו גלינו את מסתרי האגדה.**

## ג.

# הֲרוּגֵי־לוּז.

„אמר ר׳ יוחנן רגלוהי דבר נש אינון ערבין ביה לאתר דמתבעי תמן מובילון יתיה 1), הני תרתי כושאי 2) דהוה קיימין קמי שלמה (מלכים: א׳ ד׳) אליחרף ואחיה בני שישא, סופרים דשלמה הוה, יומא חד חזייה 3) למלאך המות דהוה קא עציב, אמר ליה: אמאי עציבת? אמר ליה דקא בעי מינאי אני תרתי כושאי דיתבי הכא 4), מסרינהו לשעירים שדרינהו למחוזא דלוז 5); כי מטו למחוזא דלוז שכיבו 6), למחר חזייא מלאך־המות דהוה קא בדיח 7) אמר ליה: אמאי בדיחת? אמר ליה באתר דבעו מינאי תמן שדרתינהו 8) מיד פתח שלמה ואמר: רגלוהי דבר נש אינון ערבין ביה לאתר דמיתבעי תמן מובילין יתיה" (סוכה: נג).

האגדה הזאת היא חידה נפלאה סתומה וחתומה ואין פותר, לולי נמצאה החידה הזאת עוד במקום אחר ופתרונה בצדה, כי בירושלמי (כתובות פי״ב ה״ג) הובא הספור הזה בשנוים קטנים: „אליחרף ואחיה תרין איסקריטרי 9) דשלמה חזא מלאך מותא מסתכל בון וחריק בשנוי" וכ״ו. ואחרי זה תיכף עוד ספור אחד: „תרין בנוי דרב ראובן בן איסטרובילא תלמידוי דרבי, חמא מלאכא דמותא מסתכל בון וחריק בשנוי, אמר נגלינן לדרומא שמא הגלות מכפרת, אזל ונסבון מן תמן". הספור השני הוא מפתח להספור הראשון ואם אמנם גם הוא מכוסה בצעיף ההסתר בכל זאת נקל לנו לגלות את מסתריו ולבוא עד תכונתו, והוא: שני בני ר׳ ראובן נתחייבו מיתה למלכות רומי 10)

---

1) רגליו של אדם עֲרֵבוֹת בעדו שתוֹלֵכְנָה אותו למקום שמתבקש למות. 2) שני סופרים היו עומדים לפני שלמה וקראום כושים בלשון סגי־נהור, מפני יָפְיָם. 3) ראה. 4) דורשים ממנו להמית שני הכושים היושבים כאן. 5) מסר אותם להשדים וישלחם לעיר לוז; שם לא היו בני־אדם מתים (עין להלן) 6) כשהגיעו לעיר לוז מתו הכושיים 7) למחר ראה שלמה כי מלאך המות שמח. 8) שלחת אותם למקום לוז, אשר שם נתבקשו למות. 9) ברומית: secretaruis 10) כל דבר אשר הוא סבה להביא מיתה נקרא בפי חז״ל: „מלאך המות", כמו שמצינו שעל פרדה לבנה הממיתה במכתה—קראו: „מלאך המות בביתו של זה" (חולין ז.), גם על דלעת שנמצאה בבית חולה „מלאך מיתה אית ליה לדין בביתיה" (נדרים, מט׳), וגם הנביאים השתמשו במליצה הזאת, וכאשר נפלו חיל אשור לפני שערי ירושלים קרא הנביא: „בלע המות לנצח" (ישעיה: כ״ד) כן מצאנו על הארבה: „ויסר מעלי רק את המות הזה" (שמות י״ז, י״ז) והרומאים אשר רצחו רבבות היהודים יכלו להקרא בצדק: „מלאך המות"!

והרומאים מלאכי המות היו חורקים עליהם בשניהם וחפצו להמיתם, אך הם הסתתרו בבית רבי, כי היו תלמידיו. ויהי היום ויבא פחד בלב רבי פן ימצאום הרומאים בביתו ויהרגום, לזאת עלה על דעתו לשלחם לדרומא, היא עיר לוד 1), אשר שמה היו היהודים בטוחים מחרב הרומאים, כי היתה נחשבת להם כעיר מקלט 2). אך הדבר הזה בעצמו היה סבה למיתתם, כי פעם אחת לא חשו הרומאים על חוק המקלט 3) ויתפרצו אל העיר לוד וימצאו שם את שני בני ר׳ ראובן שונאי נפשם ויהרגום. ור׳ יוחנן הוציא את המשפט: „רגליו של בר־נש אינון ערבין ביה לאתר דאיהי מתבעי אינון מובילין יתיה". כי אלו נשארו האַחים בבית רבי לא השיגה אותם יד הרומאי, מלאך־המות, אך בזה ששלחם ללוד עזר למלאך המות לעשות שליחותו. ויען כי היתה סכנה לפרסום הספור הזה, כי הטמין אותם רבי בביתו, לכן הלבישוהו מחלצות הסוד.

והנה אחת מדרכי האגדה היא, אם תחפוץ לספר דבר שיש בו סכנה מפני ממשלת הרומאים, אז היא מבקשת לה בתנ"ך איש הדומה בענינו מעט אל האיש שהיה בימי בעל האגדה, והוא תולה בקדמון ההוא את הדבר, שהיא חפצה לספר. כן גם ר׳ יוחנן, שהיה בימי נעוריו תלמידו של רבי (חולין נד.) ראה את המעשה הזה ויתלה אותו בקדמון, כי הנה נמצא בתנ"ך כי היו לשלמה מלך ישראל שני אחים סופרים: אליחרף ואַחיה, ובהיות כי רבי היה נשיא ישראל הדומה למלך, ומיוצאי ירך דוד המלך (שבת: נו) לכן במקום רבי הנשיא בן דוד ושני האחים סופריו 2) תלו את הספור בשלמה המלך בן דוד ושני האחים" סופריו, ובפרט, כי אחד משני האחים סופרי רבי נקרא בשם אחיה, (עיין להלן) כשם אחד משני האחים סופרי שלמה, וברצות ר׳ יוחנן להבליט את הדבר כי רגליו של אדם ערבין בו, עשה במליצתו שיחה בין שלמה המלך ובין המלאך המות, להראות, כי שלמה בעצמו בהתחַכמותו להצילם מהמות עזר להמלאך לעשות שליחותו.

עתה נשאר לנו להוכיח, כי העיר לוד היתה עיר מקלט כמו דפני של אנטוכיא, והראיה לזה מצאנו. כי בעת אשר בא ר׳ יוחנן בן זכאי

---

1) לוד נקראה הרבה פעמים בפי חז"ל: „דרומא" יען כי היתה בדרומה של ארץ־ישראל, והראיה לזה מצינו, כי ר׳ שמלאי היה מלוד (עבודה זרה: לו׳) ובירושלמי הובאה העובדה הזאת וקוראו: „שמלאי הדרומי (ירושלמי ע"ז. פ"ר ה"ט). ועוד בכמה מקומות. 2) הדבר הזה נוכיח להלן. 3) עיין להלן ותראה מדוע בטל חוק המקלט? 4) ר׳ אפס שהיה סופרו של רבי (בראשית רבה: פ׳ ע"ה) ישב אחרי זה בלוד (ערובין: ס"ה) ובני ר׳ ראובן שישבו בלוד כפי הנראה היו עוזריו.

לאספסיאנוס, בקש ממנו שיניח את שער המערב מירושלים, שהוא הולך ללוד וכל מי שיצא ממנו עד ד׳ שעות על היום יהי ניצול מהמות (איכה רבה: פ״א, פ׳ היו צריה). רואים אנו בזה, כי בלוד היו בטוחים, יען כי היתה עיר מקלט להיהודים אנשי שלומם של הרומאים. מדוע זכתה לוד לזה? נוכל לשער מזה, כי הננו רואים פה כי קראו ללוד בשפה החדותית: „לוז". אם כן רואים אנו מזה, כי כל מה שספרו לנו חז״ל מהעיר לוז כוונו בזה להעיר לוד. והנה על הכתוב: ויראו השומרים איש יוצא מן העיר ויאמרו לו הראינו נא את מבוא העיר וכו׳ וילך האיש ארץ החתים ויבן עיר ושמה לוז" (שופטים: א)—אמרו חז״ל על זה; „תנא היא לוז שצובעים בה תכלת, היא לוז שבא סנחרב ולא בלבלה, בא נבוכדנצר ולא החריבה, ואף מלאך המות אין לו רשות לעבור בתוכה, אלא זקנים שבה בזמן שדעתם קצה עליהם מוציאים אותם חוץ לחומה והם מתים" (סוטה :מו). הדברים האלו הם מליצה—חדות על העיר לוד, כאשר כן דרך חז״ל בחפצם לספר דבר ולהעלימו בכל זאת מפני הרומאים—אז יבקשו להם בספורי התנ״ך איזה ענין המתאים בתכנותו אל ספורם, והוא להם ליתד לתלות עליו את ספורם. כן הוא גם בדבר העיר לוד, הנה מצינו, כי ר׳ אליעזר בן הורקנוס ישב אחרי החורבן בעיר לוד ויכונן שם ישיבה גדולה (סנהדרין: לב) ובמזרח לוד היתה לו לר׳ אליעזר כֶּרֶם (ביצה: ה׳) והרומאים נתנו לו את הזירה שהיתה שם לבית-המדרש (גרעץ ח״ב 081).

מדוע זכה ר״א לכל זה? התשובה על זה נמצא בדבר חז״ל: הם יספרו כי בעת אשר צר אספסיאנוס על ירושלים היה ר׳ יוחנן בן זכאי מזרזם לאנשי ירושלים שיעשו שלום עם הרומאים: „והיו לאספסיאנוס אנשים שרוים כנגד חומותיה של ירושלים וכל דבר שהיו שומעים היו כותבים על החץ וזורקים חוץ לחומה לומר, שריב״ז מאוהבי הקיסר, וכך היה מזהיר לאנשי ירושלים" (אבות דר׳ נתן: פ״ב) מעשה דריב״ז ותלמידיו ובפרט מעשה בני סיעתו אנשי שלומם של הרומאים „שהיו שרוים כנגד חומותיה של ירושלים וכל דבר ששמעו היו מודיעים להרומאים"—הוא דומה ממש למעשה האיש מעיר לוז, שבראותו, כי בין כך ובין כך ילכדו בני יוסף את העיר לוז ויהרגו את כל תושביה, לזאת התחכם להראות להלוכדים את מבוא העיר. הלוכדים אמנם החריבו את העיר לוז, אך הוא ומשפחתו נצלו ויבנו להם עיר לוז שניה במקום אחר. כן גם סיעתו של ריב״ז בראותם כי בין כך ובין כך ילכדו הרומאים את העיר ירושלים ולא תהיה לבני ישראל שארית, לזאת התחכמו לעזור מעט להרומאים ללכוד העיר. הרומאים החריבו את ירושלים, אך לאנשי השלום נתנו עיר ידושלים שניה במקום אחר, היא עיר לוד, שהיתה זאת בעיני היהודים לירושלים שניה, כאשר אמרו על הכתוב: „ויללה מן המשנה" (צפניה א. ו׳) — זו לוד, שהיא שניה לירושלים (פסיקתא רבתי).

מלבד זאת, העיר לוז (כלומר: לוד) לא נחרבה מידי סנחרב ונבוכדנצר

כלומר אספסינוס ואדרינוס, שהחריבו כל ערי ישראל, ואף מלאך המות הרומאי אין לו רשות לעבור בתוכה, כי היתה לעיר מקלט. רק אם קצה נפש איש בחיים, אז יצא מחוץ לעיר לוד ופגע בו מלאך־המות, היא חרב הרומאים הנטושה על פני כל הארץ.—

והנה מבין תלמידי ריב״ז, איש שלומם של הרומאים, הצטין ר״א בן הורקנוס בנטיתו להרומאים, אביו „היה זקוק לעסקי מלכות ולעסקי האיס־טרטיון 1) (תנחומא הישן לבובער פ׳ לך). ונבא לר״ע תלמידו כי בשחיטה תהיה מיתתו. מפני שר׳ עקיבא חשב תמיד מחשבות מרד נגד הרומאים.

עיר לוד היתה מבטח עוז ליהודים מפני חרב הרומאים, עד כי לכל דבר שהיו צריכים להתאסף היה המקום לזה רק בלוד. כאשר גם בימי גזרת השמד נתאספו חכמי ישראל בעלית בית נתזה בלוד להחליט על איזה עברות צריכים למסור את נפשם (ירושלמי שביעית פ״ד ה״א)—חוק המקלט בעיר לוד בטל, כפי הנראה, בימי רבי שאָז נתאספו חכמי היהודים בלוד להתיעץ ע״ד המרידה שחפצו אז למרוד באחרית ימי רבי, בהקיסר ספטימוס סיבירוס, אך הרומאים הרגישו בדבר והרגו את כל אנשי האספה. (עיין להלן אגדה ט״ו) ואז כנראה נתפסו שם גם שני בני ר׳ ראובן ונהרגו.

ובזה נבין את הדברים החדותיים: „היא לוז שצובעין בה תכלת״, כלומר: היא לוד שבה נולדו המרידות, כי מודעת זאת שהמורדים יבחרו תמיד באיזה צבע שהוא להם אות המרידה. והנה התכלת היא סמל מלכות בית־דוד, כמו שאמרו: „מעשה השלחן כנגד בית־דוד, שהשלחן מכסין בתכלת״, (מדר׳, פ׳ במדב׳ ד׳). וטעם הדבר, לפי שהיתה התכלת צבע דגלו של יהודה (שם, פ״ב) לכן היה צבע התכלת אות למורדים החפצים להשיב מלכות בית־דוד; ובזה נבין את החידה: „שלחו ליה לרבא, זוג בא מֵרֶקֶת ותפשם נשר ובידם דברים הנעשים בלוז ומאי ניהו תכלת״, (סנהדרין: י״ב) שהכונה בזה אל המרידה שהתחוללה אז בימי רבא בא״י נגד הקיסר גאלוס, שאָז החריבו הרומאים את לוד, (עיין להלן: אגדה ד׳), והושיבו בלוד את לגיונות הרומאים שהצרו מאד להיהודים היושבים בעיר הסמוכה „אונו״ (מדר׳, שמואל פט״ז).

מכל האמור ראינו כי בני ר׳ ראובן נתחייבו מיתה להרומאים; והנה מצחות לשונו של רבי שאמר: „נגלינון לדרומא שמא הגלות מכפרת״ נוכל לשער כי האחים הרגו בשגגה נפש אחת היקרה להרומאים, לכן חרקו עליהם בשניהם, ויען כי על פי דין תורה ההורג נפש בשוגג איננו מחויב מיתה רק גלות לעיר מקלט, לכן המליץ רבי בצחות לשונו, כי יגלו לעיר מקלט לוד והגלות תכפר עליהם. אך כל זה הוא רק על דרך הצחות, כי הרומאים באמת לא חלקו בין שוגג למזיד לענין עיר מקלט, וגם הרוצח במזיד ניצול בבואו

---

1) שרי הצבא.

לעיר מקלט, כנודע.—

סוף דבר היה כי שני האחים בני ר׳ ראובן נהרגו בהיותם בלוד. כפי הנראה, לשני האחים האלה שנהרגו מכוון מאמרם: „יום טריינוס גופו מבטל בטל מפני שנהרגו בו שמעיה ואחיה אחיו״ (תענית: י״ח) ובערוך (ע׳ הרג) יפרש, כי „שמעיה ואחיה הם אלו שנזכרו בתלמוד: „שמעתי שהיו אומרים הרוגי מלכות אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתן וכו׳ עד שני אחין דלוד״ (פסחים: נ׳.) (כן היא גירסת הערוך) ומביא שם הערוך אגדה: „כי נמצאת בת קיסר הרוגה ובקשו להרוג כל היהודים בשבילה, ואמרו הם: אנו הרגנוה! כדי להציל כל ישראל״.—

עתה ננסה להפיץ אור על האגדה הזאת ובזה תתחזק השערתנו, כי שמעיה ואחיה הם בני ר׳ ראובן איסטרובלי. הנה מאביהם יסופר בתלמוד: „פעם אחת גזרה המלכות גזרה שלא ישמרו את השבת ושלא ימולו את בניהם ושיבעלו נדות; הלך ר׳ ראובן בן איסטרובלי וספר קומי 1) והלך וישב עמהם, אמר להם: מי שיש לו אויב, יעני או יעשר? אמרו לו: יעני. אמר להם: לא יעשו מלאכה בשבת, כדי שיענו. אמרו: טבית 2). אמר ליבטל ובטלוה; חזר ואמר להם: מי שיש לו אויב, יכחיש או יבריא? אמרו לו: יכחיש. אמר להם: אם כן ימולו את בניהם לשמונה ימים ויכחישו? אמרו: טבית. אמר ליבטל ובטלה; חזר ואמר להם: מי שיש לו אויב, ירבה או יתמעט? אמרו לו: יתמעט; אמר להם: אם כן לא יבעלו נדות? אמרו: טבית. אמר ובטלוה. הכירו בו שהוא יהודי והחזירום״ (מעילה, י״ז).

והנה אי אפשר להעלות על הדעת כי אחרי הגזירות אז הלך ר׳ ראובן והתנכר, וכיון שנדמה לעכו״ם תיכף ומיד נכנס בישיבת יועצי רומי הסי־נטורים ויבטל את הגזרות, כי לא כל מי שהוא עכו״ם הוא הגון להיות סינטור רומאי! אך בלי ספק שנים רבות קודם הגזרות נשא עליו ר׳ ראובן איזה משרה בהממשלה יען כי לא הכירו בו שהוא יהודי, ועל ידי כשרונותיו הטובים עלה מעלה מעלה עד כי היה לסינטור רומאי; אך אחרי שבהשתדלותיו בטל הגזרות, אז נודע הדבר שהוא יהודי והחזירו הגזרות.

אחרי זה מספר התלמוד: „אמרו מי ילך ויבטל הגזרות? ילך שמעון בן יוחאי ור״א בן יוסי וכו׳ כשהיו בדרך וכו׳ יצא לקראתם בן תלמיון (פירוש רש״י: שד) רצונכם אבוא עמכם? בכה ר״ש ואמר: שפחה של בית אבא (הָגָר) נזדמן לה מלאך שלש פעמים ואני לא פעם אחת! יבא הנס מכל מקום. קדים הוא על בברתא דקיסר 3). כי מטא להתם אמר: בן תלמיון צא, בן תלמיון צא, וכיון דקרי ליה נפקי וכו׳ ויבטלו הגזרות״ (שם).

---

1) גלח השער שעל מצחו והניח השער של אחריו כעין בלורית שהעכו״ם עושים שלא יכירו בו שהוא יהודי, רש״י. 2) היטבת לדבר. 3) נשתגעה והיתה צועקת ואומרת: הביאו ליאת רשב״י בכל שעה, רש״י בשם אגדה.

והנה, אם לא נחפוץ לחפאות על חז"ל כי יספרו לנו, חס ושלום, דברי הבלים, וכי עשו פעולות בעזרת שדים—עלינו להתחקות על בן תלמיון זה ולבא עד תכונתו: והנה נמצא במדרש: „מעשה באחד שהפקיד אצל חברו מאה דינרים, והנפקד טמן אותם בקנה חליל ויבא לבית—דין ויתן את הקנה ביד המפקיד וישבע כי כבר החזיר את הפקדון. המפקיד התרגז וישלך מידו את הקנה והדינרים נתפזרו על פני הארץ, ואז נודעה תרמית הנפקד; ובשביל הרמאות הזאת נקרא בשם: „בן תלמיון" (ויקרא רבה פ"ו).

רואים אנו מזה, כי בן תלמיון אינו שד, אלא בן אדם שנקרא כן מפני שעושה דבר של רמאות, יען בארמית נקרא בליעל ורמאי בשם: „טלמא" 1). וכן בן תלמיון זה של רשב"י נקרא כן בשביל שעשה דבר של רמאות נגד בת הקיסר, ונוכל לשער, כי הוא הבן הצעיר של ר' ראובן, כי בן ר' ראובן הגדול שהיה כמו אביו משרי המלוכה, נקרא גם כן אבטולמוס, כמו שמצינו: „התירו לאבטולמוס בן ראובן לספר קומי, מפני שקרוב למלכות היה" (סוטה: מ"ט) ויען, כי השתתף גם הוא בדבר הרמאות שנעשה לבת הקיסר, לכן אח"כ כשנתגלתה התרמית הזאת, קראו להבכור: „אבטולמוס, ולהצעיר: „בן תלמיון", כלומר: הרמאי הבכור והרמאי הצעיר 2), כי אבטולמוס ובן תלמיון בני ר' ראובן בראותם כי בדרך ישר לא יוכלו להציל את ישראל מהגזרות הרעות, שגזרו עליהם הרומאים עוד הפעם, לכן התחכמו לבטלם על ידי רמאות ותחבולות ערמה, כי אבטולמוס בהיותו סינטור ורגיל לבא לארמון הקיסר ידע כי בארמון הקיסר מאמינים כי שדים יכולים לחדור ולבא בגוף בן אדם פנימה, ורק צדיק בעל־מופת יוכל לגרש אותם מתוך גופו של האמלל ההוא, וביחוד האמינה בזה בת־הקיסר שהיתה חולה במחלת הרוח 3), והמשוגעה הזאת פחדה תמיד פן יכנס בה שד, לכן נועצו החכמים הנ"ל כי בן תלמיון שהיה רגיל גם הוא לבא לארמון הקיסר וידע את מוצאיו ומבואיו, הוא יתגנב שם אל בת־הקיסר ובתחבולות שונות ישפיע על בת הקיסר להאמין כי נכנס בה שד, עד אשר יבא אחד מחכמי

---

1) „אדם בליעל" (משלי ו', י"ב) מתורגם: „בר־נש טלומא". שונאי בצע (שם כ"ח, ט"ז) מתורגם: „דאסני טלומיתא" ובויקרא פ' שמיני: „הלמוני ולא ידעתי—„טלמין ליה ולא ידע", כלומר: מרמין אותו, כמפורש שם: „שתי חמשא קוסטין ואמרין ליה שתית עשרה, ולפעמים נקרא: „תלמא" כמו בתרגום ירושלמי: „שמעון ולוי אחים"— „תלמין גוברין", והוא יען שרמו את אנשי שכם. 2) הרבה פעמים מצינו, כי המלות: „אב" „בן" משמשת כמו „גדול" „קטן" ובארמית: „רבא" „זעירא", כאשר גם נמצא לפעמים להיפוך, כי קראו אנטינונוס רבא ואנטינונוס זעירא להסבא והנכד (עיין ע"מ לה"ג שיר) לכן נקרא הגדול: „טולמוס" והצעיר נקרא בסימן ההקטנה: „תלמיון". 3) עיין בנדרים נ' ברש"י ובר"ן שם שהביאו בשם מדרש, כי בימי ר' עקיבא (רבו של רשב"י) השתטה בת הקיסר ותשלך אל הים תיבה מלאה מרגליות ודינרי זהב וכ' עי"ש.

ישראל המפורסם לבעל־מופת ויגרש מקרבה את השד, כלומר: בן תלמיון יחדל אז מלעשות מעשי להטיו. וזהו שאמרה האגדה: „אמרו מי ילך ויבטל את הגזרה? ילך רשב״י, שהוא מלומד בנסים״, כלומר: הדבר הזה אמרו בני ר׳ ראובן והם שלחו לא״י כי יובא ר׳ שמעון המפורסם לבעל־מופת ומלומד בנסים.

רשב״י אמנם מתחלה לא ידע את אשר יעצו שם ברומא, אך כשבא לרומי—יצא לקראתו בן תלמיון ויציע את עצתו, כי הוא יקדים ויבא ויתגנב בארמון הקיסר אל חדר בתו המטורפת, ושם במסתרים יעשה תנועות מבהילות ויפחד את המשוגעה, ורק ברגע אשר יבא רשב״י ויצוה עליו לצאת, אז יצא. ובזה יתקדש רשב״י בעיני הקיסר ויוכל לפעול לבטל הגזרה 1). רשב״י אמנם בתחלה לא נאות לזה ויבך כי ירדו ישראל לדיוטא התחתונה, שצריכים לעשות תחבולות ברמאות; אך אחרי זה, בשוותו לנגד עיניו כי בזה תלויה הצלת האומה הישראלית, הסכים גם על זה, כאשר אמר: „יבא הנס מכל מקום!״ והנה בן תלמיון אמנם הפליא לעשות במעשי תעתועיו, עד כי בא רשב״י ויקרא: בן תלמיון צא! ויצא מהחדר כמזיק ממש בנפצו את כל כלי הזכוכית, ויהי לנס. רשב״י התעלה בעיני הקיסר כאיש אלהים ויפיק רצון ממנו לבטל הגזרות. כן עלינו להבין את האגדה התמוה הזאת.

כפי הנראה, בת הקיסר, אשר גם בתחלה היתה חולה מחלת־הרוח, אחרי הבהלה הזאת נחלשה לגמרי ומתה; ויען כי רבו אז המלשינים בישראל נודע הדבר אחרי כן, כי בחדר בת הקיסר לא היה אז שד, רק איש יהודי, ויצא הקצף על כל היהודים ויבקשו להרוג אותם, אז הודו שמעיה׳ ואחיה (הם אבטולמוס ובן—תלמיון) כי הם הרגוה (כלומר: הם היו המסבבים במיתתה) ונחרץ עליהם משפט מות. אך האחים הצליחו להמלט באורח פלא ויסתתרו בבית רבי. אולם רבי בידעו כי המלאך הרומי חורק עליהם שניו—שלחם לעיר המקלט לוד, וכאשר התנפלו הרומאים על לוד נתפסו גם הם ויהרגום בחרב הם הם הרוגי לוד אשר ריב״ל בן דורם נראה אחרי מותו בחלום לזבדי בן לוי ויספר לו, כי הרוגי לוד אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתן (קהלת רבה ט׳).

מובן מאליו, כי אינני קובע מסמרים בדברי המאמר הזה וכי לא נוכל לחשבו בתור הלכה פסוקה בדברי ימי ישראל, אחרי אשר כל מקורו הוא השערות על גבי השערות, בכל זאת לא נמנעתי להציעו לפני חכמי המבקרים אשר אולי ימצאו להדברים האלה עוד מקורים היסטורים ותצא כנוגה אור האמת.—

---

1) עיין ברש״י שבעין יעקב (מעילה י״ז) שכתב שם וז״ל: „ויש אגדה אחרת: אמר ליה בן תלמיון אנא קדימנא ואעיל בברתא דקיסר ותשתגע ולא לשתכחו אסא דמסי לי עד דתיתון אתון ותימרון לי: פוק! ונפקינא. ובההיא עבדי לכו מה דבעיתא, וזה יהיה לכם אות, דכי נפקינא מינה מתברנא כל כלי זכוכית של בית הקיסר״.

## פרק שני.

# אגדות של מרד

### ד.

## סוֹד הָעִבּוּר (פתיחה)

„אמר רבי אלעזר: בסוד עמי לא יבאו—זה סוד העבור" (ירו"ש סנה"ד פ"ה, ועיין בבלי: קי"ב). דרוש לנו להבין מה הסוד הגדול שיש בעבור השנה עד כי נקרא סוד האומה? ומה גם כי נמצא: „שש שבועות הללו וכ"ו שלא ידחקו את הקץ ושלא יגלו את הקץ, ובתו"ס: סוד העבור. (כתובות. קי"ב). ובפרט הננו רואים כי דקדקו מאד שלא לעבר את השנה אלא באנשים המזומנים לה; „מעשה ברבי גמלאל שאמר: השכימו לי שבעה לעליה 1), השכים ומצא שמונה. אמר: מי הוא שעלה שלא ברשות ירד, עמד שמואל הקטן על רגליו ואמר: אני הוא שעליתי שלא ברשות, וכ"ו, (סנהדרין: י"א). וגם הננו רואים כי אף מעשה קביעת החדש היה בהסתר ובחשאי: „אין עולין בעבור החדש אלא בפת דגן וקטנית ואין עולין ביום אלא בלילה" (שם ע׳:). ומהו כל החרדה הלא דבר הוא? וביותר אחרי שנראה כי הרומאים שבכלל לא הפריעו כל עם מעבודת דתם—אסרו על היהודים לפעמים לעבר את השנה (עיין להלן).

כל הדברים האלה יובילו אותנו אל השערה חדשה: בני ישראל היו אז תחת יד הרומאים אשר לחצום ודכאום מאד, עד שמרוב יאוש נאלצו פעמים אחדות למרוד ברומאים. ויען כי אחרי החרבן חשדו הרומאים אותם תמיד במרידות והביטו על כל בשבע עינים, לא יכלו היהודים להתאסף ולהתיעץ על אודות מרידה חדשה, לזאת הערימו היהודים להתיעץ בעת שנאספו לעבר את השנה בבית הועד, שאז היו אנשים מגדולי האומה. אספה כזאת שנשאה עליה אופי דתי—לא הפריעו הרומאים, ואז התיעצו גם על צפונות המרידה, ולכן היה תמיד העבור בסוד גדול, סוד האומה,

---

1) עיין להלן אגדה ו׳ ותראה, כי בשם: „עליה" נקראה ועידת הסנהדרין גדולי הדור, שהיתה בעלית בית המדרש.

וזהו סוד העבור 1). וגם לחשבונות העבור קראו בשם: „סוד העבור" (ראש השנה), והסתירו את החשבונות מהרומאים, לבל יבינו כי קביעת העבור על פי עדים היא רק למראית עין. ועיין בזה להלן.

ההשערה הזאת היא מפתח לפתוח בו המון אגדות סתומות מאד. המקום הראשון אשר בו נמצא אותות הסוד של העבור—הוא הספור, שהבאנו שר"ג צוה לשמואל הקטן לרדת. ר"ג זה הוא ר"ג דיבנה שבאחרית ימיו החלה להתרקם המרידה הראשונה אחרי החרבן, היא מרידת בר־כוכבא, וחכמי הדור חפצו להתיעץ על זה והשתמשו בתחבולה להתיעץ בעת עבור השנה, והזמינו לזה שבעה אנשים ידועים הנאמנים לשטתם. ובזה נבין את שאלת ר"ג: „מי הוא שעלה שלא ברשות"—בראותו את שמואל הקטן, מפני ששמואל הקטן היה מאנשי השלום מתנגדי המרידה, כי מצאנו שלפני מותו התנבא על המורדים אחרית רעה: „שמעון ישמעאל לחרב וחברוהי לקטלא ושאר עמא לביזה ועקן סגאין למיתי על עלמא" (סנה"ד: י"א). ולכן לא חפץ ר"ג כי יהיה שמואל הקטן בעת העבור 2). והנה בירושלמי (סנה"ד פ"א) נמצא ג"כ את הספור הזה ושם מסיים, שאמר לו ר' גמליאל לשמואל הקטן: „ומה אלדד ומידד, שכל ישראל יודעין שאלו הם שנים אמרתי שאתה אחד מהם". הדברים האלה הם דברי חידה—אחרי כל הביאורים שנאמרו עליהם. והביאור הנכון בזה הנה נמצא: „מעשה שנכנסו זקנים לעליה ביבנה ויצתה בת־קול ואמרה להן יש ביניכן שנים ראוין לרוח הקדש, ושמואל הקטן אחד מהם, ונתנו עיניהם ב"ר אליעזר (ירו"ש ע"ז, פ"ג). והכונה בזה כי גם ר' אליעזר בן הורקנוס התנגד אל המרידה, ולפני מותו התנבא גם הוא להמורדים אחרית רעה כמו שמואל הקטן, ואמר אל החכמים: „תמיה אני אם ימותו מיתת עצמן!" ולר' עקיבא אמר: „שלך (מיתתך) קשה משלהם" (סנה"ד ס"ד). וגם אמר להן: „חימה עזה יש בעולם" (שם קא). ואחרי כן כשנתקיימה נבואתם החליטו החכמים כי שניהם הם

---

1) מובן מאליו, כי אינני מחליט בזה, כי בכל עת שנאספו לעבר את השנה— היתה הכוונה להתאסף ולהתיעץ על אודות מרידה, יען כפי שאוכיח בעצמי במאמרי זה השתמשו בתחבולה הזאת רק שלש פעמים בזמן שלש המרידות שהיו אחרי החרבן: בימי ר"ג דיבנה, בימי רבי, בימי ר' אבוהו (עין כל זה להלן). והנה מחורבן בית שני עד ימי יוליאנוס קיסר רומא, שאז פסק העבור על פי עדים (362־70), היה זמן קרוב לשלש מאות שנה, שבפי המובן עברו את השנה יותר משלש פעמים, אך יען כי הוצרכו לפעמים להשתמש בהעבור לצורך המרידה, לזאת הליטו תמיד את העבור במעטה הסוד וההסתר. 2) ואם אמנם, כי נראה משם, אשר לא שמואל הקטן עלה שלא ברשות, כי אם איש אחר, רק שלא חפץ שמואל לביישו, אך מהירושלמי נראה מפורש, כי שמואל היה האורח הלא־קרוא, וכאשר ענה שמואל, כי עלה ללמוד הלכה אז דברו אתו בתורה כל היום ההוא, ורק ביום המחרת עברו את השנה, עיי"ש.—

בעלי רוח־הקדש. רואים אנו מזה כי שמואל הקטן ור"א היו תמיד מנבאים אחרית רעה להמורדים. ומה שנאמר בהם שהתנבאו לפני מותם זאת היא יען כי המרידה חלה לפני מותם. לזאת אמר לו ר"ג לשמואל הקטן דרך צחות: „אלדד ומידד שכל ישראל יודעים שאלו הם שנים אמרתי שאתה אחד מהן" 1) כלומר: אתה הנך אחד משני הנביאים שמנבאים תמיד רעה להמורדים, לזאת אינך יכול להצטרף להעבור.

והנה מצינו: „ר"א בשם ר' חנינא, מעשה בכ"ד קרונות של בית רבי שנכנסו לעבר את השנה בלוד ונכנסה בהם עין רעה ומתו כלם בפרק אחד, מאותה שעה עקרוה מיהודה וקבעוה בגליל. בעיין מעקר אף אהן סימנא אמר להון ר' סימון אין אנו מניחין ביהודה אף זכר?" (ירושל', סנהד' פ"א). דברי הירושלמי האלה הובאו בספרי המבקרים, אך לא נתבארו כל צרכם, מה טיבה של העין הרעה שהמיתה כ"ד קרונות אנשים? ומה היא הסימנא? אבל במקום אחר הוכחתי 2), כי מרידת טור מלכא שנזכרה בתלמוד (גיטין נ"ז) היתה באחרית ימי רבי, וכל חכמי הדור ורבי בראשם נמשכו אחריה, אם אמנם בתחלה היו כנגדה. אז חפץ רבי להתיעץ עם חכמי הדור על דבר המרידה 3). וכדרכם החליטו להתיעץ בזה בעת עבור השנה. ולתכלית

---

1) בירושלמי (עז פ"ג) שם מביא בתחלה לפני זה: „מעשה שנכנסו זקנים לעליה בית גדיא ביריחו, יצתה בת־קול ואמרה: יש ביניכם שנים ראוים לרוח־הקדש והלל הזקן אחד מהם. נתנו עיניהם בשמואל הקטן". אך גירסא מוטעת היא זו, כי שמואל הקטן היה בימי ר"ג דיבנה (כי אחרי שמצאנו את שמואל בעליה ביבנה נדע כי היה בימי ר"ג השני, יען בימי ר"ג הזקן עוד לא היו ביבנה). כאשר נמצאו, כי במות שמואל הספידו ר' אליעזר בן עזריה, שהיה בן דורו של ר"ג דיבנה (שמחות, פ"ט). ואם כן איך היה שמואל יכול להיות בעליה ביריחו יחד עם הלל הזקן שהתחיל נשיאותו ק' שנים קודם חורבן הבית? אלא הגירסא הנכונה פה בירושלמי צריכה להיות, כמו שנמצא בבבלי: „יצתה בת־קול יש כאן אחד שראוי שתשרה עליו שכינה, אלא שאין דורו זכאי לכך, נתנו חכמים את עיניהם בהלל הזקן וכו'. וכן היא הגירסא במדרש חזית פ' אם חומה, ונראה שהגירסא של הירושלמי ה"א ממעתיק אחד שתקן בן לפי הנוסחא במאמר השני משמואל הקטן ור"א. ומה שהביאו עוד לזה, הוא מה שמסיים הירושלמי בסוף המאמר השני: „והיו שמחין שהסכימה דעתן לדעת רוח הקודש". לכן שפט המעתיק, כי במאמר הראשון צריך להיות נזכר גם שמואל הקטן. וזאת היא ההסבה לרוה"ק, אך באמת הכוונה בזה, כי אחרי מלחמת בר־כוכבא, שלא הצליחה ויראו אמנם, כי נתקימה נבואת שמואל ור"א, אז ראו כי כוונו יפה בזה שהסכימה דעתם ליחס לשמואל ור"א־רוח־הקדש. וזאת הבת־קול שיצאה ביבנה היא דברי ר"ג, שקרא לשמואל ור"א: „אלדד ומידד", כלומר: בעלי רוח הקדש. 2) על אודות הדברים האלה כתבתי מאמר בשם: „פולמוס אסוירוס" ונדפס ב„התקופה" כרך יז־יט. 3) עיין להלן אגרה ט"ו שם הוכחתי זאת בארוכה.

זאת באו כ"ד קרונות אל עיר לוד שהיתה בטוחה מחרב הר ומאים (עיין לעיל אגדה ג'). אבל אחרי שפרצה המרידה שלטה עין הרומאים לרעה באספה הזאת, מפני שנודע להם שעוסקים שם בעניני המרידה. וכל אנשי האספה מתו בחרב הרומאים בפרק אחד. מאותה העת עקרו את העבור מיהודה לגליל, כי בתחלה לא היו מעברים את השנה רק ביהודה, אך אחרי המקרה הזה כשראו כי עין הרומאים צופיה על יהודה לרעה ותושביה מוחזקים למורדים, העבירו החכמים את העבור לגליל. בכל זאת נשאר בארץ יהודה מקום הועד לקידוש החודש במקום הנקרא עין טב—הוא בכפר הסמוך ללוד. (ולפי דעתי נקרא עתה הכפר הזה בשם: „עין טב בניגוד לעיר לוד, ששם קרה להם „עין רעה"). והיה מנהגם לשלוח סימן שקדשו החודש כאשר נראה ממאמר רבי לר"ח: „זיל לעין טב וקדשיה לירחא ושלח לי סימנא" (ר"ה כ"ה). וכן נמצא: „ר' חנינא אזל לעין טב למימנא (ירוש' ר"ה פ"ד ה"ד) ובפני משה שם: „לעיל גריס לסימנא וזה לקידוש החדש על שם שהיו נותנין סימן שנתקדש", וכן נמצא: ביומי דר' אבוהו אתון בעי מימר גואלנו ואמרין „גאולתנו" וקבלון (שם פ"ג ה"א) ובקרבן העדה שם: „באו שני עדים מבית־דין שמקדשים החדש ואמרו את הסימן: „גואלנו" שכך היה מנהגן למסור סימן לשלוחים שידעו שאמת אומרים ורצו לאמור „גואלינו" שהוא היה הסימן ואמרו: „גאולתינו". וזהו כונת הירושלמי: „בעין למעקר אהן סימנא", כלומר: חפצו לעקור גם את קדוש החדש מיהודה ולקבעו בגליל בימי רב סימון (הטעם תראה באחרית המאמר), אך רב סימון מחה בידם, כדי להניח זכר ביהודה.

אך עלינו להבין לאיזה צורך היה הסימן? כי מפני טעמים אלו לא נוכל להחליט כדעת המפרשים שהסימן הוא למען ידעו כי אמת היא בפי השלוחים שקדשו את החדש: א) לא מצינו בכל מקום שלא יאמינו לשני עדים בכל דבר שבתורה עד שיצטרכו לתת סימן לדבריהם, ולא עוד אלא כי בברייתא אמרו בפירוש: „בא אחד בסוף העולם ואמר קדשו בי"ד את החדש—נאמן, מאי טעמא? כל מלתא דעבידא לגלויי לא משקרי אינשי (ר"ה, ר"ב). ב) אחרי שבשני המקומות שהובא הסימן מצינו, כי לא היה קבוע בנוסח אחד, כי במקום אחד נמצא: „שלח לי סימנא: דוד מלך ישראל חי וקים" (ר"ה, כ"ה), ובמקום אחר נמצא, כי הסימן היה מלה אחת: „גואלינו". אם כן מאין ידעו את הסימן בכל המקומות שבאו השלוחים להעיד שקדשו החדש. אם לא שנאמר ששלחו מתחלה בכל מקום להודיע איזה סימן ימסרו ביד השלוחים, ואח"כ שלחו עוד הפעם את השלוחים עם הסימן להודיע שקדשו את החודש.— והדבר הזה הוא דוחק גדול להאמינו!—

לכן לפי דעתי נראה כי לא תמיד השתמשו בסימן כי אם בשתי פעמים המובאים בזה: פעם אחת בימי רבי ופעם שנית בימי ר' אבוהו. וזהו יען שבימי רבי, אחרי המקרה בלוד נודע להרומאים סוד העבור, כי תיעצו גם אז על אודות מרידה, ויחלו הרומאים להשגיח על אסיפת צבור

השנה. אז התחכמו היהודים להתיעץ על המרידה באספת קדוש החדש, ובכלל אם נתבונן אל נוסח הסימן נראה כי תוכנו הוא אות לחרות היהודים מיד הרומאים. כן יגיד הסימן: „דוד מלך ישראל חי וקים” כי משיח בן־דוד חי וקים. וכן יגיד הסימן: „גואלינו” כי קם גואל לישראל.

ההשערה הזאת תתחזק בראותנו שני דברים שנתחדשו בימי רבי בענין קדוש החדש: א) עד ימי רבי היו משואין משואות בראש ההרים לדעת במקומות הרחוקים את קביעת החדש, ומשקלקלו הכותים—התקין רבי שיהיו שלוחים יוצאים (ירושל׳ ר״ה, פ״ב, ה״א)—ב) הננו רואים כי התיר רבי לקבל עדות המעידין כי ראו את הלבנה החדשה גם עד מפי עד. וגם הרוצחים וכל פסולי עדות היו נאמנים על עדות ראית הלבנה (ג״ז שם).

והדבר הזה נפלא מאד, איך נוכל לקבל עדות מפי פסולין? ובפרט כי נמצא שקלקלו הבייתוסים ושכרו עדי שקר להטעות חכמים. (ר״ה, כ״ב) על הדבר הזה העיר בצדק החכם גרעץ, כי נראה מזה, שכבר עשה רבי את קדוש החדש 1) רק על פי חשבון התקופות ומזלות, וקבלת העדות היתה אם כן רק למראית עין. ובאמת נמצא כי אמרו: „מְאַיְמִין על העדים שלא ראו את החדש, שיאמרו: ראינוהו (שם, כ׳). ואם כן נשאל לאיזה צורך היתה קביעת הבי״ד בעין טב לקבלת העדים? ובפרט הגה מצאנו: „א״ר אבוהו בשם ר׳ חייא הגדול אם קדשו בית־דין (בעין־טב) את החודש שלא בעדים הרי זה מקודש וכ׳ו ולמה היו בית דין מעברין (צ״ל מקדשים) את החדש בעין טב? שהיא בית הועד של הב״ד לפיכך ר״ה שחל בשבת אין תוקעין, אלא בעין טב”. (פסיקתא רבתי פ׳ מ״ב). הרי מבורר הדבר כי לא היו צריכים כלל לעדות, מפני שקדשו על פי החשבון. ואם כן למה היתה כל הצירמוניה הזאת של קבלת העדות וקביעת בי״ד?

אך לפי השערתנו נבין, כי היתה בזה צורך לתת להועד המדיני אופי של ועד דתי לקדוש החדש, אשר עליו לשבת ולגבות עדות שראו החדש ולקדשו, ולשלח אחרי זאת שלוחים לכל תפוצת־ישראל להודיע שקדשו החדש, ובזה יעלה בידם אז להועץ על דברים מדיניים ולהודיע לכל על ידי סימן את החלטותיו של ועד המרידה. והנה שתי פעמים השתמשו בסימן: בימי רבי ובימי ר׳ אבוהו, יען כי בימי שניהם נמצא שהתכוננו היהודים למרידה (עיין להלן). ולכן השתמשו רק אז בסימן. אבל אחרי כן, כשהיו השנים בתיקונן ולא היו עוד יותר מרידות—לא היו צריכים לסימן. ולפני זה אף כי היו מרידות לא היו יכולים להשתמש בסימן, כי אז עוד לא היו שליחים יוצאים.—היוצא לנו מזה, כי אחרי החרבן היו עוד שלש מרידות: א) מרידת בר־כוכבא בביתר בימי ר״ע. ב) מרידת בר־דרומא בטור־מלכא בימי רבי. ג) מרידת נהוראי בציפורי בימי ר׳ אבוהו השני, שהיה בימי ר׳ יונה ור׳ יוסי. ועתה נבאר את האגדות של מרד בשלשה זמנים האלה.

---

1) וזכר לדבר הוא המסורת שמיחסים לר׳ יהודה הנשיא את חשבון העבור

# מרד בר־כוכבא בביתר.

## ה.

### אַרְיֵה דְבֵי־עִלָּאִי.

„אמר ליה קיסר לר׳ יהושע בן חנניא אלהיכם כאריה מתיל 1) דכתיב: „אריה שאג מי לא יירא״ (עמוס, ג׳, ח׳), מה רבותא? פרשא קטיל אריה 2) א״ל לאו כהאי אריה מתיל, אלא כאריה דבי־עלאי 3). א״ל בעינא דמחזית לי ניהליה 4). א״ל לא מצית חזית ליה. א״ל איברא חזינא ליה 5). בעי רחמא אתעקר מדוכתא 6). כי הוה מרחיק ת׳ פרסי נהים חד קלא אפילו כל מעברתא ושורא דרומי נפל 7), אדמרחק תלת מאה פרסא נהים קלא אחרינא, נתור ככי ושיני דגברי 8). ואף הוא נפל מכורסיה לארעא. א״ל במטותא מינך בעי רחמי עליה וליהדר לדוכתיה 9). בעי רחמי עליה ואיהדר ליה (חולין נ״ט).

בהאגדה הזאת צפון ספור היסטורי נכבד מאד: מרידת בר־כוכבא ומלחמותיו, שמיראת החכמים מפני הרומאים העטיפו את הספור בחתולי־המשל. אדרינוס קיסר רומא נודע בתלמוד ומדרשים לאוהב וכוחים ושיחות עם ריב״ח. הקיסר הזה בתחלת מלכותו משך חסד את היהודים 10). אך

---

1) נמשל לאריה. 2) מה גדולתו? הלא פרש מזוין הורג האריה! 3) אריה מיער העליון. 4) אני חפץ כי תראהו לי. 5) באמת. אוכל לראותו. 6) ר׳ יהושע התפלל ונעקר הארי מקומו. 7) הארי נהם והפילו המעוברות ונפלו והחומות של רומא. 8) נפלו חשנים והמלתעות של בני־אדם. 9) אנא! התפלל שישוב האריה למקומו. 10) אדרינוס בראשית מלכותו הסיר את הנציב האכזר קיטוס מפקידתו ביהודה, גם (לפי דברי הב״ר פס״ד) הרשה ליהודים לבנות את ביהמ״ק, ואולי היתה כל זאת יען כי שמו היהודים מעצור לרוחם ולא מרדו בהרומאים בימי טרינוס, בעת שנלחמו בם היהודים יושבי המדינות האחרות (משא א״י, 216), וישנם עוד היום מטבעות שנשארו מימי אדרינוס וחקוק עליהם ציור הקיסר אדר׳ עומד ומקריב קרבנות יחד עם אשה (סמל ארץ נכבשה) וסביבם בלשון רומי: „ביאת הקיסר ליהודה״ ומצד השני מקים הקיסר מעפר את האשה הכורעת לפניו וסביבה שלשה נערים (יהודה, גליל, עבר־הירדן) אוחזים כפות־תמרים וכתובת רומי מסביב: Judaa (עיין ע״מ, אדרינוס). ויפה כוון שם הגרשי״ר, כי הציור הזה מורה, כי הקריבו אז קרבנות עבור הקיסר בבית המקדש החרב. ולפי דעתי עשו זאת על־פי הוראת ריב״ח, אשר אולי בשביל הדבר הזה העיד את עדותו: „שמעתי שמקריבין אף על פי שאין בית״ (מגילה יוד, שבועות ט״ז ועוד), כי ריב״ח היה דיפלומטי גדול. ואולי על ידי זה תפש בלבו את אדרינוס לתת הרשיון לבנות בית־המקדש...

אחרי זאת על ידי מלשינות המינים 1) הפך לבו לשנוא אותם, ולמען הכעיסם—הוציא פקודה לחרוש את ירושלים ולבנות בתוכה היכל לכבוד יופיטר אליל הרומאים ולהקים בהיכל יופיטר פסל הקיסר מחוטב תבנית „פרש" (משא א"י לדרנבורג צד 216). ובהיות אדרינוס באלכסנדריה נסע אליו ריב"ח הקרוב למלכות לבקש רחמים על עמו, ולהוכיח לו כי מסית הוא במעשהו את עם יהודה למרוד ברומא (גרעץ ח"ב פ"ו). אך אדרינוס לָעַג לריב"ח, ושאלהו: „גדולה היא הכבשה שעומדת בין שבעים זאבים?" כלומר: האם יוכלו היהודים לעמוד כנגד שבעים האומות? וריב"ח ענה! „גדול הוא הרועה שמצילה!" כלומר: ד' רועה ישראל הוא יצילם (מד"ר סוף אסתר). אז התל אדרינוס ויאמר לו: (לפי דברי אגדתנו) „אלהיכם לאריה מתיל" כלומר: אלהיכם הרועה והמציל את צאן מרעיתו שנותן להם כח לנצח במלחמה, הוא נמשל לאריה (סמל דגל יהודה היה אריה) הלא ראינוהו במלחמות החרבן כי גור אריה יהודה נפל חלל לפני הפרש הרומי, לכן במקום המקדש והמזבח הארי־אל אקום היכל יופיטר ופסל „הפרש". אז ענה לו ריב"ח „לאו להאי אריה מתיל, אלא כאריה דבי־עלאי", כלומר: במלחמות החרבן נצחו הרומאים, יען כי אז נלחמו רק בני דלת־העם. אבל האצילים, העשירים והחכמים קראי להם: „בריוני". לא כן עתה כשיתעורר הארי העליון, החכמים ראשי־העם (כי רבי עקיבא וחבריו ועשרים וארבעה אלף תלמידיו יהיו נכונים לקול האות הראשון לצאת למלחמה). ואת הארי העליון הזה לא ינצח עוד פרש רומי. אך אדרינוס ברוב גאונו אמר: „בעינא דמחזית ליה נהליה", כלומר: הננו מרשה לך להעיר את לב החכמים למרוד, אנכי אתראה פנים במלחמה גם עם האריה דבי עלאי. אז הזהירו ריב"ח: „לא מצית חזית ליה", כלומר: אל תתגרה ברעה, כי לא תנצח במלחמה הזאת, אך אדרינוס התעקש ויאמר: „איברא חזינא ליה". אז התפטר ממנו ריב"ח בנפש מרה ויסע לירושלים, ואדרינוס נסע לרומא. אז „בעי ריב"ח רחמי", כלומר: השתדל בדבר „ואתעקר מדוכתיה הארי הנורא בר־כוכבא, הגבור הנערץ הגיח ממקומו ור"ע קרא לפניו: „זה הוא המלך המשיח"! אז נהרו אליו כל אנשי חיל היהודים מכל מקומות פזוריהם ויהיה לו חיל גדול ועצום מאד.

„כי הוה מרחיק ת' פרסא", כלומר: עוד בטרם לכד בר־כוכבא אף אמה אחת מארץ ישראל (שהיא ת' פרסא, כפי דברי התלמוד בהרבה מקומות) „נהם חד קלא אפילו מערבתא ושורא דרומי נפל" כלומר: בתנופת

---

1) במדרש (ב"ר פס"ד) אמנם כתוב, כי המלשינים היו הכותים, אבל הדבר ידוע שהכותיים נלחמו אז גם הם נגד אדרינוס; לכן נראה, כי זאת היא תיקון הצנזורה, והמלשינים היו המינים (כת של נוצרים שנקראו: „גנוסטיקים") שהלשינו בכל התקופה הזאת על היהודים, ולכן העניש אותם בר־כוכבא.

המלחמה הראשונה הפיל והרס את חומות העיר קסריה 1)—(הנקראת בתלמוד: „רומי זעירא), מקום מושב נציב רומא ביהודה טינוס רופוס (או טורנוס רופוס) איש הדמים עם הלגיונות הנמצאות שם למשמר, ויכום מכה גדולה במערכות המלחמה וינוסום.

„אדמרחק שלש מאות פרסא" כלומר: כאשר כבש ולכד חלק רביעי מארץ ישראל, כי לפי עדות סופרי רומא כבש בר־כוכבא במשך ימים מועטים חמשים ערים בצורות ותשע מאות ושמונים וחמש ערי הפרזי וכפרים—אז „נהים קלא אחרינא נתיר ככי ושיני דגברי" 2), כלומר במלחמה השניה, אשר ערך בר־כוכבא נגד שר־הצבא השני, אשר שלח אדרינוס להשקיט המרידה, מלבד שהכה הוא את חיל רומא, עוד גם טבח לבני הרומאים ולבנותיהם הנמצאים בהקולוניה הרומאית ביהודה בעיר עמאוס, אשר שם הושיב אספסיאנוס שמונה מאות אנשי־חיל רומא, אשר כלו עבודתם בצבא, ויתנחלו שם הם ונשיהם וטפם. ובר־כוכבא השמיד כל רגל רומאית מהארץ.

שרי צבאות רבים עם לגיונות גדולים ועצומים שלח אדרינוס נגד בר־כוכבא, אך כולם הוכו מכות גדולות ונאמנות ולא יכלו עמוד בפני מחנות בר כוכבא הגבורים והעצומים. ורומא התפלצה ותרגז מפני שם בר־כוכבא, כמפני ברינוס והאניבל בשעתם. „ואף הוא נפל מכורסיה ולארעא", כלומר: כסא־המלוכה התנודד תחת אדרינוס קיסר, וכמעט שנפלו כל מוסדות השלטון הרומאי בארצות אסיה, כי עמים רבים התחרו לצאת בעקבות היהודים למרוד ברומאים, אז שלח אדרינוס את שר־צבאו הגבור הגדול

---

1) ואולי לזה כונו במגילת תענית פ"ג: „בשבעה עשר בסיון אחידת מגדל צור, זו קסרי בת אדום, שהיא יושבת בין החולות, היא היתה יתד רעה לישראל בימי יונים, וכשגברה יד בני חשמונאי כבשו והוציאום משם והושיבו ישראל בתוכה ואותו היום שכבשוה עשוהו יו"ט. והחכם גרעץ רצה לסתור דעת זו של ר' אבוהו, כי מגדול צור היא קסרי, מפני שלא נמצא בכל מקום שום רמז ודבר מכבוש קסרי, שיחדו לה יום זכרון, אדרבא קסרי היתה מעולם מקום ישיבת היונים והסוריים. ורק ע"י הורדוס נאחזו בה גם כן היהודים (גרעץ־קאפלאן ספר א' נוספה ראשונה) אך לפי דברינו יסבו דבר המג"ת על הזמן שאחר הורדוס בימי בר־כוכבא. ומה שכתוב: „בימי יונים"—„בני חשמונאים" זאת היא מפני שרב אבוהו תושב קסרי מיראתו את הרומאים לספר כי יום מפלתם לפני היהודים הוקבע ליו"ט—לזאת הסתיר את. דבריו וסמך על המבין (ובן נמצא במג"ת. הרבה מקומות המספרים ע"ד היונים, וכונתם להרומאים), ומה שאומר שם גרעץ, כי נתחלפו לו לר' אבוהו מגדל סטרטון במגדל צור!—שכח כי בקדמוניות היהודים (ספר ראשון, פ"ט) כתוב: „העיר הישנה מגדל סטרטון וכו' תבנתה בארץ צור בין צור ויפו" עכ"ל. ואם כן מגדל סטרטון היא מגדל צור. 2) בשפת המליצה יקרא לבנים ובנות בשם: „ככי ושיני". (ראה ברכות נ"ו: „א"ל חזאי בכי ושיני דנתורי, א"ל בנך ובנתיך שבבין".

יוליוס סֶבֶרוס עם חיל גדול ועצום, ובר כוכבא נשגב עם חילו במבצר ביתר שתי שנים ומחצה והרומאים לא יכלו לכבשה עד שכמעט נואשו לקחתה. והנה בין מחנה הרומאים הצרים בא גם הקיסר אדרינוס (לפ״ד המדרש, וכ״כ סופרי רומא) והנה בא אליו כותי אחד נוכל וערום, והציע לפניו שהוא מקבל על עצמו לזרוע זרע השנאה בין בר־כוכבא ובין החכמים למען יעזבוהו, ובזה יקל לו לכבוש את העיר. הקיסר נאות לו והכותי התגנב העירה דרך תעלה. אז „אמר ליה במטותא מינך בעי רחמי עליה וליהדר לדוכתיה״, כלומר: אמר—על ידי הכותי—אל ריב״ח השתדל עתה, כי „האריה דבר עלאי״ זאת אומרת: החכמים, ישובו אל מקומם ולא יתמכו עוד בידי בר־כוכבא. אך החכמים לא חפצו לבגוד בבריתם אשר כרתו את בר כוכבא, אז הצליח הכותי בתחבולותיו ובנכליו הרבים להביא חשד בלב בר־כוכבא על ר׳ אליעזר המודעי זקן החכמים. ובר־כוכבא באולתו ובקצפו הנמהר לא חקר ודרש, ובעט בר״א המודעי וימיתהו (מדרש איכה). אז ראו החכמים כי אין ממש בו, „בעי רחמי ואיהדר ליה״ כלומר: אז השתדל ריב״ח, כי ימשכו החכמים את ידיהם מתמוך בבר־כוכבא ונשארו אתו רק מתי־מעט, ולא יכלו לעמוד בפני הרומאים, ותלכד ביתר, ובר־כוכבא נפל חלל על שדה המלחמה.

והנה מצינו: „בר־כוכבא אמר להו לרבנן אנא משיח וכו׳, כיון דחזיוהו דלא מורח ודאין קטלוה (סנהד׳ צ״ג), וכונתם בזה, כי במשיח האמתי כתוב: „והריחו ביראת ד׳, לא למראה עיניו ישפט ולא למשמע אזניו יוכיח״ (ישעיה: יא), ורק ברוח חכמתו יריח האמת ויוציא לצדק משפט, כמו שלמה המלך ע״ה. אך בר־כוכבא הראה את ההיפוך מזה, כי יכול הכותי להוליכו שולל לחשוד את ר״א המודעי ולשפוך את דמו חנם. מזה ראו החכמים שאינו ראוי לעמוד בראש העם, ואז „קטלוהו״. ואין הכונה בזה, שהחכמים הרגוהו, אלא שמתוך שפרשו ממנו ולא תמכוהו עוד במלחמה, הרי זה כאלו הרגוהו בידם ממש, כי על ידי זה פרשו ממנו מרבית בני העם ונחלשו גדודי צבאיו, וזה גרם שנהרג במלחמה. כי אמנם חז״ל בעצמם העידו, כי נהרג בר־כוכבא במלחמה. (מדרש איכה).

והנה כפי הנראה, הבטיח אדרינוס להחכמים שלא יפקוד עליהם את עונם על שמרדו בו בתמכם בתחלה את בר־כוכבא, אבל אדרינוס הרשע התחכם ויגזור גזירות השמד. ועל ידי זה מצא מקום לנקום בחכמי ישראל ולהרגם. ורק ע״י זה נבין מה שלא הרג אדרינוס את ר׳ עקיבא שהיה מראשי המורדים, אלא הרג אותו בשביל שלמד תורה ברבים.

## ז.

# מִסְתּוֹרִיתָא.

„אמרה ליה בת קיסר לרבי יהושיע בן חנניא אלהיכם נגרא הוא 1) דכתיב: (תהלים, ק"ד) „המקרה במים עליותיו". אימא ליה דנעביד לי חדא מסתוריתא 2), אמר לחיי 3). בעי רחמי עלה ואינגעה 4), איתבא בשוקא דרומי ויהבי לה מסתוריתא, דהוה נהיגי דכל מאן דמנגע ברומי יהבו ליה מסתוריתא, ויתיב בשוקא וסתר דוללי 5), כי היכא דליחזו אינשו ולבעי רחמי עליה 6). יומא חד הוה קא חליף התם, הוה יתבא וסתרה דוללי בשוקא דרומאי 7), אמר לה שפירא מסתוריתא דיהב ליך אלהי? 8), אמרה ליה: אימא ליה לאלהך וישקול מה דיהיב לי 9), אמר לה אלהא דידן מיהב יהב משקל לא שקל"... 10) (חולין ס.)

עלינו להבין ראשונה את המנהג המוזר שנהגו ברומי לפי עדות חז"ל: להושיב את המצורע בראש כל חוצות רומי ופלך בידו. חקרתי ודרשתי בקורות רומא ומנהגיה העתיקים ולא מצאתי אף זכר קל לזה. מלבד זאת הנה נודע, כי גם העמים הקדמונים ידעו כי הצרעת היא מחלה מתדבקת וירחיקו את המצורעים מן הישוב, ולא כי יושיבו אותם בראש חוצות! אך לפי דעתי מלת: „דמנגע" פה אין הכונה אל המצורע, כי אם אל הנִגָּף במלחמה ונס לפני אויביו, כמו: „וַיִּנָּגְעוּ יהושע וכל ישראל לפניהם וינוסו (יהושע ח' ט"ו) שהכונה שעשו את עצמם נגפים במלחמה לפני יושבי הָעָי. והמנהג הזה להושיב בשוק את הנסים מהמלחמה ופלך בידם—הוא מובן ומתאים מאד, כי הרומאים לוכדי־התבל הקפידו מאד על כל איש הצבא שהפך עורף במלחמה, ובימים הקדמונים היתה אחת דתו להמית. ובמלחמותיהם את הקרתגים, חרצו משפט על גדוד שלם שנס מתמערכה—להמית ממנו אחד מעשרה. אך אחרי זאת המירו את עונש המות בעונש של חרפה ובזיון.

---

1) נגר, חרש עצים. 2) אמור לו שיעשה לי פלך לטוות בו חוטים. 3) אמר לה טוב הדבר, 4) התפלל עליה ונצטרעה. 5) מנהגם היה, שמי שנצטרע ברומי—הושיבוהו בשוק ונתנו לו פלך וטוה חוטים וברש"י שם: „סימן זה היה למצורעים". 6) כדי שיראהו אנשים ויבקשו עליו רחמים. 7) ויהי היום ויעבור ר"י בשוק רומי והיא ישבה וטוה חוטים. 8) ויאמר לה: היפה הפלך שנתן לך אלהי? 9) אמור לאלהיך, שיקח מה שנתן לי. 10) אמר לה: אלהינו רק נותן ואינו לוקח.

כי כל איש צבא אשר נס ממערכות המלחמה—הושיבו אותו בראש הומיות ובידו פלך לטוות חוטים, לאות, כי איננו גבור מלחמה רק מוג־לב כאשה 1). והוא ישב איזה זמן וישבע חרפה וקלון עד אשר בקשו עליו קהל הרומאים לפני השופטים ויפטרוהו. ולהרומאי הגאיוני היה העונש כזה קשה ממות.

עתה נוכל להבין את האגדה ההיסטורית הזאת; היא תספר לנו, כי בתו של הקיסר (הוא אדרינוס שהיה בימי ריב״ח) היתה בת חיל ותאזר כגבור חלציה ותהי שר־צבא גדוד רומאי, ותמיד יצאה כמנצחת ממלחמות האגרופים, שהתחוללה בין אנשי גדודה ובין היהודים יען אחרי החרבן שמו היהודים את נפשם כעפר נגד לוחציהם הרומאים. אך בת הקיסר חשבה, כי רק גבורת ימינה פעלה את כל הגדולות האלה, לזאת אמרה בגאון לריב״ח: „אלהיכם נגרא לעביד לי מסתוריתא״ כלומר: אחרי כי במלחמות שאני נלחמה בעַמְּכֶם הנני נלחמה נגד אלהיכם. ואם הוא גבור מלחמה כאשר תהללוהו אחפוץ כי ינצחוני היהודים, עד אשר אנוס לפניהם במלחמה, וכפי משפט הרומאים יתנו בידי פלך, ואדע כי מיד אלהיכם הוא הפלך הזה.

וריב״ח שידע, כי אמנם כִּוְנָה את השעה בשאלתה זאת, כי אמנם בימים ההם נלאו היהודים לסבול עוד את אכזריות הרומאים ולעמוד בגזירותיהם הקשות שגזרו לבנות בירושלים היכל ליופיטר ולהקים בתוכו פסל הקיסר, וירקמו בסתר קשר המרד תחת ידי בר כוכבא, וכמעט שהמרידה היתה אז נכונה להפרץ ורק חכו לאיזה סבה 2). לזאת אמר לה ריב״ח: „לחיי״, כלומר: טוב הדבר, במלחמה הראשונה שתעשי ביהודים—אז בטח תנוסי מפניהם, ואלהי יעשה לך פלך. אך היא באולתה ובגאונה רדפה אחרי הנסיון הזה ותמצאהו: כאשר באמת מקור אחד יספר, כי מלחמת בר־כוכבא פרצה לרגלי תגרה בין גדוד בת הקיסר ובין היהודים בביתר. וזה הדבר: מנהג היה, כי ביום הולד לאיש בן נטעו ארז ובהולד בת—נטעו שיטה, כדי לעשות מהם חופה ביום חתונתם. ויהי היום ותעבור בת הקיסר בראש גדודה לפני העיר ביתר, והנה נשבר דופן מרכבתה 3). וילכו הרומאים לגן איש יהודי לקצץ שם ארז כדי לעשות ממנו דופן, והיהודי לא חפץ לתת את הארז הזה הנועד לחופת בנו, אז מצאה בת הקיסר מקום להראות את גבורתה. ואנשי־גדודה החלו להכות את היהודים כתמול שלשום, אך הנה עמדו היהודים על נפשם והכו את הרומאים מכת חרב ויהפוך הגדוד עורף וינוסו מלפני היהודים ובראשם גם בת הקיסר גבורת־החיל. ויבאו לקיסר רומא ויאמרו לו: „מרדו בך היהודים״ (גטין נ״ז). אז הושיבו את בת הקיסר בשוק רומא

---

1) כן היה גם מנהג הפרסיים. וכאשר חפץ ארמוץ קיסר הפרסיים לבזות את שר־צבאו באהראם גבור החיל שלח לו למתנה: שמלת אשה פלך וטווה. 2) עיין באגדת: „אריה דבי עלאי״. 3) בלשון ארמית: „שקא דריספק״.

ויתנו בידה פלך לטוות חוטים, כמשפט הרומאים לעשות לכל הנס ממערכות המלחמה ואיש לא חפץ לבקש עליה רחמים, כי התקצפו הרומאים עליה על אשר רק היא (כן האמינו הרומאים) הסבה במלחמה הזאת, שכבדה על הרומאים.

וכאשר ראתה הגבורה הזאת את ריב"ח ברומי—בקשה ממנו כי יקים את סערת המרד לדממה, כי בידו לפעול על היהודים, ואז יבקשו עליה הרואים רחמים ויפטרוה מעונש חרפתה. ויען לה ריב"ח, כי לא יוכל לעשות עתה דבר, כי אין עוד בידו לכבות אש המרידה שהציתה היא ברוב גאונה, ועליה לשבוע חרפה וקלון.

## ז.

# רביתא.

„אמר ליה קיסר לרבי יהושיע בן חנניה: בעינא דאיצבית ליה נהמא לאלהיכו 1). אמר ליה: לא מצית 2). אמאי? נפישי חילוותיה 3). אמר ליה: איברא 4). אמר ליה; פוק צבית לגידא דרביתא דרויחא עלמא 5). טרח שיתא ירחי קייטא, אתא זיקא כנשיה לימא 6). טרח שיתא ירחי דסיתותא, אתא מיטרא טבעיה בימא 7). אמר ליה: מאי האי? אמר ליה הני כנושאי זלוחאי דאתי קמיה 8). אמר ליה אי הכי לא מצינא 9) (חולין ס׳).

מהאגדה הזאת נראה, שיש נהר שנקרא: „רביתא" והוא נופל לתוך ים, אולם חזרנו על כל הגיאוגרפיה ולא מצינו נהר ששמו רביתא, ובפרט שיהיה נופל לתוך ים. ובכלל מוזר הדבר שיעלה על דעת הקיסר לעשות סעודה לאלהי ישראל? אבל נוכל לשער כן: הנה הקיסר שהיה בימי ריב"ח והיה לו דין ודברים עמו—הוא היה אדרינוס, והוא הבטיח ליהודים שיתן להם לבנות בית־המקדש. אבל אחרי כן באו הכותים וישטינו ויאמרו: שאם יבנה ביהמ"ק—ימרדו היהודים ברומא. ויאמר להם, כי איננו יכול לבטל את הבטחתו, אז יעצו לו הכותים, כי יצוה לבנותו במקום אחר, וממילא לא יחפצו היהודים בעצמם לבנותו. וכן היה, כי לא חפצו היהודים לבנותו עוד (עיין מדרש ב"ר פ׳ ס"ד), כמו שכבר כתבנו זאת.

והנה כפי הנראה, חפץ אדריאנוס לקיים הבטחתו ולבנות ביהמ"ק לא בירושלים אלא באיטליה, כדי שלא יוכלו היהודים למרוד ברומא. וזהו שאמר לריב"ח: „הנני חפץ לערוך לחם לפני אלהיכם", כלומר: הנני חפץ לבנות בית־המקדש להקריב בו קרבנות לחם אִשֶּׁה לד׳. והנה מצינו בתלמוד: כי איפרא־הורמיז מלכת פרס, שלחה אל רבא קרבן להקריב אותו לד׳, ומפני שלום מלכות לא יכול להשיב את פניה. אולם כדי שלא יקריבו קרבן

---

1) אתקן סעודה לאלהיכם. 2) לא תוכל. 3) רבים אנשיו ומשרתיו 4) אמת היא, שאני אוכל. 5) לֵךְ הָכֵן את הסעודה על שפת הנהר, ששמו רביתא, שם יש מקום מרווח בשביל אנשיו. 6) הטריח עצמו בבנין ששת חדשי הקיץ, ויבא רוח ויטאטא את הבנין לתוך הים. 7) הטריח עצמו בבנין ששת חדשי החרף ויבא גשם ויטביע את הבנין לתוך הים. 8) הרוח והגשם הם משרתיו, שמטאטאים את אבק הארמון ומרביצים במים את האבק. 9) אם כן, לא אוכל להכין סעודה לאלהיכם.

במקום שהשתמשו בו זרים צוה רבא לחפש מקום: „היכא דמסקא ימא שרטון" (זבחים, קט"ז), כלומר: אי חדש שנברא על ידי השריטות ששורטים המים בסלעי החוף, ובמקום שנופל הנהר לתוך הים נצברים גרגרי האבנים והחול מעט מעט עד שמתרומם מתוך המים אי קטן, כמו שנבראה הדלתא במקום שפך הנהר נילוס תוך הים התיכון.

וכן כשחפץ אדריאנוס לבנות ביהמ"ק היה צריך ר' יהושיע ליעץ לו מקום כזה. וזה היה גודא דרביתא. אך צריך לסרס האותיות, ובמקום: „רביתא"—צריך להיות: „תיברא", והוא נהר השוטף בתוך עיר רומא שנקרא באיטלקית: „טיברָא" ואצל חז"ל: „תיברא" ב'תיו (1). הנהר הזה מתחלק בסופו לשתי זרועות הנופלות בים טהירעני. שתי הזרועות יתארו בתבנית דלתא אי קטן המכוסה יערות ואגמים, ושמו: „אי קדוש" או: „אי הקרבן" (Insula sacra) (עין כל זה בליקסיקון של מייער ע' טיבר). ויתכן שנברא האי הזה בימי ריב"ח. ויען כי האי הזה היה מקום חדש—לא היה בו חשש שנשתמשו בו זרים, לכן יעץ לאדריאנוס לבנות עליו ביהמ"ק. ומלבד זאת היתה לו בזה עוד כונה אחרת, כי יען שלא היה האי גבוה מעל פני המים והרוח שלט בו, לכן הרסו הרוח והמים שתי פעמים את הבנין ולא בא לידי גמר. וזאת היתה רצונו של ריב"ח, כי איך יבנו בית ד' על אדמת נכר? ובכל זאת נשאר להאי עד היום השם שנתנו לו בשעה שחפצו לבנות עליו ביהמ"ק להקריב קרבנות לד'...

---

1) בתנחומא של בובר, פ' וארא ט"ו: „ונהפכו נחליה לזפת אמר ר' תנחומא זו תברוש ותוצינש (Tibrus ticinus), שהן נתונין על שפת רומי".

# מרד בר דרומא בטור מלכא.

## ח.

### הָעֵגֶל הַמְדַבֵּר

„י״ג שנין חשש רבי בשיניו 1) וכו׳, כל אותן שנין לא מתה חיה בארץ־ישראל 2) ולא הפילה עוברה בארץ־ישראל, ולמה חשש בשיניו? חמא עגל מנכס 3) , גָעָה ואמר ליה: רבי שזבני! 4) אמר ליה: לכך נוצרת. ובסופה איך אינשמת? 5) חמתין קטלין חד קן דעכברון אמר: ארפונן 6) ורחמיו על כל מעשיו כתיב״ (ירושלמי כלאים, פ״ט ה״ד ועיין בבלי בבא מציעה פ״ה).

בכדי להבין את הנס הזה כי עגל ידבר בלשון בני אדם, עלינו להקדים מה שכבר הזכרנו לעיל (אגדה ד׳) שהמרידה של טור מלכא היתה באחרית ימי רבי, סבת המרידה היתה כי בשנת 193 אחרי שנהרג קיסר רומא, המליכו לגיונות הרומאים בארץ סוריא את הנציב פסיצינים ניגער, וגם תושבי ארץ ישראל היהודים והשומרונים עמדו לימינו וילחמו נגד סיפטימוס סיוירוס, שהמליכו אותו לגיונות הרומאים בארץ אילירית, וכאשר נצח סיוירוס ויהי לבדו לקיסר העניש את אנשי ריבו בעלי ברית ניגער, והיהודים סבלו אז המון צרות עד שרבי חייה, בן הדור ההוא התאונן: „יודע הקב״ה בישראל שאינם יכולים לקבל גזירות רומא עמד והגלה אותן לבבל״ (גטין יז). אבל עוד בימי ר׳ שמעון בן גמליאל אבי רבי חדלו לכתוב עוד את הצרות על ספר, כאשר יאמר: „אף אנו מחבבים את הצרות, אבל מה נעשה. שאם באנו לכתוב אין אנו מספיקין״ (שבת, י״ג), ובפרט אחרי מות רשב״ג רבו הצרות (סוטה מ״ז),

כל הצרות האלו היו ערוכות בהשכל ודעת ע״י סיוירוס הערום כדי לגרות בזה את היהודים ולהביאם לידי מרידה, ואז יוכל הוא להתגרות בהם מלחמה ולנחול נצחון. כי סיוירוס לא הסתפק בתהלת הנצחון שקבל במלחמת אחים נגד צבא הרומאים בעצמם, ויבז בעיניו לחוג על זה חג נצחון, ולכן

---

1) שלש עשרה שנה היה רבי חולה בשיניו. 2) במשך ימי יסוריו לא מתה יולדת, 3) ראה עגל הולך לשחיטה. 4) העגל געה וצעק: רבי הצילני! 5) לבסוף איך נתרפא? 6) ראה שהורגים קן של עכברים, ויאמר: הניחו אותם!

חשק להשיג נצחון גם על עמי הנכר" 1). אולם גדולי הדור הבינו את מחשבתו ויזהירו על זה את בני עמם. רבי חייא הנזכר דרש לפני קהל שומעיו: „מה פנו לכם צפונה? אמר להם אם ראיתם אותו (אדום־רומא) שמבקש להתגרות בכם אל תעמדו כנגדו אלא הצפינו עצמכם ממנו עד שיעבור עולמו" (דברים רבה, פ"א) אבל הצעירים לא שמעו לקול רבי חייא ויתגודדו לגדודים תחת יד גבור ושמו קלודיוס 2). ודיון קסיוס סופר רומא יספר כי היה קלודיוס זה מהיר ואמיץ לב עד כי נועז להבקיע עם גדודו אל אוהל הקיסר סיוירוס, וכל עמל שוטרי רומא לתפוש את המורד הזה חי או מת לא הצליח בידם.

אולם החכמים הבינו כי היהודים לבדם לא יוכלו לעמוד במלחמה נגד הרומאים מושלי התבל, לכן חשבו את הצעירים המורדים לעוכרי עמם המסכנים במעשיהם את כלל ישראל, ולא חשבו כל חובה להשתדל עבורם להצילם ממות בעת שנחפשו בידי הרומאים והללו דנו אותם בְּסַיִף, כמו שמצינו שדרשו אז על הרומאים את הכתוב (תהלים, ס"ח): „עדת אבירים בעגלי עמים, ששחטו אבירים כעגלים שאין להם בעלים" (פסחים קי"ח), כלומר, עדת המורדים אבירי ישראל נשחטו בידי הרומאים כעגלים של הפקר 3) ואין איש משתדל עבורם.

ועגל כזה, כלומר, מורד צעיר, המובל לשחיטה בידי הרומאים—בעברו לפני רבי, התחנן אליו: הצילנו מיד הרומאים! כי היה רבי נשוא פנים אצל הרומאים, אולם רבי התמרמר עליו, ויאמר אליו: „לכך נוצרת"! כלומר, מדוע תשתמט עתה מהמָות? הלא תכונת המורדים היא למסור נפשם על המרידה! אולם אחרי זה הציקו לרבי רגשי הנוחם, ועצביו התרגשו מזה עד כי חלה בשניו שנים רבות. ופעם אחת ראה שהרומאים מוציאים להריגה חבורה של גנבים ושודדים, אלו המכונים במליצת חז"ל: „עכברי רשיעי", ורבי השתדל עליהם בחמלתו ויצילם מהמות, אז נחו עצביו ומחלת שניו עברה.

---

1) עיין הורודין, קייזערגעשיכטע. III. 9. 2) עיין להלן אגדה יא׳ שם נוכיח כי קלודיוס זה הוא בר דרומא גבור טור־מלכא. ונקרא בר דרומא יען שהיה מעיר בית גוברין בארץ הדרום. 3) חז"ל קראו בשם: „עגלים" לאנשי חיל צעירים. כמו שמצינו כי ר"ש ברבי בראותו אנשי חיל רומא הגביהים כאלונים, אמר: „כמה פטומ׳ן עגליו של עשו" (תנחומא וישב יג׳)

## ט.

# רבי אלעזר, פרהגונא.

„רבי אלעזר ברבי שמעון אשכח לההוא פרהגונא 1) דקא תפיס גנבי, אמר ליה היכא יכלת להו וכו׳ 2) דלמא שקלת צדיקי ושבקת רשיעי 3). אמר ליה: מה אעביד הורמנא דמלכא הוא 4). אמר ליה תא- אגמרך היכי תעביד 5) וכו׳, אשתמע מלתא בי מלכא, אמרו: קרינא דאגרתא איהו להוי פרונקא 6). אתיוהו לרבי אלעזר ברבי שמעון וקא תפיס גנבי. 7) שלח ליה רבי יהושע בן קרחה: חומץ בן יין! 8) עד מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להריגה? שלח ליה: קוצים אני מכלה מן הכרם. שלח ליה: יבא בעל הכרם ויכלה את קוציו וכו׳ וכו׳" אז עזב ר"א את משמרתו ויקבל עליו יסורים (בבא מציעה, פ"ג, וירושל׳ מעשרות פ"ג).

עלינו להבין מדוע קרא ר׳ יהושע בן קרחה לרבי אלעזר: חומץ בן יין, הלא גם התורה צותה. ובערת הרעה מקרבך. ואיזה עַוְלָה עשה ר׳ אלעזר בבערו את הגנבים מישראל? אולם האמת היא, כי לא היו אלו גנבים כלל, אלא קנאים לאומיים שחפצו לשחרר את ישראל מיד הרומאים בימים ההם, (עיין אגדה שלפני זאת) ויתגודדו לגדודים תחת יד הגבור קלודיוס, אבל הרומאים קראו להמורדים בשם: Latrones כלומר: שודדים וגנבים, והפקידה פקידים לדרש אחריהם במסתרים, לתפשם ולהשמידם מהארץ. והנה כבר כתבנו כי החכמים התרגזו מאד על מעשי המורדים, בידעם כי המורדים לא יוכלו לעמוד נגד ממשלת רומא גברת התבל ובמעשיהם הם מסכנים רק את כלל ישראל, וביותר היו מסוכנים בזה חכמי ישראל מנהלי האומה, שהרומאים עשו אותם אחראים על מעשה המורדים. וביחוד אלה מחכמי ישראל שהיו חשודים משנאה להרומאים, וכזה היה ר׳ אלעזר ב"ר שמעון, שאביו גינה את הרומאים, והרומאים חפצו להרגו, והסתתר במערה עד

---

1) פקיד של המלך. 2) מהיכן תוכל לדעת את מי לתפוס. 3) שמא תתפוס את הצדיק ותניח את הרשע. 4) מה אוכל לעשות? הלא פקודת המלך היא לתפוס! 5) בוא ואלמדך איך לעשות. 6) נשמע עצת רבי אלעזר בבית המלך ויאמרו את המשל: מי שיכול לקרוא את האגרת הוא יהיה גם שליח האגרת, והנמשל: מי שיודע איך לתפוס את הגנבים, הוא יהיה גם התופס. 7) הביאו את ר"א והיה תופס גנבים. 8) אביך צדיק ואתה רשע.

שמת הנציב שגזר עליו מיתה 1) ואז יצא מהמערה, וכפי הנראה היתה גזירת המיתה גם על בנו ר"א כי גם הוא הוצרך להסתתר יחד עם אביו (עיין כ"ז שבת ל"ג), ולכן כשנודע לר"א שהחליטו הרומאים לפנות להחכמים החשודים בעיניהם ולמנותם לפקידים לחפוש את המורדים (עיין האגדה שאחרי זאת) פנה הוא בראשונה אל פקיד כזה ויעץ לו עצות, ועי"ז חפץ להסיר מעליו את החשד, אולם אעפ"כ הממשלה הקימה אותו לפקיד. אבל היו חכמים כאלה שהיו מחובבי המורדים, ואחד מהם היה ר' הושע בן קרחה, והוא קרא על ר' אלעזר: חומץ בן יין! כלומר, חומץ הנולד מיין שהחמיץ, כי לפנים היית אתה בעצמך לאומי אמיתי, שנאת את הרומאים וגינית את מעשיהם עד שהצרכת להסתתר במערה, ועתה נחמצת והנך מוסר להריגה—עמו של אלהינו הלאומיים האמיתים. לשוא הצטדק ר"א כי הוא חפץ לשמור על היין ולכן הוא מכלה את הקוצים מן הכרם שלא ישחיתו את ענבי היין, כלומר: באהבתו את החכמים היא מכלה את המורדים שלא יסכנו את החכמים, כי ריב"ק ענה לו: כי את הדבר הזה ימסור בידי ה', בעל הכרם, וסוף דבר היה כי השליך ר"א את משמרתו ויקבל עליו יסורין למרק את חטאתו שחטא נגד בני עמו.

---

1) פעמים רבות נ רא נציב א"י בתלמוד ובמדרש בשם: קיסר ועין להלן אגדה כ"ה שם הוכחתי זאת.

## י'.

# רבי ישמעאל פרהגונא.

„ואף רבי ישמעאל ברבי יוסי מטא כי האי מעשה לידיה 1), פגע ביה אליהו, אמר ליה: עד מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להריגה? אמר ליה: „מה אעביד? הורמנא דמלכא הוא. אמר ליה: אביך ערק לאסיה, את ערוק ללודקיה" (שם).

כאן הננו רואים בפירוש, כי הממשלה היתה מְמַנָה את החכמים נגד רצונם לתפוס את המורדים, אבל כפי שכתבנו לעיל, פנתה בזה רק אל אלה החכמים שהיו חשודים בעיניה. כי ר' ישמעאל זה היה בנו של ר' יוסי, שבשעה שהיה ר' שמעון מְגַנֶה את הרומאים היה ר' יוסי שותק ולכן גזרו הרומאים: „יוסי ששתק יגלה לציפורי" (שבת לג:) 2) ובכן היה רב ישמעאל בנו גם הוא חשוד בעיני הרומאים וימנו אותו לתופס מורדים כדי להוכח אם הוא נאמן להממשלה. והנה ר' ישמעאל, כרוב החכמים בזמנו, חשב את המורדים לעוכרים המסכנים את האומה, ולכן עשה את עבודתו באמונה, ויתפוש מורדים וימסור אותם למלכות, אך הנה פגע בו אחד מתלמידי רבי, קנאי לאומי גדול, שהשתדל בכל כחו עבור גאולת ישראל ויפיח רוח מרד גם בקרב החכמים. התלמיד הזה, ככל המורדים, החליף את שמו ונקרא בשם בדוי: אליהו 3), אליהו זה הוכיח את ר' ישמעאל על מעשהו ויאמר לו: עד מתי אתה מוסר את עמו של אלהינו להריגה! ר' ישמעאל הצטדק כי אנוס הוא ושלא לרצונו נתמנה מן הממשלה לפקידות הזאת, אז יעץ לו אליהו כי יברח ללודקיה אשר בצפון סוריה על יד הלבנון 4), ושם יסתתר מפני הרומאים, אולם כפי הנראה הרבה אליהו לדבר על לב ר' ישמעאל על אודות המרידה, ולא לבד שחדל להיות פקיד הרומאים לתפוס מורדים, אלא שבעצמו נמשך אחרי המרידה ויפעול לטובתה, כמו שנראה להלן.

---

1) הממשלה מנתה אותו להיות פרהגונא. 2) בספר סדר־הדורות מקשה על זה: הלא ר' יוסי דר בציפורי? ולכן חפץ להגיה: „יגלה מציפורי". אבל אין דבריו נכונים. כי מצינו שר' יוסי היה תמיד בציפורי ומת שם (סיה"ד ק"ט). אבל בשעה שגינה ר' שמעון את הרומאים היה אז בבית הועד בעיר אושה, יחד עם חבריו, וגזרו הרומאים על ר' יוסי שיגלה מהועד לעירו ציפורי, 3) עיין להלן באגדה של אליהו (אגדה: י"ג), שם הארכתי להוכיח זאת בראיות רבות. 4) המבקרים נתלבטו מאד בבאור הדברים שאמר אליהו לר' ישמעאל: „אביך ערק לאסיה" וכי היכן מצינו שר' יוסי ערק לאסיה? הלא כל ימיו ישב בציפורי ומת שם? לכן הגיהו באופנים שונים ולי נראה להגיה: „חבריה דאביך ערק לאסיה" והכונה בזה לר' מאיר חברו של ר' יוסי שמצינו בו שערק לאסיה (ירושלמי כלאים, פ"ט ה"ד).

## יא.

# ר' ישמעאל מרגל בסוריא.

„העיד ר' ישמעאל בן סתריאל מערקת לבנה לפני רבי: חזרת שבמקומנו יש לה ששים רבוא קלפים בבית המסס שלה. פעם אחת נפל ארז במקומנו ועברו שש עשרה קרונות על חודו. פעם אחת נפלה ביצת בר יוכני וטבעה ששים כרכים ושברה ש' מאות ארזים (בכורות נ"ז:)

לבאר את האגדה התמוה הזאת עלינו להקדים, כי כפי שנראה מאגדות אחרות—קבלה המרידה פנים חדשות, ובעת שמתחלה ראינו שחכמי הדור ורבי בראשם התנגדו להמרידה, נשמעו עכשיו דעות אחרות לטובת המרידה. אחד מחכמי הדור ר' אחא חברו של רבי 1) דורש: „אדוני יודע כי הילדים רכים—אמר לו יעקב: אני רואה שיסורין עתידין לבא מבניך על ילדי, אלא נהוג אתה בשררותך ושמש בכתרך עד שיעמוד משיח מחלצי ויקבל המלכות ממך, שנאמר: עד אשר אבוא אל אדוני שעירה—זו בית גוברין, 2) דרש רבי אחא עתידין כל אומות העולם לבגוד במלכות רביעית (רומא), ולפנותה מביניהם, ואין מניחין לה לא כרך ולא מדינה, ודוחין אותה מאומה לאומה עד שמגעת לבית גוברין ומוצאה שם מלך המשיח ומשלים לו המלכות" (ילקוט וישלח בשם מדרש אבכיר), והכונה בזה הוא כי הפרסיים החלו אז להלחם עם הרומאים והתנפלו בארם נהרים 3) וכפי הנראה שלחו אז הרבה אנשי חיל גם לסוריה, והסוריים החלו לבגוד ברומאים. ולכן החלו חכמי ישראל לחשוב כי עתה יצלח בידי גואלם הגבור קלודיוס (בר דרומא) שהיה יליד בית גוברין לקבל את המלכות על ישראל מידי הרומאים. אולם ביותר נכבדה לנו השקפת ראש חכמי הדור, רבי יהודה הנשיא, הוא אשר בתחלה השקיף על המרידה שהיא סכנה להאומה, ועתה אחרי החדשה המדינית הזאת שִׁנָּה את דעתו, כמו שמצינו: „אמר רבי, עתידה רומי שתפול בידי פרס" כי רבי התבונן אל רומי שכבר עלה בה הרקב, והקסרים הם כדור משחק בידי אנשי־החיל, ולעומתם היו הפרסיים צבא פרשים מהולל, ולכן החליט כי תתגבר פרס על רומא, ורבי מצא שעכשיו שעת הכושר

---

1) רבי אחא זהו הנזכר (נדה: נ"ו) שחולק עם רבי בדין אחד. 2) עיין אגדת כ"א שם הוכחתי כי בית גוברין היתה עיר מולדתו של בר דרומא. 3) עיין קונברסצ. ליקסיקון של מייער א. פארטהיען.

היא ליהודים להשתחרר מעול רומא הקשה, ויען כי הרומאים התגברו תמיד על היהודים מפני שלא היה להיהודים חיל פרשים, לכן הכין רבי קבוצה גדולה של פרדות (חולין ז׳) או מולאות (שבת נ״א:), כי בארץ הרים וגבעות כארץ ישראל רכבו גם פרשי הרומאים על פרדות. הקבוצה הזאת היתה עשירה מאד, עד שהיתה לשיחה בפי הבריות: „אהורייריה דבי רבי הוא עתיר משבור מלכא״ (ב״מ פ״ד.) כלומר, תחת יד שומר האורותו של רבי היו יותר בהמות מאשר היו תחת יד שומר האורוות של שבור מלך פרס המהולל ברוב פרשיו. וכפי הנראה מסר רבי את הפרדות האלה אל קלודיוס ראש המורדים אשר לפי עדות דיון קאסיוס—עמד בראש גדוד פרשים 1).

כדי להתחיל את המלחמה עם הרומאים, צריך היה רבי לדעת את המצב בארץ סוריא, כי נשמע שהסורים החלו לבגוד ברומאים ולמרוד בם, וכבר היו שם תגרות מלחמה בין הפרסיים והרומאים, ונחוץ היה לדעת מי נצח? וגם אם יעמדו הסוריים במרדם והשתמש רבי במרגל חרוץ שידע היטב את חיי הרומאים והליכותיהם, הוא ר׳ ישמעאל ברבי יוסי שהיה לפני זה פקיד הרומאים. ר׳ ישמעאל זה הסתתר בסוריא בעיר לודקיה, וכפי הנראה עבר משם לעיר הקרובה ערקי על יד הלבנון, וירגל שם איזה זמן ואחרי כן בא לפני רבי וירצה לפניו מאשר ראה ואשר שמע. אך רבי אהב תמיד לדבר בלשון רמזים וחידה בענין הנוגע למדיניות, (עבודה זרה, יוד, וב״ר פס״ז) וגם הרצאת־הרגול של ר׳ ישמעאל היא בלשון סתרים, הלא היא אגדתנו: „העיד ר׳ ישמעאל בן סתריאל לפני רבי״, בן סתריאל כלומר, ר׳ ישמעאל המסתתר, העיד הרצאה זו לפני רבי, בהרצאה הזאת יודיעהו ר׳ ישמעאל שלשה דברים נכבדים מאד: א) הרומאים יינקו וימוצו את לשד יושבי ארץ סוריא במסים וארנוניות שונים, ונפשם כשאול לא תדע שבעה, ובזה הקימו להם את הסוריים לאויבים וימרדו בם 2) ב) כי שר המצביא את חיל הרומאים בסוריה קרקלה בן הקיסר סיפטימוס סיורוס הוא נער

---

1) עיין בירחון פרנקל־גרֶץ לשנת 1884 צד 48. 2) זהו באור המלות: „חזרת שבמקומנו יש לה ששים רבוא קלפים בבית המסס שלה״. כלומר, הרומאים נקראו במליצת חז״ל בשם: „חזיר״. (עיין ב״ר פס״ה: „למה היא מושלה כחזיר וכו׳ רק מלכות רומי היתה גוזלת והומסת וכו׳״. ושם פס״ג: „אתון קריתון לחזירת כן וכו׳״, ובפרט ר׳ ישמעאל הוא קורא בפירוש להרומאים בשם: חזיר: „גער חית קנה—אומה הדרה בין הקנים וכו׳ יכרסמנה חזיר מיער וכו׳״ (פסחים קי״ח׳) ויאמר בזה כי החזירים הרומאים יבלעו חיל זרים ונפשם לא תמלא, כאלו היתה להם אצטמורא בעלת קלפים הרבה, שתוכל לעכל הרבה.

צעיר בן שש עשרה שנה והוא נגף שם במלחמה 1) ג) גדוד אנשי חיל ממחנה צבא פרס התנפל בסוריה, והחריב הרבה כרכים והרג רבים משרי רומא 7).

וזהו פתרון החידה הנפלאה הזאת שנתקשו בה רבים. האגדה הזאת היא הרצאת־רגול כתובה בלשון סתרים ורמזים.

---

1) לפי דברי הסופר הרומאי שפרטינוס (נביאהו להלן) היה קרקלה לשר צבא הרומאים הנלחמים בסוריה, גם כתבו סופרי רומא כי בשנת 196 התקסר קרקלה בחיי אביו למשנה קיסר, והוא אז בן ארבע עשרה שנה, והמלחמות שנלחם קרקלה בסוריה היו בשנת 198 (עיין גרעץ ד״י ח״ג צד 254) אם כן היה אז קרקלה בן שש עשרה שנה בדיוק, והנה לא מצאתי עוד מקור בסופרי רומא שנִגַף קרקלה במלחמתו בסוריה, כי לפי דבריהם חגג הסינט חג נצחונו בסוריה, ואולי נגף בתחלה ואח״כ נצח. וכפי הנראה היתה לו שם מלחמה כבדה, לזאת כאשר נצח חגג הסינט את הנצחון על גדודי קלודיוס לבד, כאשר חשב גרעץ, לא היה ראוי לחג. כל זה הוא באור המלות: „נפל ארז במקומגו ועברו שש עשרה קרונות על חודו", כי בלשון המליצה נקרא המושל בשם: „ארז הלבנון" (מ״ב יד, ט). ובאמרו כי „הארז נפל" הודיע כי המושל נגף במלחמה, והנה המלה: חודו. פירש״י כאן עוביו של אילן, אבל במקום אחר (ב״ק, פ״א) פירש״י בעצמו: „ענף האמצעי שהוא עליון עיקר האילן", וכן בערוך (ע׳ חיד) „חודו, עיקר לבו של האילן". גם המלה „קרונות" אין כאן פירושו: „עגלות" אלא כותרות או טבעות (בלשון יון ורומא, עיין ערוך ע׳ קרונות) וכונתו לטבעות העגולות שנמצאות בכל עץ, בכל שנה ושנה משנות העץ תִבָּרֵא טבעת חדשה, ולפי מספר הטבעות כן מספר שנות העץ. ויען כי המשיל את קרקלה לעץ ארז תפס בו את הלשון הנוהג בעצים, ואם אמר כי על חודו של הארז עברו שש עשרה קרונות (בראשו שש עשרה טבעות) המודיעות כי עברו להעץ שש עשרה שנה—היתה כוונתו, כי להמושל קרקלה עברו שש עשרה שנה, וזאת היתה בדיוק 7) זהו באור המלים: „פעם אחת נפלה ביצת בר יוכני וטבעה ששים כרכים ושברה שלש מאות ארזים" כלומר, בלשון החידה והרמזים נקראה פרס בשם: „נשר" כמו; „ותפשו נשר" (סנהדרין: י״ב), וזהו יען בראש צבא פרס ההולך למלחמה, נסע המלך על מרכבת כבוד עם נשר זהב ארך הכנפים (עיין בס׳ על נהרות בבל צד 30) שזה רומז על צבא הפרשים המהולל אשר להפרסיים, ולכן ירמז כאן על הפרסיים בשם העוף: „בר יוכני" הנודע בתלמוד לעוף גדול (ועיין סופה והיא בת היענה), ויספר כי נפלה ביצת בר יוכני, כלומר מחנה אחת מהפרסיים התנפלה בסוריה, והחריבה כרכים רבים והרגה שרים רבים, המכונים בשם ארזים ודוק בלשנא, כי בתחלה אמר: „נפל ארז" אך לא נשתבר, יען קרקלה נגף במלחמה, אך לא נהרג, וכאן אמר, „ושברה ש׳ ארזים", יען כי השרים נהרגו ואך למותר להעיר, כי המספרים, ששים, שלש מאות רבוא הם תמיד מספרים מגוזמים.

## יב.

# ר׳ ישמעאל מרגל בירושלים.

„האי תלמידא דהוה קא אזיל בשוקא דציון בתריה דרבי ישמעאל בר יוסי, חזייה דקא מפחד, אמר ליה: חטאה את דכתיב (ישעיה ל״ג): פחדו בציון חטאים״ (ברכות, ס׳).

האגדה הזאת היא בלתי מובנה: א) מה היה לו להתלמיד לפחוד. ב) מה אכפת לו לרבי ישמעאל אם התלמיד היה מפחד! אולם כבר כתבנו לעיל, כי כאשר נמשך רבי אחרי המרידה אז בחר ברבי ישמעאל זה ששימש בתור מרגל מפני שהיה פקיד הרומאים וידע את לשונם ותכונתם. והנה היה צריך רבי לדעת את המצב בעיר ירושלים אם יוכלו לכבשה כשתפרוץ המרידה, ובאיזה מקום נוח לכבשה? אבל הקיסר אדריאנוס בנה עיר חדשה במקום ירושלים החרבה ויקרא ה: „אֶלְיַא קפיטולינא״, ולפי דברי הסופר יוסטינוס מרטיר, גזר אדריאנוס לבל תרמוס רגל יהודי בחוצות ירושלים, וגם אסור לו לבא בקרבתה, ואשר יזיד לעבור על האזהרה אחת דתו להמית (עיין גרעץ־שפר ח״ב צד 251), לכן בחר רבי ברבי ישמעאל אשר כפי הנראה התחפש לרומאי, ויבחר לו עוד תלמיד אחד, וילכו שניהם לרגל את העיר ירושלים.

והנה ר׳ ישמעאל בשומו לנגד עיניו את המטרה הקדושה שלו להשיב את ירושלים לבני עמו ובעוצם בטחונו בד׳ לא היה כל פחד לנגד עיניו בלכתו בשוק ציון והסכנה היתה קרובה. לא כן תלמידו, הוא היה חרד ומפחד בראותו סרדיוט רומאי, והפחד הזה היה יכול באמת לפקוח את עיני הסרדיוט שיש לפניו חוטאים נגד הממשלה. ועל הדבר הזה העיר ר׳ ישמעאל את תלמידו: אם הנך מפחד—סימן שהנך חוטא. וסמך בזה על הכתוב, פחדו בציון חטאים.

## יג.

# ר׳ ישמעאל מרגל בקיסרי.

„ועוד שלח לו (ר׳ ישמעאל לרבי) שלש מאות וששים וחמשה שוקים יש בכרך גדול של רומי, וכל אחד ואחד יש בו שס״ה ברניות 1) ובכל ברניה שס״ה מעלות 2) ובכל מעלה ומעלה יש בה כדי לזון את כל העולם. אמר לו ר׳ ישמעאל בן יוסי לרבי, הני למאן 3) אמר ליה: לך ולחברך ולחברי חברך, שנאמר (ישעיה כ״ג) יהיה סחרה ואתננה קודש לד׳ לא יאצר ולא יחסן כי ליושבים לפני ד׳ והיה סחרה לאכול לשבעה״ (פסחים קי״ח:)

אם נחפוץ להבין את האגדה הזאת, עלינו לדעת תחלה לאיזה עיר מתכונת האגדה!—ואי אפשר לומר שהכונה בזה לעיר רומי בעצמה, מפני שהכתובים המובאים כאן מדברים אדות צור, ומה ענינם לרומי?

ולכן אין כל ספק שהכונה בזה לעיר קסריה, זו שנקראה „רומי זעירא״, ונבנתה ע״י הורדוס במקום שנקרא מתחלה „מגדל סטרטון בארץ צור, וכמו שנתמלאה צור מחרבנה של ירושלים, כאשר התהללה: אִמָּלְאָה הָחֳרָבָה״ כן נתמלאה קיסריה מחרבנה של ירושלים, כי היתה לעיר הבירה במקום ירושלים. ולכן כל הכתובים המדברים על צור—הסבו חז״ל גם על קסריה, וכלל נתנו: כל צור שבמקרא מלא—בצור המדינה הכתוב מדבר חסר—ברומי הכתוב מדבר (ב״ר פס״א) וכונתם לקסריה.

ובקסריה זו, כמו בצור היה תמיד זול גדול, כמאמר ר׳ לקיש: אין ארצות החיים אלא צור וחברותיה, קסריה וחברותיה, תמן זולא, תמן שובעא (ירוש׳ כלאים פ״ט ה״ב.)

ובזה נוכל להבין גם את אגדתנו. אחרי ששמע רבי מפי ר׳ ישמעאל את תוצאות הרגול בסוריה ובירושלים, שלח אותו לעיר קסריה, למקום מושב הנציב הרומאי, כדי שירגל ויראה אם אפשר יהיה ליהודים לכבשה ברעש מלחמה, או שיותר טוב לצור עליה ולהרעיב את יושביה, כדי שיוכרחו לפתוח את שער העיר. אך ר׳ ישמעאל הביא אל רבי ידיעה מעציבה, שנמצאים בקסריה מגדלים רבים המגינים על העיר בפני לוכדיה, וגם קשה להרעיב את יושביה, מפני שנמצאים בעיר אוצרות מזון רבים. ומפני הזהירות השכיל ר׳ ישמעאל, במכתבו לרבי, להפריז על המציאות בגוזמאות גדולות „שס״ה״.

אבל אח״כ, בהיות ר׳ ישמעאל אצל רבי, נחמהו הלז באומץ לבו שסוף סוף ילכדו היהודים את העיר ויבוזו את אוצרות המזון הנמצאות בה 4).

---

1) מגדלים. 2) דיוטות. 3) כל המזון הזה הוכן בשביל מי? 4) עיין אגדה מ״ה.

# קלודיום מרגל בקיסרי.

## ד.

ר׳ יהושיע בן לוי אשכחיה לאליהו דהוה קאי אפתחא דמערתא דר׳ שמעון בן יוחאי, אמר ליה: אתינא לעלמא דאתי 1). אמר ליה: אם ירצה האדון הזה. אמר ריב״ל שנים ראיתי וקול שלשה שמעתי, אמינא ליה: אימת אתי משיח, אמר ליה: זיל שיילה לדידיה 2). והיכא יתיב, 3) אפתחא דרומי, ומאי סמניה 4), יתיב ביני עניי סובלי חלאים, וכלן שָׁרוּ ואסירי בחד זמנא ואיהו שרי חד ואסיר חד. 5) אמר דלמא מבעינא דלא איעכב. 6) אזל לגביה 7) אמר ליה שלום עליך רבי ומורי, אמר ליה שלום עליך בר לואי. אמר ליה אימת אתי מר 8), אמר ליה היום. אתי לגביה אליהו אמר ליה מה אמר לך, אמר ליה „שלום עליך בר לְוָאִי״, אמר ליה אבטח לך ולאביך לעלמא דאתי, אמר ליה שקורי קא שקור בי, דאמר לי היום אתינא ולא אתא 9).

אמר ליה הכי קאמר לך, היום אם בקולו תשמעו״ (סנהדרין צ״ח).

באור האגדה הזאת לפי דעתי כך: ריב״ל בלכתו לדרכו עבר לפני המערה הידועה שבה התחבא לפנים ר׳ שמעון בן יוחאי. הדבר הזה היה בראשית צמיחת המרידה, ויקרה הדבר, כי במערה הזאת היו קלודיוס ומשנהו, אולי הסתירו בתוכה כלי נשק, כי היתה במערה מחבואה טובה וקרובה היתה ללוד מקום המרידה (עיין להלן). ואליהו תלמיד רבי שלקח חלק במרידה עמד על פתח המערה לשמור שלא יבוא לתוכה איש זר. אך לפני ריב״ל גלה אליהו את מטרתם כאן במערה, וריב״ל חפץ ג״כ להתנדב למלחמת מצוה מפני שהאמינו שכל המתנדבים הנם בני עולם הבא, לזאת שאל לאליהו: האם אנכי אוכל לבא לעולם הבא, ואליה ענה שאין הדבר תלוי בו אלא אם ירצה האדון הזה, כלומר, קלודיוס. אבל קלודיוס עוד לא גמר בנפשו אם להתחיל את המרידה, לכן לא היה יכול לקבל את ריב״ל

---

1) האם אבא לעולם הבא? 2) לך שאל אותו בעצמו. 3) אַיֵּה הוא יושב? 4) איזה סימן יש בו? 5) הוא יושב בין עניים מנוגעים וכלם מתירים את כל נגעיהם ביחד ומתקנים להם רטיה וחוזרים וקושרים ביחד, והוא מתיר לו רק נגע אחד וקושרו, ואח״כ עוד אחד. 6) שמא אתבקש לצאת לגאול את ישראל ולא אתעכב. 7) הלך אצלו. 8) מתי יבוא אדוני. 9) כזב לי, אמר שיבוא היום ולא בא.

ומטעם זהירות לא חפץ לְהֵרָאוֹת לפני ריב"ל, לזאת שמע ריב"ל קול שלשה אנשים אבל לא ראה אלא את אליהו וחברו של קלודיוס, וקלודיוס בעצמו כנראה הסתתר במעמקי המערה ולא ראה ריב"ל את פניו. אז שאל ריב"ל את אליהו: מתי יבא מלך המשיח, כלומר מתי יתחיל קלודיוס את פעולות המרידה, ואליהו אמר לו כי התשובה הזאת יכול לתת לו רק קלודיוס בעצמו בעיר קסריה, שנקראה רומי זעירא, והוא ישב שם כדי לְרַגֵּל את העיר, ולראות אם אפשר כבר להתחיל את המרידה או לא. וכדי שלא יכירוהו — יתחפש קלודיוס למצורע, ויחבוש את מצחו ולחָיָו במטלית כדי שלא יתראו פניו וישב בין העניים המצורעים בשער העיר לבקש נדבות, ואליהו נתן לו סימן כדי שיכירהו מבין המצורעים האמיתים, שכלם מתירים את כל נגעיהם בפעם אחת ומניחין עליהם רטיה ואחרי כן קושרין את כלם בבת אחת. אולם קלודיוס מתיר רק מטלית אחת, למשל מעל מצחו ומניח רטיה, וחוזר וקושר המטלית על מצחו, ורק אז מתיר המטלית מעל לחייו, מפני שאינו יכול להתיר בפעם אחת את כל מטליותיו, פן נודע לממשלה שהוא נמצא בעיר קסרי, והשוטרים כבר מבקשים אותו. וכשיגלה את פניו בלי כל מטלית אז יכירוהו ויעכבוהו. כלומר יושיבוהו בבית האסורים... וזהו שאמר: „דלמא מבעינא דלא אעכב".

וריב"ל הלך לקסרי והכיר את קלודיוס על ידי הסימן הזה ואמר לו: שלום לך אדוני ואלופי! ויענהו: שלום עליך בן לוי! ובזה רמז לו (כפי פתרון אליהו) כי גם לוי אביו של ר' יהושע הנהו בן עולם הבא. כלומר, כבר נמנה בין המתנדבים וכאשר שאל את קלודיוס מתי יתחיל את פעולתו — ענהו: היום! וכפי פתרון אליהו: מצד קלודיוס אין כל מניעה, והוא יוכל לבוא גם היום, אבל זה תלוי „אם בקולו תשמעו"... כלומר אם יתאספו כל ישראל תחת דגלו, וישמעו בקולו למרוד ברומא.

## טו.

# היתר הכניסה לקסריה.

„העיד ר' יהודה בן ר' יעקב מבית גוברין ור' יעקב בן ר' יצחק מבית גופנין על קסרי שהחזיקו בה מעולם והתירוה שלא במנין, א"ר חנין אותה שנה שביעית [היתה] והלכו עכו"ם לקרקסאות שלהן והניחו שוק מלא פירות ובאו ישראל ובזזום. בחזירתן אמרו: באו נלך אצל חכמים שמא התירו להן חזירים! אמר ר' זריקא בחמשה 1) באדר השני נמנו עליה עשרים וארבעה זקנים והתירוה שיהיו הכל נכנסים לתוכה." (תוספתא אהלות, פרק יח').

הדברים האלה בלתי מובנים: א) אם הלכו העכו"ם לקרקסאות להשתעשע, מדוע מהרו ללכת כל כך עד כי עזבו הפקר שוק מלא פירות ולא הטמינו אותם תחלה. ב) איך נועזו היהודים להתנפל כשודדים על רכוש אחרים ולא יראו מפני לגיונות הרומאים בקסרי הנוראים כחיות טרף. ג) בשעה שחזרו העכו"ם מן הקרקסאות לא הלכו להציל את הפירות מיד היהודים אלא הלכו אל החכמים לדעת אם התירו להיהודים בשר חזיר!...

אולם התוספתא הזאת יסודתה בדברי הימים של מרידת טור־מלכא. הנה כבר הזכרנו (אגדה ד') כי בשעה שבקש רבי להתיעץ על אודות מרידת טור־מלכא הזמין ללוד אספה שנתן לה אופי דתי, היינו שנתאספו לעבר את השנה. מדינת טור־מלכא היתה חלוקה לכ"ד בולאות (ירושל' שבועות, פ"ג ה"י), כלומר, מחוזות־מועצה, ובראש כל עיר־מחוז כזאת היה זקן אחד מתלמידי רבי הגדולים (עיין ב"ר פ', פ"א). כ"ד זקני הקריות האלה נכנסו לעיר לוד לעבר את השנה, ובעיקר להתיעץ על דבר המרידה, ועל דבר כבושה של קסרי שהיתה מלאה אוצרות של תבואה. כפי הנראה, נודע לרבי כי כל לגיונות הרומאים, חיל־המצב של קסרי, כלם עתידים לצאת ממנה להלחם עם הפרסיים. מפני שהרומאים היו בטוחים שהיהודים המורדים לא יתנפלו על קסרי, מפני שהעיר הזאת שהיתה בארץ צור נחשבה לטמאה ככל ארץ העמים שלא כבשוה עולי בבל (ירוש' דמאי, פ"ב ה"א), ומרבית היהודים הנזהרים מטומאה לא חפצו לבא בשעריה. לכן חפץ רבי כי כ"ד הזקנים תלמידי רבי שנכנסו ללוד משום צורך השעה יעמדו למנין וברוב

---

1) הר"ש גורס: „בחמשית" ומפרש השנה החמשית לשמיטה, והנוסחה הזאת עיקר.

דעות יתירו שיהיו הכל נכנסים לקסריה 2). וכן היה אחרי שעברו כ״ד הזקנים את השנה אז „באדר השני נמנו על קסרי כ״ד זקנים והתירוה שיהיו הכל נכנסים לתוכה״.

אבל ההיתר הזה על פי מנין—היה סוד כמוס לפני המון היהודים ואפילו לפני שאר הרבנן מפני יראת הרומאים. ובזה נבאר את התוספתא: הנה איזה שנים אחרי שכבר הכניע סיורוס את המורדים, ישבו הרבנן (הנחשבים כאן בתוספתא) בבית המדרש, ונתגלגלה ביניהם שיחה על אודות הדבר הנפלא שעיר קסרי שנחשבה תמיד לארץ העמים—פתאם נכנסו לתוכה כל היהודים בשעת המרידה, והנה ר׳ יהודה ור׳ יעקב שלא ידעו מסוד ההיתר על ידי מנין העידו על קסרי: „שהחזיקו בה מעולם״. כלומר, ודאי נודע להיהודים שהאיסור לכנוס לקסרי היה עפ״י טעות, יען שבאמת החזיקו בה מעולם, וכבר כבשוה עולי בבל, והיא נחשבת כא״י „והתירוה שלא במנין״ כלומר לא היו צריכים כלל מנין להתירה. ועל דברי הרבנן האלה העיר ר׳ חנין שאפילו העכו״ם בקסרי הרגישו כבר בדבר שהיתר הכניסה היתה רק על ידי החכמים, והוא מספר: שנת המרידה היתה שנה של שביעית וכאשר חסרו להיהודים פירות התנפלו פתאם על קסרי, ונבהלו הגוים מפניהם ויעזבו הפקר שוק מלא פירות וילכו להסתתר „לקרקסאות שלהן״ כלומר למערות 3) מפני פחד היהודים. והיהודים בזזו את הפירות, אבל אח״כ כשנצחו הרומאים את היהודים, אז הגוים שחזרו מהמערות—האשימו רק את החכמים לפני השלטון, באמרם, כי היהודים לא היו מתירים לעצמם את איסור הכניסה לקסרי, ורק החכמים התירו להם, וזה שאמרו: „בואו ינלך אצל חכמים שמא התירו להם חזירים״, כלומר, רק החכמים יכולים להתיר להיהודים דבר האסור כאכילת חזירים.

---

2) ובזה נבין את הדברים התמוהים, שכאשר ספר ר׳ ישמעאל לרבי מהמון אוצרות התבואה שישנם בקסרי, אמר לו רבי: „הני לך ולחברך. ולחברי חברך״ ועיין אגדה יג׳) וזה פלא, וכי איזה כח יש ביד החכמים לבוז את האוצרות? אבל רבי אמר לו: הדבר הזה תלוי בך ובחברך החכמים, כי אם תתירו אתם את הכניסה לקסרי, יוכלו היהודים לבוז את הפירות.

3) עיין ערוך השלם לקהוט ערך: „טרקסאות״, שפירש: „בלשון יון חלל וחור מערה, ובתוספתא אהלות פ״א: „כלים שבטרקסאות מכאן ומכאן טהורין״ ובר״ש אהלות פ״ד מ״א פירש לנבון: טרקסאות, חללים קטנים שבעובי הדפנות״ עכ״ל קה״ט. והכוונה כאן למערות שהסתתרו בהן העכו״ם מפחד היהודים עליהם, ובאמת מצינו כי היתה במסבי קסרי מערה נודעה שנקראה בשם, מערת טלימון״ (ירוש׳, דמאי פ״ב ה״א). אבל המעתיקים שלא הבינו מלת, טרקסאות, החליפו אותה „בקרקסאות״ שהיתה ידועה להם.

על דברי ר' חנין הוסיף ר' זריקא כי אמנם כן הוא, יען עוד שתי שנים לפני המרידה שהיתה בשביעית זאת אומרת בשנה החמישית לשמיטה, אז אחרי שעִבְּרו זקני הקריות את השנה וקבעו בה חדש אדר שני, נמנו עשרים וארבעה זקנים הללו וברוב מנין התירו את קסרי שיהיו הכל נכנסים לתוכה, ואם כן נדע מזה כי באמת לא היתה קסרי כבוש עולי בבל, רק היתר הכניסה היה על ידי מנין, שהשעה היתה צריכה לכך.

האשמה הזאת, שהאשימו הגוים את החכמים—נכנסה באזני השלטון, וכשחקר ודרש מתי התירו החכמים את איסור הכניסה, נודע הדבר ע"י מרגלים, שעשו זאת כ"ד ראשי הקריות שנכנסו לעבר את השנה בלוד, ו„נכנסה בהן עין רעה ומתו כלם בפרק אחד", כלומר, הרומאים דנו את כ"ד זקנים הללו למיתה (עיין לעיל אגדה ד').

## טז.

# רבי, משיח בן דוד.

„ר׳ חייא חזייא לסיהרא דהוה קאי בצפרא דעשרים ותשעה בירחא 1) שקל קלא פתק ביה 2). אמר: לאורתא בעינן לקדושי בך ואת קיימת הכי, זיל איכסי 3), אמר ליה רבי לר׳ חייא זיל לעין טב וקדשיה לירחא 4) ושלח לי סימנא: דוד מלך ישראל חי וקים" (ראש השנה כ"ה).

הדברים האלה תמוהים: א) אם עמדה הלבנה ביום כ"ט מי הכריח את ר׳ חייא דוקא לקדש את הלבנה החדשה, ב) מה זהו הסימן דוד מלך ישראל חי וקים? אולם גלוי הדבר שמיום שנחרב בית שני נולדה בלב טובי האומה דעה שרק לדוד ולזרעו אחריו נתנה המלוכה על ישראל, ויחלו לקוות ליום שיבוא משיח בן דוד, הדבר הזה היה כל כך מפורסם בישראל עד שהגיע גם לאזני הקיסר דומטינוס אחי טיטוס וגזר שיביאו לפניו כל אלה שיצאו מחלצי דוד המלך כדי להרגם. (משא א"י לדרנבורג צד 186 בשם היגיסיפוס.). ולכן כשנמשכו חכמי הדור אחרי המרידה, החלו תלמידי רבי היותר מקורבים להשתדל שרבי יעמוד בראש המרידה, יען שהוא הנהו מיוצא ירך דוד המלך (שבת נ"ו) וחוא משיח בן דוד המקוה, וקלודיוס יהיה רק שר צבא המלחמה, כאשר אמר רב תלמידו של רבי: „אי מן חייא הוא 5) כגון רבינו הקדוש" (סנהדרין צ"ד); ור׳ חייא קרא על רבי, „רוח אפינו משיח ד׳ (איכה רבה) וכן גם ר׳ ישמעאל בן יוסי קראו לרבי משיח (ירושל׳ שבת פט"ז ה"א). גם רבי בעצמו חשב את עצמו למלך מבית דוד, וכבר חשב לכשיבנה המקדש עליו להביא שעיר לקרבן (הוריות י"א).

וכפי הנראה נשמע גם במחנה הפרסיים כי רבי יעמוד בראש מרידת היהודים לכן חפץ וואליגיזוס הרביעי מלך פרס שנלחם עם הרומאים, לכרות ברית עם רבי נגד הרומאים. וזהו שמצינו: „ארטבון 6) שלח לרבי מרגליות יקרה שאין לה ערך (ירוש׳ פאה, פ"א ה"א). וכאשר חפץ רבי להתקשר עם הפרסיים נגד הרומאים, רצה לדעת את תכונת הפרסיים, ובכלל אם יסכימו

---

1) ראה שעמדה הלבנה בבוקר יום כ"ט לחדש. 2) לקח רגב עפר וזרק בה. 3) לערב אנחנו חפצים לקדש הלבנה החדשה, ואת עומדת כאן לכי התכסי בענן— 4) לך להועד בעין טב וקדש החדש. 5) אם משיח הוא מאלה שחיים עתה. 6) סופרי הקדם ובכללם גם חז"ל קראו לכל הארזאצידן מלכי הפרתיים (פרסיים) בשם „ארטבן"

שימלוך הוא על ישראל, לכן שאל את תלמידו הבבלי לוי: „הראינו פרסיים! כלומר: הראה לי את תכונתם, ולוי שהבין את השאלה הדיפלומטית הזאת–ענהו: „דומים לחיילות של בית דוד" (קדושין ע"ב) כלומר: חיילות שלהן ילחמו כדי להשיב את המלוכה אל בית דוד, כלומר, אל רבי. ורבי חפץ לדעת את חוות דעתם של שאר החכמים, אם גם הם יסכימו שהוא יהיה המשיח, ולכן אסף רבי אספה חדשה ונתן גם לה אופי דתי לקדש את החדש וקבע את הועד במקום קטן בכפר טבי או טב המשתרע במזרחה של לוד (ביצה ה') שנקרא אחרי כן „עין-טב", בנגוד להועד בלוד שנכנסה בו עין רעה. ולהועד הזה שלח רבי את איש ימינו, ר' חייא, זה שרבי קרא עָליו: „מארץ מרחק איש עצתי" (מנחות פ"א), שהוא ישתדל לפני החכמים שיסכימו כלם שרבי הוא משיח בן דוד. ואם יצלח בידו, ישלח את הסימן: דוד מלך ישראל חי וקים. כלומר, דוד מלך ישראל קם לתחיה בזה שאחד מזרעו ימלוך על ישראל.

אולם אחרי שהאמתלא לצורך הועידה–לפני הרומאים היתה–שהולכים לקדש את הלבנה החדשה, והנה פתאום ראה ר' חייא כי בבוקר יום כ"ט לחודש עומדת עוד הלבנה הישנה, ולכן התרגז עליה ויאמר: הלא בלילה אנחנו צריכים לבנה חדשה לקדוש החדש, לכי תתכסי...

## יז.

# מחאות נגד רבי.

„אמר ר׳ חמא ברבי חנינא אין בן דוד בא עד שתכלה מלכות הזלה מישראל שנאמר וכו׳[1] אמר זעירי אמר רבי חנינא אין בן דוד בא עד שיכלו גסי הרוח מישראל, אמר ר׳ שמלאי משום ר׳ אלעזר ברבי שמעון: אין בן דוד בא עד שיכלו כל שופטים ושוטרים מישראל. שנאמר וכו׳ וכו׳, מה שמו (של משיח)? דבי רב שילא אמרי שילה שמו, שנאמר (בראשית מט) עד כי יבא שילה, דבי ר׳ ינאי אמרי ינון שמו, שנאמר (תהלים ע״ב) לפני שמש ינון שמו, דבי ר׳ חנינא אמרי חנינא שמו שנאמר (ירמיה ט״ו) אשר לא אתן להם חנינה. ויש אומרים מנחם בן חזקיה שמו שנא׳: (איכה, א) כי רחק ממני מנחם, ורבנן אמרי חוורא דבי רבי [2] שמו, שנאמר: „אכן חלינו הוא נשא ומכאובינו סבלם וכו׳״ (סנהדרין צ״ז).

בהשקפה הראשונה נראה כאלו חכמי ישראל אלה מחליטים שישראל אינם מסוגלים כלל שיהיו משלהם אפילו שלטונות זלה ודלה ואפילו שיהיה להם שוטר משלהם. והם מחויבים רק להיות עם עני ודל הנותן גוו למכים להשוטר הרומאי, אבל חלילה ליחס להם דעה כזאת. גם נפלא הוא דבר המחלוקת על אדות שמו של המשיח, כי דבי ר׳ שילא יאמרו ששמו שילא ודבי ר׳ ינאי–ינאי ועוד. כאלו שמו של המשיח לעתיד תלוי בשמו של ה„דבי״...

אולם אם נחדור היטב לתוך האגדה הזאת, אז נראה, כי היא המשך והאגדה שלפניה, כלומר, בשעה שנתאספו חכמי ישראל לדון על אודות משיחותו של רבי אז היו איזו מחבריו של רבי וגדולי תלמידיו שיצאו במחאה נגדו, כי רבי בכל ענותנותו–נהג נשיאותו ברמה ויזרוק מרה בתלמידים, כאשר צוה גם לבנו אחריו (כתובות ב״ג) ועל כל עלבון קל ושלא במתכוון שיצא מפי איזה תלמיד נגדו ענשו קשה, בר קפרא הרשה לעצמו התול קל ומנע רבי ממנו את הסמיכה (ירוש׳ מו״ק פ״ג ה״א), ר׳ חנינא העיר את רבי על איזה טעות קטנה–ומנע ממנו ג״כ את הסמיכה (ירושל׳ תענית פ״ד ה״ה). לב החכמים הסתער על זה מאד, ואם אמנם בפניו כבדוהו, אך על האספה שהיתה שלא

---

1) שלא תהא להם שלטונות לישראל אפילו קלה וזלה. 2) בעל הפנים הלבנים, כלומר. חולה ובעל יסורים.

בפניו הוציאו את כל רוחם, וכשהציע ר' חייא כי יבחרו ברבי למשיח התנגדו רבים לזה וערכו מחאה גם נגד נשיאותו של רבי. אחדות מהמחאות נמצאו בתלמוד: מחאת חברו ר' אלעזר בן שמעון המבקר קשה את השופטים והשוטרים מישראל, כי הם היו מתמנים על פי הנשיא (ירושלמי סוף בכורות) מחאת חברו ר' חמא ב"ר חנינא 1) המבקר את הנשיאות וקורא לה: „מלכות זלה וקלה". ומחאת אחד מגדולי התלמידים ר' חנינא המבקר את העשירים עליזי הגאוה. וכפי הנראה קולעים דברי ר' חנינא אלה—אל רבי שהתנהג בעשירות נפרזה ומאכל שלחנו כשלחן קיסר רומא (ע"ז י"א). לזאת רם לבו נגד תלמידיו העניים, ולפי דעת ר' חנינא איש כזה איננו מסוגל להיות משיח, כי לא יחוש את מחסורי הדלים 2), ומסתמא היו שם עוד מחאות רבות שלא הובאו זכרם בתלמוד.

והמחלוקת על אודות שמו של המשיח היתה לא על דבר המשיח שלעתיד אלא על המשיח שבימיהם; כלומר את מי לבחור למשיח שיעמוד בראש תנועת השחרור מעול הרומאים. ומפני שבאספה הזאת השתתפו שלוחים מכל הישיבות הגדולות שהיו אז בא"י, לכן בחרו כל הצירים האלה בראשי ישיבותיהם: תלמידי ר' שילא 3) אמרו: המשיח יהיה ר' שילא, תלמידי ר' ינאי אמרו: המשיח

---

1) ר' חמא בר חנינא היה בימי רבי והלך עמו יחד בדרך (שבת ל"ח).

2) ובזה נבין את מאמרו השני של ר' חנינא שם: „אין בן דוד בא עד שיבקשו דג לחולה ולא ימצאו" והכונה בזה, הנה נמצא כי רבי היה חולה בעיניו ושמואל ירחינאי היה רופאו (ב"מ, פ"ד) ואחת מרפואות שמואל למחלת העינים היו—הדגים, כמו שאומר: נון סמך עין—נונא סמי לעין (נדרים נ"ד) ומזה נבין כי אל שלחן רבי הובאו תמיד דנים רבים, ובאמת נמצא כי הובאו אל בית רבי שבעה דגים (ביצה, כ"ח) לכן המליץ ר' חנינא דרך חידה כי רבי איננו מובשר להיות משיח אלא באופן אם יאבד כל רכושו, ואם יבקשו דג למחלתו לא ימצא, ורק כשיטעום טעם עניות כזאת יהיה משיח בן דוד. 3) רב שילא זה היה מבבל, כרבים מתלמידי רבי, אבל היה בא"י עד כי מת רבי ואז חזר לבבל ויהי שם ריש סדרא, וזהו כונת הדברים באגרת רש"ג שנתקשו בהם רבים; „וביומי דרבי נחית רב לבבל וכו' והוה הכא ר' שילא רישא בי רבנן בתר רבי והוי מקרי ריש סדרא דבבל" (נוסחת היוחסין), כלומר, רב ירד לבבל בימי ר' יהודה נשיאה שנקרא גם הוא רבי, וימצא שם את רב שילא שירד לבבל תיכף אחרי מות רבי הראשון היינו רבי יהודה הנשיא. והנה ר' שילא ר' ינא ור' חנינא כלם היו תלמידי רבי. אבל באחרית ימי רבי כבר היו ראשי ישיבות והיו להם תלמידים צעירים שלמדו מהם, והיו מראשי הועד שנתאספו לרבי בעת הצורך ובישיבה הזאת היה אז רבי ראש הישיבה הגדולה, או העליונה (מתיבתא דרקיע), מפני שהיתה בעלית בית המדרש, ומלבד זה היה גם לרבי ישיבה של תלמידים צעירים שנקראה הישיבה התחתונה של בית רבי (מתיבתא דארעא) (עיין כל זה להלן אגדה נ.)

**יהיה ר׳ ינאי. תלמידי ר׳ חנינא אמרו: המשיח יהיה ר׳ חנינא. ורק התלמידים של ישיבת רבי אמרו כי המשיח יהיה רבי בעל הפנים הלבנים, כלומר, החולה וסובל יסורים 1), אולם מלבד זה היו שם חכמים שאמרו כי המשיח יהי׳ מנחם בן חזקיה, הוא קלודיוס ראש המורדים 2), החכמים האלה הם: ר׳ אחא שדרש כי המשיח הוא בבית גוברין (אגדה יא), ר׳ יודן בר אייבו האומר כי שמו של מש׳ח הוא מנחם ור״י בן לוי האומר כי שמו צמח וכמפורש שם: הוא מנחם הוא צמח 3) חושבניה דהדין כחושבניה דהדין (ירושלמי ברכות פ״ד ה״ה).**

**אולם היו רבים מהחכמים שהשתדלו כי לא יכרתו היהודים ברית עם הפרסיים מפני שהפרסיים היו רעים לישראל יותר מהרומאים, והיו גם רבים שהיו מתנגדים להמרידה בכלל וכל אחד עמד על דעתו ולא באו לידי דעה אחת.**

---

1) הנה כמו שאנו רואים כאן; דבי ר׳ שילא דבי ר׳ ינאי וכו׳ בן צריך לומר: ורבנן דבי רבי אמרי חוורא שמו״ כלומר, התלמידים בני הישיבה של רבי אמרו כי המשיח יהיה רבי, בעל הפנים הלבנים, החולה וסובל היסורים, כמו שהבאנו לעיל (אגדה ח׳) מה שחשבו בני דורו, שהיסורים באו על רבי לכפר על בני דורו, ובמשך השנים שסבל רבי היסורים לא מתה חיה ולא הפילה עוברה. וזהו שמביא את הכתוב: „חלינו הוא נשא ומכאובינו סבלם״, 2) מנחם בן חזקיה הוא לפי דעתי, שם כנוי לכל איש לאומי נלהב ממפלגת ההמון היוצא לחרף נפשו בעד חירות העם, ונקראים כן על שם הגבור הראשון זה שנצח את הרומאים במרידה הראשונה לפני חורבן הבית, הוא מנחם ראש גדוד חסיקרים (יוסיפוס, מלחמת 8, 17, 2,) נכד חזקיה הראשון שיסד את כת הקנאים (שם, 5, 10, 1) בשם זה נקראו כל אלה שעמדו מהחמון הפשוט וברוח קנאתם וגבורתם משכו אחריהם גדודים לוחמים נגד הרומאים ובר־כוכבא נתכנה ג״כ בשם מנחם בן חזקיה, ואליו תכוון האגדה המספרת כי בעת חרבן בית שני נולד המשיח ושמו מנחם בן חזקיה (ירוש׳ ברכות פ״ד ה״ד) והכונה בזה לבר־כוכבא שעשה מלחמותיו בערך ששים שנה אחרי החורבן, ולא רחוק הדבר כי נולד ביום חרבן ביהמ״ק, ואחרי שהראה נפלאות במעשיו ונתפרסם למשיח—נולדה האגדה הזאת כדרך שאר האגדות הנפוצות על דבר יום הולדתם של אנשים מפורסמים. גם קלודיוס גבור העם בימי רבי שבני מפלגתו חשבוהו למשיח המציל את ישראל מיד הרומאים גם הוא נקרא: מנחם בן חזקיה. 3) ע״י זה נבין את הפסיקתא התמוה (בסוף החודש הזה לכם); מי פורע לכם מיון? בני חשמונאי, מי פורע לכם מאדום, נטרונאי, והיה לכם למשמרת עד ארבעה עשר וכו׳, מי הוא, זה נטרונאי שהכה את הרומאים כמו שהכו החשמונאים ביון, לדעתי צ״ל: „נטרונאי״ והשם הזה עולה חשבונו 326 כמנין השם „מנחם בן חזקיהו״ שחשבונו גם כן 326, והנה קראו לקלודיוס בתחלה בשם בדוי, „מנחם בן חזקיהו״, ואחרי כן כשכבר נתפרסם כי קלודיוס נקרא בשם זה, שנו תיכף את שמו לשם „צמח״, שחשבונו עולה כחשבון מנחם, ואח״כ כשנתפרסם גם השם צמח קראו לו בשם „נטרונאי״ שחשבונו עולה כחשבון מנחם בן חזקיהו, ובעל הפסיקתא מוצא רמז לשם הבדוי: נטרינאי—בדברי הכתוב: „והיה לכם למשמרת״, שתרגומו של שמר הוא נטר

## יח.

# אליהו וישיבת רבי.

„אליהו הוה שכיח במתיבתא דרבי 1), יומא חד ריש ירחא הוה נגה ליה ולא אתא 2), אמר מה טעמא נגה ליה למר? 3). אמר ליה אדאוקימנא לאברהם ומשינא ידיה ומצלי ומגנינא ליה 4), וכן ליצחק וכן ליעקב. ולאוקימנהו בהדי הדדי? 5) סבר תקפי ברחמי ומייתי ליה למשיח בלא זמניה 6). אמר ליה: ויש דוגמתן בעולם הזה? אמר ליה: איכא ר׳ חייא ובניו" (בבא מציעא פה׳).

כבר כתבנו שאליהו זה היה תלמידו של רבי ואחד מראשי המורדים, הנקרא בשם בדוי „אליהו" כשם המיועד להיות מבשר הגאולה. ועליו היה להביא לרבי מן הועד בעין־טב את הסימן: „דוד מלך ישראל חי וקים!" כאחד מתלמידי רבי היה רגיל לבא יום יום לישיבת רבי, אך ביום המחרת אחר שקדשו בלילה את החדש בעין טב, הוא יום ראש־החדש, לא בא אליהו עד הערב מפני שלא יכול להביא תשובה לרבי שהחכמים סרבו להכיר אותו למשיח, ובלי ספק הטילו החכמים כעין חֵרם שלא יגלה שום איש את הסוד הזה לרבי. ובכלל לא התיאש עוד אליהו לסבב הדבר שיבחרו דוקא ברבי. ובידעו שר׳ חייא ובניו יהודה וחזקיה חשובים מאד בעיני בני הדור ההוא, השתדל אצלם שישפיעו על חכמי הדור לבחור ברבי, וכאשר סרבו בדבר, אז עלה על לב אליהו לגלות לרבי שהדבר תלוי ברבי חייא ובניו. ובערב כשבא אל רבי והלז שאלהו: מדוע לא בא כל היום? ענהו אליהו במליצה חדות שהיה טרוד כל היום להקים את אברהם להתפלל ואחרי כן את יצחק ואח"כ את יעקב. רבי הבין כרגע שדבריו הם חידה, אך לא הבין אל מה ירמזון דבריו, ושאלהו: מדוע לא הקים את שלשתם יחדו? ואליהו ענהו שאם יתפללו שלשתם יחד אז יביאו את המשיח לפני זמנו 7) ורבי הבין את חידתו, כי מרמז הוא על שלשה אנשים שבהשתדלותם יהיה רבי למשיח, ולכן שאלהו: מי הם במדרגת האבות בעולם הזה? ויענהו: „ר׳ חייא ובניו" ורבי שידע כי לב ר׳ חייא שלם עמו בדבר הזה הבין כי רק שני בניו אינם מסכימים על משיחיותו, ויחפוץ רבי לשוחח עמהם (ראה להלן אגדה כ).

---

1) אליהו היה רגיל לבא בכל יום לישיבתו של רבי, 2) ויהי היום בראש החודש נתאחר עד הערב ולא בא. 3) אחרי כן כשבא שאל רבי אותו: מדוע אחרת לבוא אדוני? 4) עד שהספקתי להקים את אברהם אבינו, לרחוץ את ידיו, להמתין עד שיתפלל, ואחרי כן לישן אותו. 5) מדוע אינך מקים את שלשתם יחדו? 6) חשבתי: שמא יתאמצו שלשתם יחד בתפלתם ויביאו את המשיח מיד לפני זמנו! 7) אצל בני הדור הזה היתה קבועה הדעה כי אם ישתדלו בנ"י מצדם, יחישו כי יבוא משיח עוד לפני זמנו. ואם לא ישתדלו כלל יבא משיח רק בזמנו המיועד לו. כפתגמו הקצר של ר" יהושע בן לוי: „זכו–אחישנה, לא זכו–בעתה" (סנהדרין צ"ח).

## יט.

# בני ר׳ חייא בסעודה.

„יהודה וחזקיה בני ר׳ חייא יתבי בסעודתא קמי דרבי ולא הוה קא אמרי ולא מידי 1), אמר להו: אגברי חמרא אדרדקי כי היכא דלימרא מלתא 2). כיון דאיבסום 3), פתחו ואמרו: אין בן דוד בא עד שיכלו שני בתי אבות מישראל, ואלו הן: ראש הגולה שבבבל ונשיא שבארץ ישראל, שנאמר (ישעיה ח׳): והיה למקדש ולאבן נגף ולצור מכשול לשני בתי ישראל. אמר להם: בני, קוצים אתם מטילים לי בעיני! אמר ליה ר׳ חייא: רבי אל ירע בעיניך, יין ניתן בשבעים אותיות וסוד ניתן בשבעים אותיות 4), נכנס יין יצא סוד" (סנהדרין לח).

תשובת ר׳ חייא לרבי אינה מובנה כלל, סוד של מי יצא? ואיזה תירוץ הוא זאת לרבי על דברי החדודין שבדברי בניו? ובכלל הננו רואים כי רבי השקה אותם כדי שידברו מה שבלבם, ולמה זה חפץ לדעת זאת? אולם האגדה הזאת חוזרת על האגדה שהבאנו לפני זה, שרבי הבין שבני ר׳ חייא אינם מסכימים על משיחיותו, וחפץ לשמוע זאת מפיהם, ולכן הכין רבי לפניהם סעודה, ושוחח עמהם כדי לשמוע את דעתם בדבר הזה. אך בני ר׳ חייא שמו מחסום לפיהם ולא אמרו מטוב ועד רע. אבל רבי חפץ דוקא לדלות את אשר בלבם ולכן השקה אותם יין וישכרם, ואז הוציאו את כל אשר בלבם שמתאוים הם שתכלה מלכותו של רבי.

כששמע רבי את הבקרת הזאת נפלו פניו, ויאמר להם: הגם אתם שהנכם חשובים לי כבנים מטילים קוצים בעיני!—ור׳ חייא, שפרנסתו היתה נתונה משלחן רבי (ערובין עג׳) בראותו שנבאשו בניו בעיני רבי, חפץ לכפר את פני רבי ולהגיד לו שדברי בניו אלה לא יצאו מלבם, כי אם בשכרותם גלו את הדברים אשר שמעו בסוד מפי בעלי האספה, ובאופן כזה נודע לרבי את אשר דברו עליו בעלי האספה.

---

1) ישבו בסעודה לפני רבי, ולא חפצו לדבר כלום 2) אמר להם למשרתיו: השקו את הצעירים יין חזק עד שיתגבר עליהם היין וישתכרו, כדי שיגידו את הדברים שבלבם. 3) כאשר נשתכרו 4) המלה: „יין" עולה בחשבון שבעים, וכן המלה: „סוד".

## כ.

# אליהו וישיבת רבי. (המשך) 1).

„גזר רבי תעניתא ואחתינהו לר׳ חייא ובניו 2) אמר: משיב הרוח— ונשבה זיקא 3), אמר מוריד הגשם—ואתא מטרא 4). כי מטי למימר: מחיה המתים—רגש עלמא 5). אמרו ברקיע: מאן גלי רזיא בעלמא? 6). אמרו: אליהו. אתיוהו לאליהו מחיוהו שתין פולסי דנורא 7), אתא אידמי להו כדובא דנורא עָל בינייהו וטרדינהו" 8) (בבא מציעא פה).

כונת האגדה היא: רבי גזר על ר׳ חייא ובניו שיהיו שלוחיו אל החכמים להשתדל אצלם שיסכימו על משיחיותו אבל עמלם היה לשוא, ובעל האגדה המדבר במליצה המשיל את ההשתדלות הזאת לשליחי צבור של תענית גשמים. לזאת הוא משמש בלשון הנופל על תענית גשמים, ואומר שבתפלת ר׳ חייא ובניו, נשב רוח וירד גשם אבל תחית המתים לא היה. והכונה בזה, אעפ"י שר׳ חייא ובניו היו מוחזקים בעיני חכמי הדור לצדיקים גדולים אשר יגזרו אומר ויקם להם, כמו שמצינו: „בזכות ר׳ חייא ובניו פסקו הזיקים והזועות והרוחות והרעמים ולא החמיץ יינם ולא לקה פשתנם" (חולין פו׳). בכל זאת בנוגע לתחית האומה לא שמעו בקולם ומחו נגד המשיחיות של רבי. ורבי שהכיר היטב את תכונת תלמידיו לא מצא לנכון להוכיחם בפניהם, אלא כחכם מדיני רמז להם שהוא יודע הכל, ובכן „עשה להם סעודה והביאו לפניהם לשונות רכים ולשונות קשים, התחילו הם בוררים את הרכים, ומניחים את הקשים, אמר להם: דעו מה אתם עושים, כשם שאתם בוררים את הרכים ומניחים את הקשים כך יהיו לשונכם רך אלו לאלו" (ויקרא רבה פל"ג). התלמידים בני הישיבה העליונה הבינו את העוקץ המר הצפון ברמיזה זו, כי מוכיחם רבי על שדברו בו קשות, אז חקרו ודרשו מי

---

1) האגדה הזאת היא המשך של אגדה י"ה, אולם כדי להבינת היטב היה צורך בדבר להפסיקה ולהביא בתוכה אגדה י"ט. 2) רבי גזר תענית והוריד לפני התיבה את ר׳ חייא ובניו שיהיו שליחי צבור בתפלה 3) נשב הרוח. 4) בא גשם. 5) העולם נתפעל ונרעש. 6) מי הוא שגלה את הסוד בעולם? 7) הלקוהו ששים מלקות של אש. 8) בא ונדמה להם לדוב של אש, ועלה בתוכם ויבלבלם.

הוא זה שגלה לרבי את הסוד 1). ונודע להם שהתלמיד אליהו גרם לזה שר' חייא ובניו היו אנוסים לגלות את הסוד לרבי, אז נתנו לו שתי נזיפות כל אחת משלשים יום 2).

והנה איזה חכמים מבבל הוכיחו לאליהו כי הפרסיים רעים עוד יותר מהרומאים, ואם תהיה להם הממשלה העליונה על היהודים יכבידו גם הם עליהם את המסים והארנוניות אשר יטילו גם על תלמידי חכמים, אז בא אליהו אל רבי ור' חייא ויוכיח להם **כי הפרסיים אינם דומין לחיילות של בית דוד כאשר המשילם לוי, אלא הם נמשלים כדוב** 3) ובזה הטריד אותם מלקחת חלק במרידה 4) ובין כה וכה נצח סיפטימוס סיוירוס את הפרסיים 5). ואז משכו רבי וכל החכמים את ידיהם מן המרידה, ותהי רק מרידה מקומית כבתחלה, כלומר, נשארו במרידתם רק קלודיוס וגדודיו בני טור־מלכא.

---

1) זהו שאומר: „אמר" ברקיע מאן גלי רזיא", כי הישיבה העליונה נקראה בשם: מתיבתא דרקיע" עיין להלן אגדה נ'. 2) החרם והנזיפה נקראו במליצת חז"ל: „מבת שוט", כמו: מחינא לך בסילוא דלא מבע דמי" (כתובות צא) כלומר, אכה אותך בשוט שאינו זב דם והוא החרם והנזיפה, והנה סתם נזיפה שלשים יום (מועד קטן טז) וכאן שהכשיל אליהו את ר' חייא וגם את בניו נתחייב שתי נזיפות. 3) החכמים בבבל כשראו את הפרסיים מכבידים על החכמים את מס הכרגא—המשילום לדוב. ואת שרם של הפרסיים לדוב של אש או דוביאל, כמו שהמליצו חז"ל שדוביאל שר פרס טען לפני הקב"ה שיכתבו לו רשיון לשעבד את הרבנן בכרגא (יומא ע"ו) וגם בימי ר יוסף כשהכבידו הפרסיים את עולם על ישראל המשילו אותם לדוב (ע"ז א.) 4) במליצת האגדה הזאת ראינו שר' חייא החל להתפלל (כלומר להשתדל בדבר) לטובת המרידה בעזר הפרסיים, אך אליהו שהוכיח לו כי גם הפרסיים אינם אוהבי ישראל הטרידו בזה מתפילתו (כלומר חדל להשתדל). וע"י המליצה הזאת נבין אגדה תמוה וזה לשונה: „א"ר חייא רובא אנא מיומי לא כוונתי (בתפלה) חד זמן בעי מכוונה והרהרית בלבי ואמרית מאן עליל קומא מלכא קדמי, ארקבטא או ריש גלותא? (ירוש' ברכות פה) והכונה בזה שפעם אחת חפץ לכוון בתפלתי על משיח בעזרת הפרסיים, והנה הוכיחהו אליהו שגם הפרסיים יכבידו עולם על היהודים. ובזה הטריד את תפלתו, כי גם ר"ח בעצמו הרהר בלבו כי כנים דברי אליהו מפני שגם ראש גלות היהודים בבבל איננו חשוב כל כך בעיני מלך פרס. ואם יבאו השרים לפני המלך יכנס תחלה הארקבטי (או האלקפטי שבועות ו') ורק אחרי הארקבטא נכנס הריש גלותא, והרעיון הזה הטריד את דעתו ולא יבול עוד לכוון את תפלתו, כלומר, על ידי הרעיון הזה פסקה השתדלותו לטובת המרידה 5) לפי חשבונו של גרעץ החל אסוירוס את מלחמתו בפרס בשנת 197 ובשנת 199 גמר את המלחמה בנצחון, אך עוד איזה זמן צר שם על מבצר חוטרא, בשנת 201 נלחם עם המורדים היהודים בא"י ונצחם. ובבציר שנת 202 שב לרומא (ירחון פרנקל־גרעץ משנת 1884 צד 489).

## כא.

# חרבן טור־מלכא.

„אתרנגולא ותרנגולתא חרוב טור מלכא, דהוה נהוגי כי הוי מפיקי חתנא וכלתא מפקי קמייהו תרנגולא ותרנגולתא 1), כלומר: פרו ורבו כתרנגולים. יומא חד הוה קא חליף גונדא דרומאי שקלינהו מנייהו 2), נפלו עלייהו מחינהו 3), אתי אמרו ליה לקיסר: מרדו בך יהודאי, אתא עלייהו, הוה בהו ההוא בר דרומא דהוה קפיץ מילא וקטיל בהו 4), שקליה קיסר לתאגיה ואותביה ארעא 5), אמר: רבוניה דעלמא כולה, אי ניחא לך לא תמסריה לההוא גברא לדידיה ולמלכותיה בידיה דחד גברא 6). אכשליה פומיה לבר דרומא 7) ואמר: הלא אתה אלהים זנחתנו ולא תצא בצבאותינו וכו׳ על לבית הכסא אתא דרקונא שמטא לכרכשיה ונח נפשיה״ 8) (גטין נז).

כבר כתבנו כי אחרי שנצח אסוירוס את הפרסיים אז משכו כל החכמים את ידי..ם מן המרידה, ורק קלודיוס ובני גדודו אנשי טור־מלכא נשאו על עצמם את כל כובד המלחמה עם הרומאים, ולכן כשל ונפל. ועל זה מרמזת האגדה שבצאת בר דרומא הכשילו פיו ואמר: הלא אתה אלהים לא תצא בצבאותינו, והכונה שבר דרומא יצא למלחמה בלי עזרת העם שד׳ אלהיו, ויבטח רק בזרוע גבוריו לבד. והנה בלי ספק הבין בר דרומא כי לא יוכל בקומץ אנשי חילו להתיצב על שדה מלחמה נגד הרומאים האדירים, אבל הוא בטח בנקיקי הסלעים שבטור־מלכא, שתצלח לו להתנפל פתאם על האויב להחרידו ולעשות בו שמות.

וכפי הנראה התחזק בר דרומא בעיר מושבו בית גוברין (עין אגדה ח׳). כי עוד היום נמצאו בסביבות בית גוברין מערות וחפירות הרבה ונקרות צורים עם עמודים במעמקיהם ויתכן כי העיר הזאת נקראה בית־גוברין על שם המנהג שנהגו להוציא לפני החתן והכלה—תרנגול ותרנגולת, כי „תרנגול״ בארמית: „גברא״ וברבים: גברין 9). ואין כונת האגדה שכל מלחמות טור־

---

1) היו נוהגים כשהיו מוציאים חתן וכלה היו מוציאים לפניהם תרנגול ותרנגלת. 2) ויהי היום ויעבור גדוד רומאים ויגזלו את צמד התרנגולים. 3) ויתנפלו היהודים עליהם ויכום, 4) היה בין היהודים אחד מהדרום שהיה קופץ מיל והורג ברומאים 5) לקח הקיסר את כתרו והניחהו על הארץ. 6) ארון העולם כולו! יהי רצון מלפניך שלא תמסור אותי ואת מלכותי בידיו של אדם אחר. 7) בר דרומא נכשל בדבריו. 8) עלה לבית הכסא ובא נחש ושמט את בני מעיו ומת. 9) הנה מצינו כי היתה עיר אחת בצפונה של ארץ הגליל שנקראה בשם: „גברא״ (יוזעפוס, מלחמות, 2, 1, 7) והיא הנקראה: „תרנגולה עילאה״ (ירוש׳ שביעית פ״י) כלומר תרנגולה שבצפון בניגוד לתרנגולה שבדרום.

מלכא היו בשביל התרנגול והתרנגולת, אלא שהמרידה המרוקמה בסתר פרצה בג לוי בשביל הסבה הקלה הזאת. והאגדה מספרת כי כשבאו הרומאים לצור על העיר היה בין היהודים גבור אחד בר דרומא שהיה קופץ מיל והורג בהם. והכונה בזה אל קלודיוס, שהסופר הרומאי דיון קסיוס מספר עליו שהיה קל ומהיר, ופעם אחת הבקיע עם גדודו עד אוהל הקיסר סיוירוס וכמעט שלא נלקח הקיסר בשביה. ולזה, איפא, מכונת האגדה שהיה קופץ מיל והורג בהם מפני שבשעה שחלוצי רומא חפשו וירגלו מרחוק מיל סביבם ולא נראה אף מורד אחד. הניח קלודיוס ממחבואו בנקיקי הסלעים על הרומאים הישנים לבטח והרג מהם חללים חללים. והאגדה מרמזת לנו ע"ד אותה העובדא שהבקיע קלודיוס עם גדודו עד אוהל הקיסר. אך סוירוס זה שכידוע, יותר משהיה משתמש במלחמותיו בתחבולות גבורה היה משתמש בנכלי תרמית 1) וגם כאן כנראה השתמש בתרמית, כמו שמרמזת האגדה שכשראה את עצמו בסכנה לפול בידי קלודיוס, בר דרומא, הניח את כתרו על הארץ והתפלל שלא יפול בידי אדם יחיד, כלומר, חלל את נזר מלכותו בהבטחת שוא כאדם פשוט, ורמז לאנשי טור־מלכא שכל המלחמה תלויה באיש יחיד, בבר דרומא, ואם רק יהגו אותו מהמסילה יעשה להם שלום, וכפי הנראה מצאו דברי תרמית האלה מקום בלב המורדים ויעברו על שבועתם 2) שנשבעו לבר דרומא, ואנשי חילו הפשוטים בגדו בו. וזהו שתספר האגדה כי נחש שמט את בני מעיו של בר דרומא, כי הנחש הוא סמל הערמה והבגידה 3), ויחפצו למסרו בידי סיוירוס ובר דרומא הספיק אמנם להמלט, אך גם שם השיגו אותו הרומאים, כמו שנראה באגדה הסמוכה.

---

1) כשבא סוירוס עם חילו מפאנאניען לרומא להתקסר. והנה המליכו שם אנשי הצבא את יולינוס, ואם אמנם כי רבים היו אנשי חילו מחיל יולינוס, בכל זה מנע את עצמו מלצאת נגדם במלחמה, ויבחר בנכלי תרמית, שלח למתנגדיו מכתבים המבטיחים להם סליחה וגם מתנות יקרות, אך באופן אם יבאו אליו מלובשים בגדי יום־טוב ובלי כלי זין עליהם. אולם כשבאו בלי כלי זין חלל הבטחתו. ויתן את לאנשי חילו ויקיפום מסביב ויקחו אותם שבי (הירודיון בספרו: „חיי הקסרים").

2) אפשר לזה מרמזת האגדה שטור מלכא נחרב משום שבועת שקר (תנחומא מטות).

3) הנה בשפת המליצה קראו החכמים להמורדים בשם: „דרקון" כאשר מצינו: „חביות של דבש ודרקון כרוך עליה" (גטין נז') שהנמשל הוא: המורדים. אבל נפלא שהאגדה מספרת שגם בר כוכבא מת ע"י נחש שנכרך על צוארו (ירוש תענית, פ"ד). וכן גם שני האחים בכפר חרובא מתו ע"י נחש (איכה, פ' בלק ד') והכונה בזה שמתו ע"י ערמת בוגדים. ואם אמרו שבר כוכבא מת ע"י נחש שנכרך על צוארו חכונה, כי בגדו בו שרי החיל הגבוהים, ובר דרומא שמת ע"י נחש ששמט את הכרכשתא—הכונה כי בגדו בו אנשי חילו הפשוטים...

## כב.

# בר דרומא בלוד,

„עולא בר קושר 1) תבעיתיה מלכותא 2) ערק ואזל ליה ללוד 3) גביה דר׳ יהושיע בן לוי, אתון ואקפון מדינתא, אמרון להון אין לית אתין יהבין ליה לן אנן מחריבין מדינתא 4). סליק גביה ריב״ל ופייסיה ויהבין ליה 5). אליהו זכור לטוב יליף מתגלי 6) עלוי ולא אתגלי, וצם כמה צומין ואתגלי עלוי, אמר ליה: למסורת 7). אני גולה? אמר ליה: ולא משנה עשיתי? 8) אמר ליה: וזו משנת חסידים?״ (ירוש׳, תרומות פ״ח, ה״י).

הנה גרעץ מגיה כאן: „תבעיתיה מלכתא״, ולפי דעתו הכונה כאן: המלכה זינוביה מתדמור 9) תבעה להרוג את הפושע המדיני הזה (עין להלן אגדה מ״ז), אולם ההשערה הזאת אינה נכונה, כי המלכה זינוביה היתה בשנת ד׳ אלפים כז־לב, היינו בסוף ימי ר׳ יוחנן שמת בשנת ד׳ אלפים מ׳ (אגרת רש״ג). ואחרי שר׳ יוחנן האריך ימים יותר אי אפשר שיהיה ריב״ל בימי זינוביה מפני שהיה איזה זמן קודם לר׳ יוחנן, שהוא קורא את ריב״ל שלא בפניו: „רבי״ (ירוש׳ ע״ז פ״ב ה״ב). לזאת אין ספק כי עולא בר קושר הוא בר דרומא, שנקרא „עולא״ מפני שהיה צעיר לימים 10). ובן קושר כמו: בן חיל כלומר, הצעיר הקושר. ובני הדור ידעו כי מתכונים בזה לבר דרומא, והננו רואים כאן שברח בר דרומא אל ר׳ יהושע בן לוי שהיה אחד ממעריציו, כמו שראינו באגדות הקודמות. המלכות תבעה ביחוד רק את בר דרומא שימסרוהו בידם, ובטיחה סליחה לשאר המורדים ובאם לא ימסרוהו יהרגו את כל יושבי העיר. והנה על פי דין המשנה מותר לאנשי העיר להציל את נפשם ולמסור את היחיד להמלכות. וריב״ל בקש את בר דרומא כי לא יסכן את כל העיר בשביל נפשו. ובר דרומא גדל הנפש מסר את עצמו למיתה למען הציל את כל יושבי העיר.

---

1) כאן כתוב אמנם: „בר קושב״ אבל זה טעות הדפוס וצ״ל: „בר קושרו כמו שבתוב במדרש (ב״ר פצ״ד). 2) הממשלה בקשה אותו להרוג ברח והלך לו לעיר לוד, לריב״ל. 4) באו אנשי חיל והקיפו את לוד ויאמרו: אם לא תוציאוהו אלינו נהרוג את כל אנשי העיר. 5) הלך ריב״ל וידבר על לב עולא ויתמסר אליהם 6) היה רגיל להתגלות לריב״ל 7) לדילטור למסור. 8) המשנה התירה זאת 9) פלמירה. 10) כמו שנמצא שקראו לרב ששת: „עולא משגש אורחתיה דאמיה״ (ב״ב ט׳) כלומר: צעיר.

שמע זאת הקנאי הלאומי תלמידו של רבי, זה המכונה „אליהו" ויקצוף על חברו ריב"ל, ויחדל לבא אליו כמו שהיה רגיל מקודם, ואחרי שנתפייס לבא אליו קרא אותו: דֵּלָטוֹר! ריב"ל הצטדק כי עשה עפ"י דין המשנה כדי לְהציל את העיר, אבל לפי דעת אליהו היה צריך ריב"ל להתנהג עם בר דרומא עפ"י משנת חסידים, כלומר, כל בני העיר היו צריכים למסור את עצמם למיתה יחד עם בר דרומא אשר הסתכן בנפשו בשביל גאולת ישראל. ובאמת מה עלתה להם? סוף דבר היה כי סוירוס הנוכל חלל הבטחתו, והחריב את העיר לוד עד היסוד, ויבנה אותה מחדש ויקרא את שמה: „דיאספוליס" 11).

---

11) שירר: געשיכטע דעס יורישען פאָלקעס צד 652.

## כג.

# חורבן טור-מלכה. (המשך) 1)

„אמר הואיל ואתרחיש לי ניסא הא זמנא אשבקינהו 2), שבקינהו ואזיל, אזדקור 3) ואכלי ושתו, ואדליקו שרגי עד דאתחזי בליוני דגושפנקא ברחוק מילא 4), אמר: מיחדא קא חדו בי יהודאי 5), הדר אתא עלייהו 6), א"ר אסי: תלת מאה אלפי שליפי סייפא עלו לטור מלכא וקטלי בה תלתא יומי ותלתא לילותא, ובהך גיסא הלולי וחנגי 7) ולא הוו ידעי הני בהני" (גטין נז).

גם כאן נכיר כרגע בקיסר הזה את סוירוס הנוכל. הרמאי הזה הבטיח להמורדים כי אחרי שבגדו בבר דרומא יעזוב אותם הפעם ישוב עם חילו לרומא, אבל באמת לא חפץ להלחם עמהם בשעה שהם עודם מזוינים, לכן התרחק מהעיר וחכה עד שראה מרחוק את אור הנרות שהדליקו לאות שמחה והבין שכבר פרקו היהודים מעליהם את כלי זיינם והנם עסוקים בשמחה ומשתה ואז שלח את קרקלה בראש צבאותיו, והתנפלו על היהודים פתאם וערכו טבח שלשה ימים ושלשה לילות, ובעוד אשר בעיר אחת האמינו בברית השלום והאירו נרות—בעיר השנית נפלו הרוגים ומדוקרים ולא ידעו אלה מאלה.

ובכל זאת אחרי נצחון כזה שנקנה בתרמית ומרמה, ולא בגבורה, כאשר שב סירוס לרומי פקד הסינט כי יחוגו את הנצחון על הפרסיים, ועל בנו קרקלה—כי יחוג את חג הנצחון על היהודים 8).

---

1) האגדה הזאת היא המשך האגדה כ"א, אולם כדי להבין אותה היה צורך בדבר להפסיקה ולהביא את האגדה כ"ב. 2) קיסר רומא אמר: יען שנעשה לי נס בפעם הזאת (שמת בר דרומא) אעזוב את היהודים ולא אלחם בם. 3) החלו לרקוד במחולות 4) הדליקו נרות רבות עד שמרחוק מיל מהעיר היו יכולים לראות את הצורה החקוקה על הטבעת 5) היהודים לועגים ושוחקים לי. 6) חזר הקיסר ובא עליהם בחילו עוד הפעם 7) ובצד השני היו מאורות ומחולות. מאור הנרות נקרא: הלולא, שרשו: „הלל בן שהר" (ישעיה, יד) וכן: „בהלו נרו" (איוב כט) ולכן נקראה החתונה: „הלולא" יען שהדליקו נרות רבות (עיין גטין פט). 8) זהו לשון הסופר הרומאי ספרטינוס: „כאשר שב סוירוס לרומי בתור מנצח סוריא, הכיר הסינט כי לו ראוי לחוג את חג הנצחון על הפרסיים, אך סוירוס השיב את פניהם, כי לרגלי מחלת הפודגרא לא יכול לעמוד ברגליו של מרכבת הנצחון ולכן הגיד כי לבנו בסיאנוס קרקלה ראויה ההצטיינות הזאת, אבל על בנו פקד הסינט לחוג את הנצחון על היהודים (Triumphus Judaicus), כי גם בסוריה הצליח סוירוס במלחמתו".

## כד.

# סיקריקון ביהודה.

„לא היה סיקריקון ביהודה בהרוגי מלחמה, מהרוגי מלחמה ואילך יש בה סיקריקון וכו׳, זו משנה ראשונה, בית דין של אחריהם אמרו: הלוקח מסיקריקון נותן וכו׳ רבי הושיב בית־דין ונמנו שאם שהתה בפני סיקריקון שנים עשר חודש וכו׳" (גטין נה).

רבות עמלו מפרשי הש"ס וסופרי דברי הימים לבאר את השם סיקריקון, אולם הבאור האמיתי של המלה הזאת, הוא: „של המורדים". כי במרידת היהודים בימי החרבן היו אז בין המורדים סיעה של רוצחים שהשתמשו בסכינים קצרים לדקור בסתר את אנשי ריבם, הסכינים האלה נקראו בלשון יונית sica, ועל שמם נקראו הרוצחים בשם: סיקרין (קדמוניות, 10 8 20). וגם חז"ל קראו להם כן: „מפני הסיקרין" (משניות מכשירין פ"א מ"ו), ואעפ"י שבין המורדים היה רק חלק קטן מהרוצחים האלה, קראו הרומאים לכל המורדים היהודים בשם: סיקרין, ואחרי שנצחו הרומאים אז הקימו הרומאים בארץ ישראל בית פקידות שימכור את נכסי הסיקרין שנהרגו במלחמה 1) ולבית הפקידות הזה קראו: „סיקריקון" זאת אומרת: „של המורדים" 2) כלומר, בית־פקידות העוסק בעניני הסיקריקון המורדים:

בית פקידות כזה הקימו הרומאים שלש פעמים, היינו אחרי שלש המרידות הגדולות: א) אחרי מרידת ירושלים. ב) אחרי מרידת ביתר. ג) אחרי מרידת טור־מלכא בימי רבי. בית־פקידות הזה החרים את נכסי המורדים הרוגי המלחמה

---

1) יוזעפוס (מלחמות, 6 ,6 ,7) כותב כי אחרי חרבן ירושלים צוה אספסינוס את הפקיד באסוס שימכור את כל אדמת ארץ ישראל, אבל הדבר הזה לא יתכן, כי היו אז בא"י יהודים לאלפים אנשי שלום ובעלי ברית הרומאים, ואיך יצוה הקיסר למכור את אדמתם? לכן אין כל ספק כי כונת יוסיפוס הוא רק שצוה למכור את אדמת המורדים, אולם מהמשנה שהבאנו בפנים מוכיח שהחוק הזה היה רק על אלה שנהרגו במלחמה. וגם בדיני ישראל היה נוהג כן: „הרוגי מלכות נכסיהם למלכות" (סנהדרין מח). 2) השם סיקריקון נבנה עפ"י דקדוק הלשון היונית שלכל שם־דבר הנבנה מתואר השם מוסיפים בסופו את האותיות: „קון", למשל השם: Nator הוא ביונית שם תואר לסופר, ומפני שהסופר דרכו להשתמש בכתב מקוצר וראשי תיבות נקרא natarykon ובתלמוד־נוטריקון, וכן השם „עולם" שהוא ביונית „kosma" ורוח השליט בכל העולם נקרא Kosmykon ובתלמוד „רוח קוסמיקון (ירוש׳ ברכות, ט), וכן גם סיקריקון (רבולוציוני) כלומר בית פקידות העוסק בעניני הסיקרין המורדים. ואעפ"י שהמלה הזאת היא יונית, בכל זאת לא נמנעו חז"ל לדרשה:—„שא קרקע". כמו שדרשו המלה: אפוטיקא—„פה תהא קאי" אעפ"י שגם המלה הזאת היא יונית בנודע.

והעמידם על המכר בפומבי. וכל פעם הושיבו בית־דין לתקן תקנות הנוגעות להקונים מסיקריקון. וזהו שאמרו: „זו משנה ראשונה" שהתקינה תקנות אחרי מרידת ירושלים, ומה שאמרו: „בית דין שאחריהם" הוא זה שהתקין תקנות אהרי מרידת ביתר, ומה שאמרו: „רבי הושיב בי"ד" הוא זה שהתקין תקנות אחרי מרידת טור־מלכא.

והנה הונח בתחלה השם סיקריקון לבית הפקודות העוסק במכירת קרקעות של המורדים, אבל אחרי כן נקרא בשם הזה גם כן מי שקנה קרקע מבית פקידות הזה. ולכן חושבת המשנה בין אלה שאינם מחויבין להביא בכורים: „האריסין והחכורות והסקריקון והגזלן" (בכורים פ"א מ"ב), כלומר הלוקח שקנה קרקע מהסיקריקון אינו מביא בכורים, כי עפ"י הדין הבעלים יכולים לטרוף את הקרקע מהקונה מהסיקריקון, ואחרי כן נקרא גם הדין הזה בעצמו בשם: סיקריקון. ואם אומרת המשנה: „יש בו משום סקריקון" הכונה בזה שנוהג בהקנין הדין של סקריקון, ויכולים הבעלים לטרוף הקרקע מהלוקח מהסיקריקון. אולם אחרי כן ראו החכמים שהדין הזה מביא לידי קלקלה מפני שיכולים הבעלים לטרוף מהלקוחות ובשביל זה נמנעו הלקוחות מלקנות הקרקעות „והיתה הארץ חלוטה ביד הסיקריקון" (ירוש' גטין פ"ה ה"ו) כלומר, נשארו הקרקעות בידי בית פקידות הסקריקון. לכן התקינו שלא יהא סיקריקון ביהודה, כלומר, דין סיקריקון אינו נוהג ביהודה, ואם קנה אחד מבית פקידות הזה מקחו קיים והבעלים אינם יכולים לטרוף מהלוקח.

אך זאת הוא דוקא בהרוגי מלחמה, שאז הנכסים מוחרמים למלכות עפ"י דין הרומאים. לא כן בהרוגים שאחרי המלחמה, אין נכסיהם מוחרמים עפ"י דין הרומאים, ואם לא יקנו מהסיקריקון לא ישארו בידם אלא יחזירום ליורשים, ובגליל לעולם יש בו משום סיקריקון, והטעם מפורש בירושלמי שהרומאים שמו את עיניהם ביהודה להשמיד משם את הישוב, כמו שאמרו: „בראשונה גזרו שמד על יהודה, שכן מסורת בידם מאבותם: יהודה הרג את עשו דכתיב: ידך בעורף אויביך, והיו הולכים ומשעבדין בהן ונוטלין שדותיהם ומוכרים אותן לאחרים וכו' (ירוש' גטין פ"ה ה"ו) כלומר, הרומאים התבוננו שהיהודים תושבי הגליל הם אנשים שקטים ולא לקחו חלק גדול במרידות ביתר וטור מלכא שעשו היהודים בני יהודה להרוג את עשו (רומא) ולכן החליטו הרומאים לנשל את בני יהודה מעל אדמתם, ולהניח רק ליושבי הגליל שלא להרחיקם מעל אדמתם. ולכן הקונה בגליל יש בו משום סקריקון ויכולים הבעלים לטרוף מהלקוחות כדי שלא יקנו מיד הרומאים, ובזה יחדלו לגזול קרקעות מיד הבעלים, ואם יגזלו יחזירום 1).

---

1) זה הוא תורף הפשט של המשנה החמורה הזאת, לפי המובן מהירושלמי (לפי הבבלי לא נדע דבר) בימים האחרונים נכתב עליה ספרות שלמה, גרעץ (כתב קונט־ס מיוחד) והבאים אחריו, אך לכלם לא עלתה בידם לכוון את המלה: סיקריקון, ולכן נבוכו בפשט המשנה. ואנכי כתבתי קונטרס מיוחד בזה וכאן כתבתי בקצור רק הנוגע לענינגו.

בכל אופן הננו רואים מהמשנה הזאת שבימי רבי היו מורדים יהודים שנהרגו במלחמה, והרומאים מכרו את שדותיהם, ורבי התקין תקנות להיהודים שקנו את השדות ההם מידי הרומאים. אולם יותר מכלם סבלו יושבי בית גוברין, הם שבגדו בשר צבאם בר דרומא וסיוירוס הבטיח שלום להם, כי הנוכל הזה לא קיים הבטחתו והחריב את עיר בית גוברין עד היסוד, ובנה אותה מחדש וקרא לה: „אילייתרו פוליס" (עיר החורים) (עין שירר גדי"פ כרך א' צד 652).

הטעם לקריאת השם הזה מגלה לנו המדרש מפני שהושיב בעיר הזאת את אנשי החיל המשוחררים מעבודת הצבא 1). ובית גוברין וסביבותיה נהפכה למושבה רומאית, עד כי מצא רבי לנכון לפטור את בית גוברין ממצות התלויות בארץ (ירוש' דמאי פ"ב ה"ב). לב היהודים דאב מאד על שנלקח מהם חבל ארץ פוריה כזאת ונסב לידי הרומאי האדומי, ואמרו שבא זאת להאדומי מברכת יצחק: „מטל השמים מעל זו בית גוברין" (ב"ר פס"ז) ומאז והלאה קראו היהודים לבית גוברין בשם: שעיר. „עד אשר אבוא אל אדוני שעירה—זו בית גוברין" (ילקוט וישלח).

אולם אם נתבונן לזה שאחרי מרידת ביתר היו גזירות איומות ואכזריות ואחרי מרידת טור מלכא לא נמצא תוצאות נוראות כאלה—היתה זאת רק הודות לרבי שהיה חשוב בעיני הממשלה, כמו שמצינו: „לא מאסתים—בימי הכשדים, שהעמדתי להם מרדכי ואסתר. לכלותם—בימי יונים שהעמדתי להם שמעון הצדיק. להפר בריתי אתם—בימי רומיים, שהעמדתי להם רבי וחכמי הדורות" (ילקוט בחוקותי רמז תרעה ועין מגלה י"א), כי נציב א"י שהיה צריך להוציא לפעולות את גזירות סיוירוס—הוא היה אוהבו של רבי.

מי הוא? נראה להלן

---

1) וזה לשון המדרש: „ואת החורי—זו אילייתרופולים, ולמה קורא אותה אילייתרופולים? שבררו אותה ויצאו להן לחירות בדור הפלגה (ב"ר פ' מ"ב), כן הוא הנוסחא המתוקנה בערוך, אולם גם הנוסחא הזאת עוד צריכה תיקון קטן. וצ"ל: „שבירר אותן שיצאו להן לחירות בדור הפלגה" כלומר, את דורו של סיוירוס קורא המדרש בדרך חידה „דור של הפלגה" כי אז נפלגה הארץ בין ד' קסריים: יוליאנוס ברומא סיוירוס בפאנאניען, ניגר בסוריה, אלבינוס בבריטניה (עיין הירודיון: חיי הקסריים). ואלה אנשי החיל שיצאו לחירות בדור זה, כלומר אשר כלו שנות עבודתם בצבא, אותם בירר סיוירוס ויושיבם בבית גוברין. כמו שמצינו כי גם אכפאסיאנוס הושיב בעיר עמא״ס שמונה מאות אנשי היל משוחררים (יוזעפוס מלחמות 7, ו, ס).

## כה.

# אנטינינוס ורבי.

„מעשה באנטינינוס שבא לקסרין ושלח אחרי רבינו הקדוש; והלך עמו ר׳ שמעון בנו ור׳ חייא הגדול, ראה ר׳ שמעון לגיון נאה ומשובח ראשו מגיע לקפאלירס 1) של עמודים, אמר לר׳ חייא: ראה כמה פטומ׳ן עגלין של עשו!. נטלו ר׳ חייא והוליכו לשוק, והראהו סל של ענבים ושל תאנים והזבובים עליהם, אמר לו ר׳ חייא: זבובים אלו ואותו לגיון שוים. כשעלה ר׳ שמעון אצל אביו, אמר לו: כך אמרתי לר״ח וכך השיב לי, אמר לו: כל כך נתן ר״ח הבבלי בהן ממש שהשוה אותן לזבובים לפי שלגיונים אלו אינן ספונים לכלום, אבל הזבובים הקב״ה עושה שליחותו בהן שנאמר: (ישעיה ז) והיה ביום ההוא ישרוק ד׳ לזבוב אשר בקצה יאורי מצרים״ (מדרש תנחומא, וישב, ג).

מה מוזר הוא הדבר שגדולי עולם כמוהם התעסקו בכובד ראש בדברים של מה־בכך, כי ר׳ שמעון מצא לנחוץ לספר לאביו שהוא נתפעל מגובה קומתו של הלגיון ור׳ חייא השוה אותו לזבובים, ולא נתקררה דעתו של רבי עד שהוכיח מהכתוב שהוא פחות מזבובים. אם אמנם שהכתוב אינו מדבר מזבובים ממש אלא משל הוא על חיל מצרים. אולם להבין את האגדה הזאת עלינו לברר תחלה דבר שנתלבטו בו חוקרי דברי הימים, והוא: מי הוא זה אנטינינוס קיסר שהאגדות מפליגות מאהבתו הגדולה לרבי? הם חפצו להתאים אותו כמעט אל כל אחד מקסרי רומא שהיה מכונה בשם אנטינינוס, אבל אין גם אחד מהאנטינינים האלה שיתאים אל זה שמסופר ממנו באגדה, כי משטחיות הספורים נראה שאנטינינוס ורבי ישבו תמיד בשכנות, עשו משתאות זה לזה ותמיד הם מדברים ומתוכחים בענינים חמריים ורוחניים. לכן ההשערה היותר קרובה היא כי אנטינינוס זה היה נציב הרומאים בא״י בימי הקיסר סיפטימוס סיורוס, היינו באחרית ימי רבי, כי

---

1) ראש הכותרת של עמודים, וביונית Kafalai

הנציב נקרא לפעמים בפי חז״ל בשם: קיסר 1) ולפעמים בשם: איטפוטא (ירושל׳ ברכות פ״ד, ה״א).

אנטינינוס זה הוא היה, לדעתי, האיטופיטא שמסופר ממנו, שכאשר נסע בפעם הראשונה מרומי לקסריה נשברה ספינתו סמוך לחוף הים ועלה על היבשה ערום ויחף, ובר קפרא תלמידו של רבי שטייל אז על חוף הים בקסרי—הכניסו לביתו והאכילהו והשקהו ונתן לו חמשה סלעים 2) ומאז והלאה היה בר קפרא חשוב מאד בעיני הנציב הזה (קהלת רבה יא, א). ואפשר שעל ידי בר קפרא זה נודע הנציב גם אל רבי.

ובב״ר (פ׳ ס״ג) אנו מוצאים שאנטינינוס פנה אל רבי ושאל בעצתו איך למלאות את אוצרותיו החסרים, ורבי נתן לו עצה מחוכמה שיפטור את הדוכסים הישנים ממשמרתם ויושיב במקומם חדשים שירבו לתת לו ממון. ושמא ע״י זה נולדה ההתקרבות הראשונה בין נשיא הרומאים ובין נשיא היהודים. אבל כפי הנראה היה אנטינינוס פילוסוף דתי במקצת, ומדרכם של הפילוסופים האלה היה לחקור ולדרוש אחרי אמונה אמיתית אחרי שאמונתם האלילית התרופפה בידם, ולזאת נמצא שמלבד שיחות מדיניות אהב להתפלסף עם רבי גם בעניני אמונה ודת.

והנה בין שרי המלוכה של הרומאים בעיר קסריה היו רבים מבעלי כת הנוצרים־היודעים 3) (גנוסטיקים), שנקראו בפי חז״ל בשם: „מינים״, והם האמינו בשתי רשויות 4) ומפני שהמינים השתדלו תמיד בכל כחם לעשות נפשות לאמונתם, לכן פרשו את רשתם לצוד גם את אנטינינוס, אך רבי הזהיר אותו במכתב שלא יתערב עם אלה שהם מאמינים בשתי רשויות.5) ופקח את עיניו להכיר את דת היהודים ואת תורתם, ואנטינינוס נטה קצת לדת היהודים ובקש מרבי שישלח לו אחד מתלמידיו לבנות לו מזבח ולתקן

---

1) כמו שמצינו: „ר׳ אבוהו כי הוה אתי ממתיבתא לבי קיסר נפקא אמהתא דבי קיסר לאפי וכו׳״ (כתובות, יא), והנה ידוע שהמתיבתא של ר׳ אבוהו היתה בעיר קסרי (ירוש׳ ברכות, פ״ג, ה״א) וא״כ הקיסר הזה על כרחך הוא הנציב של א״י שישב בעיר קסרי, וגם אמרו חז״ל שקסרי היא מטרופולין יען שמקימין מתוכה מלכים (מגלה ו׳). מכל זה הננו רואים כי הנציב נקרא בשם קיסר. שוב מצאתי את ההשערה הזאת במלון התלמודי של לעווי. 2) בלי ספק קרה מאורע הטביעה בנסעו בפעם הראשונה לקסריה עוד בטרם היה שם לאוטופיטא, כי אלו ישב כבר בקסרי לא היה צריך בר קפרא להכניסו לביתו ולתת לו מתנת כסף חמש סלעים... 3) עיין להלן אגדה כ״ז ותראה שם המקור לזה. 4) עיין להלן אגדה, ל״א ותראה את תכונת הכת הזאת ואת דעותיהם, וגם מדוע נקראו בשם מינים, 5) כמו שמצינו: „רבינו הקדוש כשהיה כותב לאנטינינוס היה כותב לו: יהודה עבדך שואל בשלומך הוה ירא את השם ועם שונים לא תתערב, מהו עם שונים? ר׳ נתן בשם ר׳ אחא: עם אותם שהם אומרים שני אלהות (מדרש ילמדנו, הובא באור זרוע דף ז׳ דפוס זיטומיר).

לו קטורת שיוכל אנטונינוס להקטיר לד׳ ולא לאלילי הרומאים, והנה מפני שמן הדין אסור לעשות כמתכונת המזבח והקטורת מחוץ לבית המקדש, לכן כששלח רבי אליו את תלמידו ר׳ מרינוס צוה רבי לו לשנות מעט את עשיתם, היינו לעשות את המזבח מאבנים גזוזות ולא מאבנים שלמות, ומהקטורת—לחסר אחת מכל סמניה (ירוש׳ מגילה פ״א, הי״ג), ואחרי כן כשנדב אנטונינוס מנורה לבית הכנסת אמר רבי: „ברוך אלהים שנתן בלבו לעשות מנורה לבית הכנסת" (שם פ״ג ה״ב), כלומר ברוך ד׳ שנתן בלבו להדגיש רגש הדת—במנורה, ולא בקרבן. זה הוא הגרעין ההיסטורי של האגדה המפריזה כי נתגייר אנטונינוס וכי מל את בשר ערלתו (שם פ״א, הי״ג)

ובכלל אעפ״י שהשפעתו של רבי על אנטונינוס היתה גדולה מאד, בכל זאת נהג בו רבי כבוד של מלכות כראוי והכניע את עצמו לפניו 1), ואנטונינוס מצדו אהב וכבד את רבי מאד והתהלך אתו כאח ורע, וזהו היסוד לרוב האגדות שנתרקמו על אודות האהבה של אנטונינוס ורבי.

כפי הנראה מרמזי האגדות אפשר שבשעה שעמד רבי בראש המרידה משך אליו את אוהבו אנטונינוס והשפיע עליו שימרוד גם הוא ברומא ויעזור להיהודים בלגיונותיו, כי חיל המצב הרומאים בארץ ישראל היה ברובו סוריים ויונים הנושאים עיניהם אל שכרם, ולתכלית זאת מסר לו רבי אוצר של כסף לא בתור שוחד כי אם בתור מעות על חטים שקנה מהממשלה ביבנה (עיין ב״ר פ׳ ע״ו), ורבי שלם לו למשל פי עשרה מכפי שוים, וזהו שתרמוז האגדה כי נתגלה לאנטונינוס אוצר אחד ממטמוניות שהטמין יוסף במצרים (פסחים, קי״ט), כלומר גם הוא אצר כסף באותו אופן שלקט יוסף במצרים, ע״י מכירת תבואה במחיר גדול מכפי שויה...

אולם עוד בטרם שיכלה המרידה בא״י לצאת לפעולות—והנה באה פקודה מרומי כי יצא אנטונינוס וחילו להלות למחנה הרומאים ההולכת להלחם בפרס, וכשנצחו הרומאים את הפרסיים ראה אנטונינוס כי לחנם יסכנו את נפשם למרוד עתה ברומא אחרי שאין עוד להשען על הפרסיים, ולכן אחרי שחזר ובא לקסרי עם לגיונותיו שלח אחרי רבינו הקדוש להגיד לו שהוא מושך את ידו מהמרידה, ורבי שמעון ברבי שהיה צעיר לימים וידע רק מההכנה למרידה אבל לא מהבטחת אנטונינוס, ובראותו את בני הלגיון הגבוהים כענקים—העיר את לב ר׳ חייא על גבורתם של עגלי עשו, כי מי יוכל לעמוד בפניהם? אולם ר׳ חייא איש סודו של רבי ידע מהבטחת אנטונינוס, לזאת הוליכו לשוק והראה לו שהזבובים נמשכים רק אל הפירות היינו אל המקום שיכולים להתפרנס, ורמז לו שגם הלגיונות הללו שיתפרנס׳

---

1) רבי אפס סופרו של רבי כתב בשבילו מכתב לאנטונינוס, לאמר: „מני יהודה הנשיא אל אדוננו המלך אנטונינוס"—ויקרע רבי את המכתב ההוא ויצו לכתוב: „ממני עבדך יהודה אל המלך אנטונינוס (בראשית רבה פ׳ עה).

מכסף היהודים ימשכו אחאיהם ויעזרום, ר״ש נרעש לשמוע את הדבר החדש הזה, וירץ לאביו להוכח אם אמת הדבר שהודיעהו ר׳ חייא, אולם בין כה וכה נודע לרבי מפי אנטונינוס שהוא חוזר מהבטחתו, אז ענה רבי במר נפשו לר״ש, כי טעה ר׳ חייא להשוות את חיל הרומאים האלה לזבובים, כי רק חיל של מצרים שהשוה הכתוב לזבובים עשו שליחותו של הקב״ה שבאו אז להלחם עם רבשקה שר צבא אשור, ועל ידם באה ישועה לישראל, כי רבשקה עזב מפניהם את המצור על ירושלים, לא כן לגיונות האלה אינם ספונים לכלום אינם כדאים שתבא על ידם תשועה לישראל.

לב היהודים דאב מאד על שלא שמר אנטונינוס את הבטחתו, ועי״ז משכו גם החכמים את ידיהם מהמרידה. הקנאי הלאומי ר׳ ישמעאל ברבי יוסי התאונן על הרומאים: „מתרפס ברצי כסף—שפושטין יד לקבל ממון ואין עושין רצון בעלים״ (פסחים קי״ח). וברש״י שם: „כלומר, מתנין עם ישראל לעשות רצונם ואין מקיימין את דבריהם״. ויוכל היות כי אח״כ החזיר אנטונינוס בהסתר לרבי את האוצר שלקח, וזהו שתספר האגדה כי אנטונינוס שלח לרבי שקים מלאים גרעיני זהב ועל פיהם חטים (לרמוז לו שמשיב את האוצר שלקח ע״י החטים) ויאמר ל„סבלים: הביאו את החטים לבית רבי!, וכשלא חפץ רבי, מפני הכבוד, לקבל בחזרה את הכסף, באמרו: יש לי רב! ענהו אנטונינוס: הכסף הזה יביא תועלת להנשיאים הבאים אחריך, שישחדו בו (בשעת הכושר למרידה) את הנציבים הבאים אחרי״ (ע״ז, יוד).

אחרי שנצח סיורוס את המורדים בטור מלכא, וגזר עליהם גזירות רעות, היה צריך הנציב אנטונינוס להוציאם לפעולות, אז התאמץ בכל יכלתו להקל על היהודים, והיהודים החליטו שזהו שנתנבא דניאל (י״א, ל״ד): „ובהכשלם (על ידי סיורוס) יעזרו עזר מעט״ (ע״י אנטינינוס). 1) ובאמת לא נמצא אף אחת מני מאה הריגות ושמדות אחרי טור־מלכא כמו שנמצא אחרי מרידת ביתר, על ידי הנציב המרצח טורנוס רופוס, ולכן כמו שנשאר שמו של טורנוס רופוס בפי אגדת העם לדראון ולקללה, כן נשאר שמו של אנטינינוס בפי האגדה 2) לטובה ולברכה.

---

1) כן מביא הירונימוס בפירושו על הכתוב הזה, שהיהודים מפרשים הדברים האלה על סיורוס ואנטונינוס, והנה גרעץ ( 4|3 צד 452) נדחק בזה מאד, והדבר פשוט כמו שכתבתי. 2) הננו רואים איך אגדת העם תצייר במכחולה את עריצות לב טורנוס רופוס הרשע ואכזריותיו, שבשעה שסרקו לר׳ עקיבא את בשרו—אמר הוא דברי חרודים לר׳ עקיבא הגוע במכאוביו (ירוש׳ סוטה פ״ה, ה״ז) ולעומת זאת איך תצייר רוך לב אנטונינוס והכנעתו לפני רבי עד כי כרע לפניו ויבקש את רבי כי ישתמש בו להדום רגליו ומן גבו יצעד על מטתו... (ע״ז, י״א).

## כו.

# פטירת אנטונינוס ורבי.

„בשעת פטירתו של רבי אמר: לבני אני צריך. נכנסו בניו אצלו, אמר להם וכו׳ נר יהא דלוק במקומו, שלחן יהא ערוך במקומו, מטה תהא מוצעת במקומה. מאי טעמא? כל בי שמשא הוה אתא לביתיה 1) ההוא בי שמשא אתאי שיבבתא קא קרי אבבא 2), אמרה אמתיה: שתיקי, דרבי יתיב, כיון דשמע תוב לא אתא 3), שלא להוציא לעז על צדיקים הראשונים, יוסף חפני ושמעון אפרתי הם שמשוני בחיי והם ישמשוני במותי, סבור מיניה בהדין עלמא הוא דקאמר, כיון דחזו דקדים ערסייהו לערסיה, אמרו: שמע מיניה לההוא עלמא הוא דקאמר 4) וכו׳". (כתובות ק״ג).

האגדה הזאת תמוה מאד: א) כל הנסים הנזכרים בתנ״ך ובתלמוד קרו אך ורק בשביל צרך גדול כגון הצלת האומה וכדומה, אבל איזה צרך היה בנס הגדול הזה שאחר־מותו יקום רבי מקברו וילך לביתו בכל ערב שבת?, ב) כל זמן שהאדם בחיים הוא צריך למשמשים, אבל אחרי מותו בגן עדן איזה שמוש הוא צריך?, ג) אפילו אם היה רבי צריך למשמשים, מדוע קצר את חיי שני משמשיו? וכי איזו רשות היתה לו להמית באמרי פיו נפשות שני נקיים?

כדי להבין את האגדה הזאת עלינו לחזור לאנטונינוס, שכידוע לנו, הקל מאד את הגזירות על המורדים ובכבוד אלהים כבד את רבי שעמד בראש המרידה. מובן מאליו, כי המינים שרי המלוכה בקסרי, שהיו שונאי ישראל, התנגדו לזה והציקו לאנטונינוס שיקיים את גזרות הקיסר במלואן. וזהו שמצינו שאמר אנטונינוס לרבי כי חשובי הרומאים מצערים אותו ושאלהו עצה. ורבי הדיפלומט, ירא להגיד לו את עצתו בגלוי, ולכן הביא

---

1) התלמוד מפרש שלכן צוה רבי שבחדרו יהיה הכ׳ על מקומו כמו שבחייו—מפני שבכל ערב שבת בא רבי אחרי מותו אל ביתו. 2) פעם אחת בערב שבת באה שכנה אחת וקראה שיפתחו לה הפתח. 3) השפחה קראה לשכנה: שתקי! כי רבי יושב!, שמע זאת רבי ויחדל לבוא עוד לביתו. 4) בתחלה חשבו כי כונת רבי היא שישמשו אותו בעולם הזה בעת הקבורה, אבל כשראו ששני השמשים מתו תכף, ועוד לפני רבי הוציאו אותם במטה לבית הקברות. הבינו כי רבי אמר שישמשו אותו בעולם הבא בגן עדן...

את אנטונינוס לגנו ובכל יום עקר צנון מערוגה, ואנטונינוס הבין את עצתו, היינו שיהרגם אחד אחד ולא יתגרה בכלם בפעם אחת. (ע"ז, יוד), מפני שידע רבי שהחשובים האלה אורבים לנפשו ולנפש כל ישראל. אבל כפי הנראה לא הספיק אנטונינוס לבער את החשובים האלה, כי הרגיש אנטונינוס שקרבו ימיו למות, והוא היה זקוק לטובתם שיסכימו למסור את הממשלה אחריו לבנו אסוירוס. (שם) ולפני מותו שאל את רבי אם יהיה לו חלק לעולם הבא, כי בהיותו מבית עשו (רומא) ירא הוא את הכתוב האומר: „ולא יהיה שריד לבית עשו" (עובדיה, י"ח) אולם רבי נחמהו, כי הכתוב איננו מדבר בזה שאינני עושה מעשה עשו, ונציב רחמן כמוהו בודאי שיהיה לו חלק לעולם הבא (ע"ז, י"א), וישב בגן עדן ולעתיד יאכל שם את הלויתן 1) (ירוש' מגילה, פ"ג, ה"ב).

אנטונינוס מת, ועד מהרה ראה רבי את החליפות והתמורות שנעשו בהליכות הממשלה, כי אסוירוס לא הלך בעקבות אביו אנטונינוס, ויהי כלי יוצר בידי שרי המלוכה צוררי ישראל, אז אמר רבי: „נתפרדה החבילה" (ע"ז, י"א) כלומר נתפרד קשר האהבה שהיה בין נשיא הרומאים ובין נשיא היהודים, ורבי החכם הבין כי חייו הם עתה בסכנה גדולה, ולא עברו ימים ובאותו החדש שמת אנטונינוס מת גם רבי 2) אבל רק מות פוליטי, כלומר באמת לא מת אולם בשביל בני העולם מת, כי הסתתר באחד מחדרי ביתו הרבים, והוציאו קול כי רבי מת. וכדי לעשות לדבר פרסום צוה רבי שיספידוהו בכרכים הגדולים (שם) ויען כי באמת היה רבי חי והיה צריך למשמשים, לכן צוה לפני מותו המדומה שמשמשיו הנאמנים ששמשוהו בחייו ישמשוהו גם אחרי מותו, וכמובן מתו גם הם מות מדומה ימים אחדים לפני רבי, ובאמת ישבו הם יחד עם רבי במקום מחבואו ושמשוהו. ומרוב געגועי רבי לבני ביתו נגלה אליהם בכל ערב שבת, והשפחה חשבה כי רבי ברוב צדקתו זוכה בכל ערב שבת לקום מקברו ולבוא לביתו. אולם כשהשמיעה זאת לשכנה ירא רבי פן יבואו לחקור ולדרוש מדוע זה זכה רבי לדבר שלא זכו לו שאר הצדיקים ומתוך כך יתגלה הדבר לרומאים, ולכן חדל רבי לבוא לבני ביתו. ובעל האגדה הזאת אומר, כי כל הדברים האלה היו „בשעת פטירתו של רבי" כלומר בשעה שנפטר מהסביבה, אולם אחרי כן. כשמת רבי באמת—מספר בעל האגדה:—„ההוא יומא דנח נפשיה דרבי גזרו רבנן

---

1) מסדר הירושלמי משמש במליצתו של רב שלעתיד לבא יאכלו את הלויתן (עיין אגדה א). 2) במדרש ילמדנו: (זכריה, י"א) ואכחיד את שלשת הרועים בירח אחד—זה רבינו ואנטנינוס וקרבן (־ארטבן) מלך פרסי שמתו בירח אחד" (ילקוט זכריה, פסוק זה).

והנה ארטבן זה הוא וואליגיזים הרביעי, ואחרי שהוא מת בערך 206—209 (ליקסיקון מייער א. פארטהען), וא"ב מת אז אנטינינוס, ורבי מת מות מדומה.

תעניתא ובעו רחמי, אמרו: כל מאן דאמר: נח נפשיה דרבי ידקר בחרב וכו׳״ (כתובות ק״ד) כלומר, בעת שמת רבי באמת, היה הדבר בסוד והיו אצלו רק הרבנן וגזרו תענית והתפללו שלא יודע הדבר למלכות, ולכן אמרו מי שיוציא מפיו את המלים כי עתה מת רבי—ידקר בחרב... ואם בפעם הראשונה, כשמת רבי מות מדומה הוליכו את ארונו הריק לבית שערים מפני הפרסום, עתה כשמת באמת קברו אותו בצנעה בעיר צפורי. וזהו שאמרו: „תני, רבי מוטל בצפורי ומקום מוכן לו בבית שערים״ (כתובות ק״ג) כלומר, רבי באמת מוטל בקבר בצפורי, ובעיר בית שערים מוכן לו רק מקום לקבר למראית עין, והוא בעצמו איננו קבור שם, ובאמת עוד היום תעיד המסורת על קברו של רבי בעיר צפורי.

## כז.

# אחרית טור־מלכא.

„ששים רבוא עיירות היה לו לינאי המלך בהר המלך וכו׳ אמר עולא לדידי חזי לי ההוא אתרא ואפילו שתין רבוותא קנים לא מחזיק, אמר ליה ההוא מינא לר׳ חנינא שקורי קא משקריתו 1) אמר ליה: (דניאל י״א) ארץ צבי כתיב בה, מה צבי זה אין עורו מחזיק את בשרו אף ארץ ישראל בזמן שיושבים עליה רווחא ובזמן שאין יושבין עליה גמדא״ 2) (גיטין נ״ו).

עלינו להבין את הפלא הגדול הזה שארץ ישראל תתרחב ותתכוץ בכל פעם לפי מדת התושבים עליה. אולם כבר הוכחתי במקום אחר 3) כי טור מלכא הוא שם חבל ארץ שכולל שלשת הגלילות שבהר אפרים: לוד, רמה, עפריים, אלו שדימיטריוס סוטר מלך סוריא קרע אותן מהשומרונים ונתנן מתנה ליונתן החשמונאי, והוא ספח אותן ליהודה (חשמונאים, ס״א, י״א, ל״ו), אחרי כן בא אלכסנדר ינאי וילכוד כמעט כל השפלה אשר על חוף הים, וכל הערים הרבות שהיו בה נספחו אל טור־מלכא, וזהו שמפריזה האגדה: „ששים רבוא עירות״. אולם אחרי מרידת טור־מלכא החל הסיקריקון למכור את נחלות השדות של הרוגי המלחמה, אלא שבימי רבי מכרו את השדות ליהודים שבשבילם תקן רבי תקנת הסיקריקון (עיין אגדה כ״ג) אבל „משמת רבי הוכפלו הצרות״ (סוטה מ״ז), והננו מוצאים כי בימי נכדו של רבי 4), רבי יהודה נשיאה וחברו ר׳ הושעיה (מגילה ז), כבר היה מחוז טור־מלכא כלו בידי נכרים, כמו שמצינו: „בימי ר׳ הושעיה בקשו להמנות על הר המלך לפוטרו מן המעשרות, אמרו: יבא ר׳ הושעיה, ולא הספיק לבא עד שנטרפה השעה״ (ירוש׳ דמאי, פ״ה ה״ח) וזהו יען משום שהיה טור־מלכא בידי נכרים, ולכן בקשו לפוטרו מן המעשרות כי יש קנין בידי עכו״ם להפקיע ממעשר. ומלבד כי היה המחוז בידי נכרים היו עוד הנכרים האלה מרצחים עריצים, ובחפצם להניד רגל יהודי מכל המחוז הזה היו הורגין כל יהודי שנראה בהר המלך. כאשר מצינו כי ר׳ יהודה נשיאה הוצרך להתיר שמן של עכו״ם „משום שהיו עולים להר המלך ונהרגין עליו״ (ירוש׳, ע״ז, פ״ב, ה״ח) והכונה בזה, כי רוב השמן בא״י בא אז מהר המלך, והיהודים שהיו עולים להר המלך לעשות שמן היו נהרגין עליו, ולא היה בנמצא בא״י אלא שמן של עכו״ם. ובשביל הסכנה שהיתה ליהודים לעלות להר המלך, לכן נחשבו המעות שהיו ליהודי בהר המלך, כמעות שאינן ברשותו „דבעינן מצוי בידך

1) אתם משקרים שאמרתם: ששים רבוא עירות היו בהר המלך ובאמת אינו מחזיק ששים רבוא קנים!, 2) בזמן שיושבים עליה מתרחבת ובזמן שאין יושבים מתכווצת. 3) במאמרי „פלמוס אסוירוס״ (התקופה י״ז–י״ט). 4) ר׳ גמליאל בנו של רבי לא האריך ימים בנשיאותו ובזמן קצר מלך אחריו בנו ר׳ יהודה נשיאה.

וליכא" (ב"ק, צ"ח).

הרציחות האלה עשו את פעולתן, ובעוד זמן קצר בימי ר' יוחנן, כבר היה הר המלך מקום שאין ישראל מצוין שם כלל: וכן מוצאים אנו: „ר' סימון היה לו שדות בהר המלך, שאל לר' יוחנן (אם מותר להשכירם לעכו"ם) וכו' שאל לר' יהושע בן לוי ושרא ליה, סבר ריב"ל מקום שאין ישראל מצוין שם מותר" (ירוש', דמאי פ"ו ה"א.)

יחד עם היהודים שנדדו מטור־מלכא—נדד גם שם טור־מלכא מעל המקומות הרבים שהיו נקראים בו בתחלה. וזהו פתרון החידה של ר' חנינא שא"י מתרחבת ומתכווצת, כי בזמן שהיה המקום נושב מישראל נתפשט השם „הר המלך" על רוכסי ההרים הקרובים וביחוד על ערי השפלה, אבל באחרית ימי ר' חנינא כבר כלתה רגל יהודי מטור־מלכא, ואז נצטמצם השם „טור־מלכא" רק על איזה הר אשר אולי לא הכיל באמת ששים רבוא קנים (הקנה הוא שש אמות, רש"י יומא צ"ז).

כל הדברים האלה נעשו בימי אסוירוס בן אנטונינוס בעצתם של המינים שרי המלוכה בקסריה.—ראי מוצק למחשבותיהם אז על ישראל הוא האגדה כי מין אחד משרי רומי התהלל על זה שאינם משמידים לגמרי את היהודים בא"י, על זה ענה לו ר' אושעיה כי אין זאת מחמת לבם הטוב, אלא מפני שאינם יכולים לכלות את כל היהודים הפזורים בעולם, ולהשמיד רק את אלה שנמצאים תחת ממשלתם—הלא יקראו להם: „מלכות קטועה", והמין נשבע כי אמנם כן הוא (פסחים, פ"ז). ולכן אם אמנם רבי סלח לאנטונינוס את עון בגידתו בברית שכרת עם היהודים לעזור להם במרידתם, אבל ר' גמליאל בנו של רבי, שבימיו החלו התוצאות הרעות של הבגידה, הוא לא יכול להתאפק מלבקר קשה את מעשה אנטונינוס, שאעפ"י שהיה אוהבו של רבי והיהודים, בכל זאת משך את ידו מהם בעת צרה, ור' גמליאל הוציא את משפטו הקשה על אהבת שלטון רומאי, ויאמר: „הוו זהירין ברשות (שלטון רומי) שאין מקרבין לו לאדם אלא לצורך עצמן, נראין כאוהבין בשעת הנאתן ואין עומדין לו לאדם בשעת דוחקו" (אבות, פ"ב), ואם אמנם רבי הבטיח לאנטונינוס שהוא איננו כעשו ושישב בגן עדן עם הצדיקים ויאכל את הלויתן, הנה בא ר' אחא 1) ואמר: „עתיד עשו הרשע לעטוף טליתו ולישב עם הצדיקים בגן עדן לעתיד לבא, והקדוש ברוך הוא גוררו ומוציאו משם וכו'" (ירושלמי, נדרים, פ"ג הי"ב), כלומר אנטונינוס זה שרבי פשט ממנו את בגדי עשו והלבישהו טלית והושיבהו בגן עדן בין הצדיקים לחכות על חלקו בלויתן לעתיד לבא, אבל ר' אחא הוא רואה גם באנטונינוס זה את עשו הרשע, והוא קורע ממנו את טליתו וגוררו ומוציאו מגן־עדן...

---

1) ר' אחא זה הוא, אולי, הנזכר באגדה, י"א. שהיה מחובבי המרידה, לכן הוא בועט על אנטונינוס.

כח.

# סוסיא ברקא.

„אמר ליה שבור מלכא לשמואל: אמריתו משיח על חמרי אתי, אישדר ליה אנא סוסיא ברקא דאית לי 1), אמר ליה; מי אית לך בר חיור גווני" (סנהד')

כונת האגדה היא כן: שבור זה הוא ספרס הראשון מלך הפרסיים החדשים, הוא נלחם מלחמות גדולות עם הרומאים וינצחם, אז חפץ שבור למשוך אליו את היהודים בארץ ישראל כי ימרדו גם הם ברומאים, והבטיח לעזור להיהודים ברוב פרשיו המהוללים להלחם ברומאים ולשבר את עול הרומאים מעל צוארם, ולהמליך עליהם מלך, אחד מאחיהם למשיח. בענין זה פנה שבור אל אוהבו שמואל ירחינאי ויאמר לו: אתם אומרים כי משיח יבא על חמור (כלומר, חז"ל המליצו את הכתוב: „עני ורוכב על חמור" על מלך המשיח, היינו שיתמהמה בדרכו ימים רבים כמי שרוכב על חמור) אבל אני הלא אוכל להחיש את בואו בזה שאשלח לו סוס רץ כברק לרכוב עליו ויבא במהרה, וכונתו שימהר את בואו על ידי סוסיו ופרשיו הרבים שיעזרו לו לנצח את הרומאים, אז ענהו שמואל: האם יש לך סוסים רבים כאשר היה לרבי בעל הפנים הלבנים (עיין אגדה ט"ז) שאמרו עליו כי רבו בהמותיו מבהמות שבור (אגדה י"א).

---

1) אני אשלח לו סוס רץ כברק.

# מרד נהוראי בצפורי

## כט.

### דברים הנעשים בלוז.

„שלחו ליה לרבא: זוג בא מרקת ותפשו נשר1), ובידם דברים הנעשים בלוז! ומאי ניהו?—תכלת, בזכות הרחמים ובזכותם יצאו בשלום. ועמוסי ירכי נחשון בקשו לקבוע נציב אחד2) ולא הניחן הארמי הלז3), אבל בעלי אסופות נאספו וקבעו לו נציב אחד בירח שמת בו אהרן הכהן4) (סנהד' יב).

באגדה הזאת הננו רואים בפירוש כי תשים לה סתר פנים, והיא מדברת אלינו במליצה חידת, ואם נחפוץ לגלות את מסתריה — עלינו להתבונן אל הקורות אשר קרו אז בא"י בשנים האחרונות של רבא ראש המתיבתא בבבל5), ארץ ישראל נמצאה אז תחת שלטון הקיסר קונסטנציוס והמשנה קיסר גללוס, ותהי עת צרה ליהודים מאד, כי מאז שקבל עליו הקיסר קונסטנטינוס את דת הנוצרים נרדפו היהודים על ידו. אך ביותר גברה הרעה בימי בנו קונסטנציוס שקנא מאד לדתו, וקרא ליהודים בשם „רוצחי אלהי״.

והנה בשנת 351 שלח הקיסר קונסטנציוס את גיסו גללוס לארץ הקדם להתיצב נגד הפרסיים שהתחזקו והתגברו על רומא באסיה המערבית. וגללוס זה בבואו לארץ ישראל חפץ להעביר את היהודים על דתם. ואורסיקינוס שר צבאו שרף ספר תורה של הצבור בעיר סינבריס (ירושל' מגילה. פ"ג, ה"א) וגזר על יהודי טבריה שיאפו בשבת פת לחילו (ירושל' סנהדרין, פ"ג ה"ו).

היהודים חפצו להתקומם נגד הרומאים, כי על פי הדין בשעת השמד מחויב כל יהודי למסור את נפשו אפילו על מנהג קל. אולם ר' יונה ור' יוסי, שהיו מראשי הסנהדרין, בידעם כי לא יוכלו היהודים לעמוד בפני הרומאים מושלי התבל וראו בזה סכנת כליון האומה, הורו שמותר לאפות בשבת לחם בשביל חיל הרומאים, ונימוקם, שאורסיקינוס אינו מתכון להעביר את היהודים על הדת, אלא שרצונו להאכיל את בני חילו פת חמה (ירושלמי שביעית, פ"ה ה"א). הדברים האלה הרגיעו לב רבים מהיהודים וישתמטו מהמרידה, אולם הקנאים ומרי הנפש לא חפצו לרמות את עצמם, מפני שהבינו את מחשבותיו של אורסיקינוס, שחפצו באמת רק להעביר את היהודים על דתם, והחליטו להתקומם ולמות מות גבורים!

---

1) זוג של שני שלוחים בא מטבריה ותפש הפרסי את הזוג הזה. 2) הנשיא יוצא ירך נחשון בן עמינדב, חפץ לעבר את השנה ולקבוע בה עוד חודש אחר, 3)' אבל הרומאי לא הניח, 4) אולם כשנאספו אנשי הועד בחודש אב, עברו את השנה. 5) מת בשנת תרס"ג לשטרות (אגרת ר' שרירא גאון) היא שנת ד"א קי"ג, 353 אחרי ספיה"נ.

ואפשר קוו גם לנצחון, בסמכם על שבור השני מלך פרס שהתגבר אז על הרומאים (גרץ 392).

ומפני שהוצרכו אז היהודים לעבר את השנה, חשבו להתיעץ על אדות המרידה בעת אסיפת גדולי העם לעבור השנה, אולם הרומאים שידעו כבר את סוד העבור (עין אגדה ד'), הבינו שידברו אז גם על אדות עניני מרידה ואסרו על היהודים להתאסף לעבור, וכשבקש הנשיא ר' הלל 1) לעבר את השנה, לא הניחוהו הרומאים, אעפ"י שהנשיא הזה היה כנגד המרידה. כמו שנראה ממשפטו החרוץ: „אין משיח לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיהו" 2) כלומר, ר' הלל ראה כי המורדים נשענים על דברי הנביא ישעיה שהבטיח להם כי בעת צר להם יקום להם משיח שיגאלם מכף אויביהם, ויקם ר' הלל וישם קץ להתקוה הזאת באמרו שישעיה התכון בנבואתו זאת רק על חזקיהו והוא היה המשיח, ואחריו לא יהיה עוד משיח לישראל רק ד' בעצמו יגאלם כשיעלה רצון לפניו. וגם עתה התכון ר' הלל רק לעבור השנה ולא לשום ענין מרידה, אך הרומאים כנראה חשדו גם בו, ולא נתנו לעבר את השנה. אז השתמשו המורדים עוד הפעם בתחבולה הנושנה להתיעץ על המרידה בעת קדוש החודש (עין אגדה ט"ז), ומפני שהרומאים ידעו כי היהודים נוהגים לעבר את השנה רק בחדשים שאחרי ראש השנה (סנהדרין י"ב.) לכן לא השגיחו כל כך בחדשים שלפני ראש השנה, ובעת שנתאסף הועד לקדש את חודש אב—עברו אז גם את השנה, והחליטו אז למרוד בהרומאים.—

בראש הועד הזה, שתכליתו העיקרית היתה המרידה, לא עמדו הנשיא וראשי הסנהדרין ר' יונה ור' יוסי, כי הם היו כנגד המרידה, וכפי הנראה עמד אז בראש הועד ר' אבוהו השני 3), ואחרי שהחליטו למרוד, שלחו שני שלוחים גם לבבל להודיע שעברו את השנה וקדשו את החודש ונתנו בידם את הסימן: ג ו א ל י נ ו (ירושלמי, ר"ה, פ"ג, ה"א) כלומר, קם לנו גואל

---

1) הלל זה היה בנו של ר' יהודה נשיאה השלישי, והנה בשנת ד"א קי"ט נמצא מפורש כי היה אז הלל זה נשיא (עין להלן אגדה מ). ויש ראיות לדבר כי עוד בשנת ד"א קי"א כבר היה לנשיא. 2) (סנהדרין צ"ז) ומה שנאמר שם: „א"ר יוסף שרא ליה מרא לר' הלל וכו'" אין הכונה בזה לר' יוסף בר' חמא כי הוא מת שנים רבות לפני זה אלא הכונה הוא לר' יוסף בריה דרבא, 3) הנה מצינו כי אמר ר' אבוהו לר' ירמיה: „הלכתא כוותן או כוותייכו?, אמר ליה; כוותיכו, דקשישנא מנייכו ואתון דרדקי" (ב"ב, קמ"ב;), והנה נודע כי ר' ירמיה היה תלמידו של ר' זירא ור' זירא היה תלמידו של ר' אבוהו. ואיך היה ר' ירמיה זקן מר' אבוהו?, גם מצינו שר' אבוהו קרא לו: „ירמיה [illegible]' (ב"מ, ט"ז), וזאת היא קריאה מאיש זקן להצעיר ממנו, ואיך יאמר פה ר' ירמיה, שהוא הזקן ור' אבוהו הדרדקי? אך באמת מצינו: „ר' אבוהו בשם ר' אבוהו" (ירוש' ברכות פ"ה, מ"א) שמזה נראה בפירוש שהיו שני ר' אבוהו, והיינו הראשון בימי ר' יוחנן, והשני בימי ר' יונה ור' יוסי, וזה היה צעיר מר' ירמיה.

שיעמוד בראש המרידה (עין אגדה ד), וגם נתנו בידם צבע התכלת שהיה אות המרידה ליהודים1). אולם כמעט שהגיעו השלוחים לאיזה עיר בבבל והנה תפש אותם „נשר” כלומר שוטר פרסי רוכב קל כנשר שראה שיש ביד השלוחים סימן המרידה, אבל בזכות הרחמים ובזכותם יצאו בשלום” כלומר בזכות בקשת רחמים אצל השוטר וגם בזכות שהוכיחו השלוחים שאות המרידה הוא נגד רומי ולא נגד פרס—יצאו בשלום. בכל זאת יראו השלוחים ללכת למחוזא, עירו של רבא, ולכן כתבו ראשי־העיר ההוא את המכתב לראש המתיבתא, רבא, והודיעוהו: א) שבא מטבריא שלוחים ובידם אות המרידה. ב) שעברו את השנה בהסכמת הנשיא (כי בלתי הסכמתו אין יכולים לעבר, סנהדרין, י״א) כי בתחלה חפץ הנשיא לעבר את השנה, אבל כשלא הניח הרומי, אז נאספו אנשי הועד בירח אב ועברו את השנה.

---

1) עין בזה באריכות באגדה ג.

# ל.

# מלחמתה של קונסטנטינא.

„מי יובילנו עיר מצור—זו מלחמתה של רומי, מי נחני עד אדום — זו מלחמתה של קונסטנטינא, באותה שעה יעמדו ישראל בצרה גדולה ויאמרו: הלא אתה אלהים זנחתנו, וכשרואין נחמיה בן חושיאל מת לפני ירושלים אומרים: הבה לנו עזרת מצר ושוא תשועת אדם, באלהים נעשה חיל והוא יבוס צרינו" (מדרש תהלים, הוצאת בובער, מזמור ס, אות ג).

שני דברים צריכים ביאור באגדה זו: א) מה זאת מלחמתה של קונס־טנטינא? ב) מי הוא זה נחמיה בן חושיאל? וכפי הנראה מרמזת האגדה להמלחמה שנלחמו היהודים נגד אורסיקינוס וגללוס שנזכרו לעיל (אגדה כט), כי אחר שלש המרידות שנלחמו היהודים נגד ממשלת רומא נלחמו עתה במרידה הרביעית נגד ממשלת קונסטנטינא, כי בה ישבו מימי קונסטנטינוס הגדול, קיסר הרומאים, ואת זו הוא קורא: „אדום" 1) וכפי עדות הסופר וויקטור אַאורעליוס שמו להם היהודים במלחמה הזאת איש אחד לראש ולמשיח ושמו: פטריצא, או פטריציוס (הובא בגרץ); אולם השם הזה איננו שם-עצם אלא הוא ברומית תואר השם להנשיא, והנה מצינו בדברי חז"ל כי המשיח הזה נקרא בשם: נהוראי 2). אבל גם השם הזה, כפי הנראה, אינו שם עצם אלא תואר השם להנשיא, כי בימים האלה נקראו הנשיאים מטעם קסרי רומא בשם (illustres) כלומר: נאור. ובארמית: נהוראי (עיין גרץ—שפר ח"ב צד

---

1) לפי דעתי נקראו הרומאים בפי חז"ל בשם אדום רק אחרי שקבלו עליהם את אמונת הנוצרים, כי על ידי זה נהיו לאחי היהודים, אבל האח הזה לא היה מתנהג עם יעקב כאח אלא בעשו הרשע.. וצ"ע בדברי חז"ל אם לא נמצא בהם הכנוי הזה עוד לפני שקבלו עליהם הרומאים את אמונת הנוצרים.

2) הדבר הזה נמצא במדרש: מה שמו של המשיח? ר' אבא בר כהנא אמר: ד' שמו שנא' וכו' ריב"ל אמר צמח שמו וכו' מנחם שמו וכו' שילה שמו וכו' ינון שמו וכו', חנינא שמו וכו', ר' ביבי סני גוריא אמר: נהורא שמו, שנאמר: ונהורא עמיה שרא וכו'" (איכה רבה פ"א. פסוק: על אלה אני בוכיה) והנה כבר כתבנו לעיל (אגדה ט) כי כל אלה הדעות היו בימי רבי שנחלקו מי יהיה המשיח שיעמוד בראש המרידה בטור מלכא, אולם כפי המדרש נתוספו שתי דעות שלא הובאו בתלמוד, והן: דעת ר' אבא בר כהנא ששמו של משיח הוא: ד', כלומר אין משיח לישראל רק ד" לבדו יגאלם, והוא כמו דעת הנשיא הלל, כי גם ראב"כ הוא בן הדור הזה, הדעה השנית הוא ששמו של המשיח הוא נהוראי, ועל כרחך זהו „פאטריציוס" של סופרי רומא, אחרי כי המרידה הזאת היא המרידה האחרונה לישראל, והיא לא נזכר בסנהדרין צז. יען כי שם מדבר רק בהמשיח שהיה בימי רבי, אולם ראב"כ ור" ביבי מדברים בהמרידה שהיתה בימי ר' יונה ור' יוסי לכן הושב אחד את נהוראי, והשני חושב שאין משיח לישראל

396) וכפי הנראה, נהוראי זה הוא שאמרו עליו חכז"ל: „לא נהוראי שמו אלא ר' נחמיה שמו, ולמה נקרא שמו נהוראי? שמנהיר עיני חכמים בהלכה (ערובין יג), ויתכן „כי זה הוא „נחמיה חתניה דבי נשיאה" (יומא עה.), ולכן נקרא בפי הרומאים „פטריציוס". וגם „נהוראי" יען שהיה מבית הנשיא וגם החכמים הסכימו לקרוא את ר' נחמיה בשם: נהוראי, כי גם הרומאים קראו כך להנשיא, מפני שהנשיא היה תמיד הגדול בתורה מכל חבריו, והיה מנהיר עיניהם בהלכה, אבל הנשיאים האחרונים לא היו גדולים בתורה, ולכן קראו החכמים לחתניה דבי נשיאה, „נהוראי" בשביל שהיה גדול בתורה.

ונוכל לשער ג"כ שאשתו היהה אחותו של ר' יהודה נשיאה השלישי שנקראה „נהוראי" (ירושל' ברכות פ"ג ה"א, ולפי נוסחת סה"ד: „נהורייניו")1) וזהו „נחמיה בן הושיאל, של אגדתנו שנלחם „מלחמתה של קונסטנטינא". לפי דברי הירונימוס היתה התחלת המלחמה בעיר צפורי, כי שם התנפלו היהודים בלילה על חיל המצב החונה שם ויהרגים ויקחו את כלי נשקם. ולפי דברי סוזומין שלחו היהודים מצפורי גדודים במסבי העיר ועשו נקמות בשונאיהם, וגם בעיר לוד וטבריה ועוד במקומות רבים התקוממו היהודים בהצלחה מרובה עד שהקיסר קונסטנציוס הוכרח לשלוח לגיונות חדשים לעזרת המשנה־קיסר גללוס, וכפי שאנו רואים מאגדתנו פרצה מלחמה גדולה לפני שערי ירושלים ובה נצחו הרומאים. ונחמיה בן חושיאל נהרג.

לפי דברי הירונימוס נפלו מהיהודים אלפי חללים בהמרידה הזאת, והערים: צפורי, טבריה, לוד ועוד, נהרסו עד היסוד. אולם כפי הנראה, הירונימוס כשמח לאיד ישראל הפריז על מדת האמת. מפני שמצינו שרב מני בנו של ר' יונה היה בצפורי לראש ישיבה (ירושל' פסחים. פ"ו ה"א) וזה סימן שחלק מהעיר נשאר לפליטה ובתוכם גם בית הישיבה, ובודאי זה מפני שר' יונה ור' יוסי ראשי הסנהדרין והישיבות יעצו ליהודים לבל ילחמו נגד הרומאים ויאפו להם לחם ביום השבת (עין אגדה כט). ובזה נבין אגדה תמוה המספרת שכאשר באו ר' יונה ור' יוסי לארסיקינוס באנטוכיא—קם מפניהם ושאלו אותו עבדיו: המפני היהודים האלה אתה קם? ויען להם: „את פני היהודים האלה אני רואה במלחמתי, ואני נוצח (ירושלמי ברכות, פ"ה ה"ו) כלומר, אני נצחתי את המורדים רק על ידי שני החכמים האלה שהרגיעו את רוב העם; והמעטים שמרדו היה נקל לי לנצחם, 2) ולכן הניח אורסיקי־נוס גם בצפורי את בית הישיבה ואת בתי היהודים אנשי השלום. אולם על

---

1) ב"י ספק, נהורייניו זאת אחותו של ר' יהודה נשיאה הנזכרת בירושלמי שם שמתה בימי ר' מנא בנו של ר' יונה והיא היתה אחותו של ר" יהודה נשיאה השלישי שרק אז היה ר' מנא, ואם זהו רי"נ השני, לא היתה יכולה אחותו להאריך ימים כל כך,

2) בזה נבין עוד אגדה תמוה המספרת שכשבא אלכסנדר המוקדוני לחחריב את ירושלים מפני שהלשינו על היהודים שמרדו בו, בבואו פגש את הכה"ג שיצא לקראתו לקבלו בכבוד גדול, וירד אלכסנדר ממרכבתו וישתחוה להכה"ג, וכששאלוהו

המורדים שפך עברתו, וישם אורבים לצוד גם את אלה שהצליחו להמלט, הצפוריים האלה נתנו איספלנית על חוטמם ועי"ז נשתנה צורת פניהם ולא הכירום האורבים, אך לבסוף הלשינו עליהם וכלם נצודו (ירוש' יבמות. פט"ז ה"א) גם הערים טבריה ולוד ועוד ערים נהרסו ברובן או במקצתן. ונראה כי לזה כיון בעל האגדה בדרשו על המקרא בצפניה לאמר: „קול צעקה משער הדגים—זו עכו, יללה מן המשנה—זו לוד שהיא משנה לירושלים. ושבר גדול מהגבעות—זו צפורי שנתונה בגבעות, הלילו יושבי המכתש—זו טבריה שעמוקה כמכתשת. אמר הקב"ה: עשיתי את הדין בארבע מקומות אלה מה שעשו בהם נכרים" (פסיקתא רבתי הובא בילקוט צפניה רמז תקעז) והנה אגדתנו מסיימת כי אז אמרו היהודים: „שוא תשועת אדם, באלהים נעשה חיל", כלומר, אחרי המרידות נוכחו כי לא בכח ידם יוכלו לעמוד נגד הרומאים ואז כבתה בלב האומה התקוה להשיב חסנם הלאומי בחזקת היד, ויחכו לגאולה רק ע"י נסים מן השמים, והמרידה הזאת היתה האחרונה ליהודים נגד הרו־מאים. ובין העם נפוצה המימרא: „ארבע שבועות השביע הקב"ה לישראל שלא ימרדו על המלכיות, ושלא ידחקו על הקץ, ושלא יגלו מסטירין שלהם, ושלא יעלו חומה (כלם יחד) מן הגולה" (שהש"ר, פ"ב פ: השבעתי). וכונת השבועה שלא יגלו מסטורין שלא ישמשו עוד בסוד העבור לצורך המרידה מוצאים אנו כי בזמן קצר אח"ז (בשנת 359) כשמלך יוליאַנוס קיסר, זה שהטה חסדו ליהודים ויקל מעליהם את המסים והסיר את החוקים המגבילים אותם לרעה. וגם כתב ליהודים דברי נחומים, והבטחה שיבנה את ביהמ"ק, ולהנשיא הלל קרא בשם: „אחי הנכבד!" (גרץ־שפר ח"ב צד 425), אז ראה הנשיא הלל כי למותר היא עתה. „סוד העבור", אחרי שבאמת עוד בימי רבי עברו את השנים וקדשו החדשים רק עפ"י כללי החשבון, ורק למען היות להם אמתלא וכסות עינים בפני הרומאים היה להם ועד קבוע כדי שיוכלו להתאסף ולהחליט על המרידות ולשלוח שלוחים להודיע את ההחלטות האלה, אולם עתה אחרי שכבר קימו וקבלו היהודים עליהם לבלי למרוד—למותר הוא להחזיק עוד בסוד את חשבון העבור, ויקם הלל הנשיא ויפרסם את כללי החשבון וימסרם לכלל ישראל, והעבור היה לסדר קבוע. סדר זמנים הנהוג לבנ"י עד היום. זה היה בשנת תר"ע לשטרות, ד"א ק"כ לב"ע, 359 אחרי ספיה"נ (ספר העבור לר' אברהם בן חייא דף צז, בשם ר' האי גאון) ומני אז נפסק סוד העבור...

---

ענה: דמות דיוקנו של זה אני רואה במלחמה ונוצח (עין בארוכה מג"ת פ"ט), והביאור בזה כי אלכסנדר היה נחפז לעלות למלחמה על פרס, אבל לזה היה נחוץ לו לכבוש את הארצות באזיה המערבית שהיו תחת פרס, אבל אלו מרדו נגדו היהודים היה אנוס לעלות מתחלה לכבוש את ירושלים והיה מפסיד זמן מרובה מפני שחומות ירושלים היו בצורות מאד, ובראותו כי הכה"ג הצליח לפתות היהודים לקבל עליהם עול מלכותו, השתחוה לכה"ג. כי הוא מסייע לו לנצח במלחמה את הפרסיים.

# אגדות של פילוסופיה.

## לא.

## ארבעה שנכנסו לפרדס. (פתיחה)

„תנו רבנן. ארבעה נכנסו לפרדס 1) ואלו הן: בן עזאי, בן זומא, אחר 2) ור' עקיבא, אמר להן ר' עקיבא: כשתגיעו אצל אבני שיש טהור הזהרו שלא תאמרו, מים! מים! משום דכתיב: (תהלים קא) דובר שקרים לא יכון לנגד עיני" (חגיגה יד).

כדי להבין את הדברים החידותים האלה נקדים הקדמה קצרה: הנה השאלה העתיקה, של „צדיק ורע לו, רשע וטוב לו", הביאה את פילוסופי הפרסיים להחליט, כי יש שתי רשויות 3) פועל טוב ופועל רע. אחרי כן באו פילוסופי יון ואמרו, שלא לכבוד היה לפ"י ד' לברוא בעצמו את העולם. לזאת החליטו כי לפני התחלת הבריאה נאצל מאת ד' מאמר (-Logos) ויהי לעצם נבדל אלהות בפני עצמו, והלוגוס הזה הוא שברא את העולם. והנה בימים האלה קמה בקרב הנוצרים־היהודים כת אחת. שקראו לנפשם: „יודעים" 4) ובני ישראל קראו להם: „מינים" 5). הם ערבבו יחד פילוסופית הפרסיים עם פילו־סופית היונים, ובאו לידי מסקנא כי יש בשמים שתי רשויות, אל אחד הוא עליון שוכן מרומים ודבר אין לו עם כל הבריאה, והוא בעל הטוב והחסד, וממנו נאצלו הרוחניים השמימים (Aeonen). והאל השני הוא תחתון. אשר נשתקע בתוך החומר הקדמוני וייצר מתוכו את כל היקום. היוצר הזה נקרא (Demiurgus) הדעמיורג הוא דַיָן קשה—והוא שהוציא את ישראל ממצרים ונתן להם את התורה, והוא הוא אלהי ישראל, שבידו נמסרו בני ישראל אם לשבט או לחסד...

---

1) עלו לרקיע על ידי שם. רש"י. 2) כן נקרא התנא אלישע בן אבויה. עיין לקמן. 3) אלהות. 4) Gnostiker, 5) הביאור היותר נכון לשם הזה הוא מה שבתב הרא"ה וויס, כי דבר שלא חפצו חז"ל להזכיר את שמו־קראו לו: „מין", כמו שקראו גם להחזיר „מין" (מדרש קהלת, פ' טובה חכמה)—„האי מינא", משום שלא חפצ' להזכיר את שמו, וכן קראו להחזיר: „דבר אחר". וגם אלישע בן אבויה, שלא חפצו להזכיר את שמו—קראו לו: „אחר" (עין דורו"ד. ח"ב, צד 137, הערה 2).

והנה גם חכמי התלמוד האמינו במציאת שר ישראל, כח רוחני שנאצל מאת ד׳, אבל איננו עצם נבדל, אלהות מיוחדת, אלא מלאך, שליח ד׳ ועושה דברו, כמו שמצאנו בתורה: „הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך בדרך ולהביאך אל המקום, אשר הכינותי" (שמות, כ"ג, כ׳). ולכן נקרא המלאך הזה בשם: „מטטרון", שפתרונו בלשון יון: שר השלוח לפני מחנה המלך להכין להם מקום מנוחה. והנה מצינו, כי אחד המינים שאל את רב אידית: „כתיב: ואל משה אמר ד׳ עלה אל ד׳ (שמות כ"ה, א׳) עלה אלי מבעי ליה? (המין הזה רצה להוכיח מהכתוב הזה, שיש שתי רשויות) אמר ליה (רב אידית): זה מטטרון, ששמו כשם רבו, דכתיב: „כי שמי בקרבו" (שם כ"ג) אמר ליה (המין): אי הכי נפלחו ליה? (אחרי שנקרא מטטרון בשם הויה, אם כן גם הוא אלהים וצריך לעבוד אותו). אמר ליה (רב אידית): כתיב: „אל תמר בו" (שם)—אל תמירני בו. אמר ליה (המין): אם כן „לא ישא לפשעכם" (ומה זה שכתיב אצלו: „לא ישא לפשעכם"? הכי יש בידו לחייב את ישראל או לזכות אותם?). אמר ליה (רב אידית): הימנותא בידן, דאפילו בפרונקא לא קבילניה. (אנחנו מאמינים, שלא חפצנו לקבל אותו עלינו אפילו לשליח שיכין לנו מקום מנוחה), דכתיב (שם): „אם אין פניך הולכים אל תעלינו מזה" (סנהדרין לח.) הננו רואים כאן, שרב אידית לא ענה כלל על שאלות המין: מה זה שכתוב, שהוא לא יסלח לפשעי ישראל, שמזה מוכח, שישראל מסורים בידו של מטטרון, ולו הרשות לכתוב חובות ישראל או למחקם, ורב אידית ענה לו רק שאנחנו סומכין על הכתוב שאחריו, שלא קבלנוהו אפילו לפרונקא (מלאך). והדבר הזה נתן מקום למינים (עיין להלן) וגם הננו רואים כאן, כי המינים חושבים את מטטרון לעצם נבדל, אלהות, שצריכים לעבוד גם אותו. ואם כן מטטרון הוא בעיניהם כמו: הלוגוס והדעמיורג...

והנה כל כחם של המינים להשפיע את דעותיהם על ישראל—היה רק בזה, שבדרשותיהם גלו פנים בתורה לתלות בה את דעותיהם, והם חפצו להוכיח מהכתובים שני דברים: א) כי יש שתי רשויות: אל עליון ואל תחתון שנקרא אצלם „לוגוס", „דעמיורג", „מטטרון". ב) כי האל העליון לא ברא את העולם אלא הלוגוס, שבראו מחומר קדמון. וכפי הנראה הכוונה היא למים כי מימים הקדמונים האמינו שהמים הם חומר קדום [1], והלוגוס הוא שנתן את התורה לישראל. ולכן ראו חכמי ישראל חובה לעצמם לעסוק בשיטות הפילוסופיה הזאת, בחקירות האלהיות ובחקירות הטבעיות, שנקרא אצלם: „מעשה מרכבה ומעשה בראשית". אולם בדבר הזה יש אצלם מחלוקת, כי יש שהביאו דברי בן־סירא: „במה שהרשית התבונן ואין לך עסק בנסתרות"

---

1) עין וינקלער, קיילענשריפטליבעס טעקסט־בוך צום אלטען טעסטאמענט צד 93, המיטהולוגיה הבבלית.

והחליטו: „כל המסתכל בארבע דברים מה למעלה מה למטה וכו׳ ראוי לו שלא בא לעולם״. (חגיגה יא). ויש שהתירו לעסוק בחקירות האלה ואפשר בשביל זה כדי לדעת מה להשיב להמינים. והנה בירושלמי (חגיגה, פ״ב ה״א) מובאה הדעה שאסור להתפלסף ולחקור מה לפני הבריאה, ומביא שם: משל למלך שבנה פלטרין במקום ביבים, במקום אשפות במקום סריות, מי שבא לומר הפלטין הזה במקום ביבין וכו׳ אינו פוגם? כך מי שאומר: בתחלה היה העולם מים במים, הרי זה פוגם״, כלומר: זוהי דעת המינים האומרים, שדמיורג (מטטרון) נשתקע בתוך חומר קדמון—המים, וייצר מתוכו את העולם שבזה הוא פוגם בכבודו של ד׳ כמו מי שאומר שהמלך לא טרח לפנות את הביבים המספיקים מים והאשפות שהיו בתחלה במקום שבנה המלך את הפלטין, שבזה הוא פוגם בכבודו של המלך, ובמדרש מסיים שם: „כך כל מי שהוא בא לומר העולם הזה נברא מתוך תוהו ובוהו, אינו פוגם?״ (ב״ר, פ״א ז). אבל אחרי כן מביא הירושלמי שם משל אחר, שמותר להתבונן במעשה בראשית ומרכבה, והוא אומר: „לפרדסו של מלך ועליה בנויה על גביו, עליו להציץ, אבל לא ליגע״, כלומר: המים אינם נמשלים לביבים ואשפות, אלא לפרדס יפה, ואם יבנה המלך על הפרדס היכל בשבילו, אז המלך מרשה לעבדיו לטייל בפרדס ולהציץ עליו, וגם מרשה לעלות להעליה ולהציץ על המלך; אבל רק להציץ, ובלבד שלא יגע בנטיעות לקצץ אותן, וכן לא יגע בכבוד המלך, והנמשל: ד׳ ברא את התבל על המים ורשות לכל אחד להתבונן ולהתפלסף על אדות החמר הזה אם נברא יש מאין או היה קדמון ויש רשות לכ״א לעסוק במעשה מרכבה ויכול להציץ כלומר: להסכים בדעתו על כל שיטה פילוסופית [1] ובלבד שדעותיו לא ישנו את מעשיו בפועל לעבור על התורה והמצוות, שזהו נקרא: „מקצץ בנטיעות״...

על המשל הזה של הפרדס שהיה מפורסם בימיהם—נוסדה האגדה שלנו המספרת, כי ארבעה מחכמי ישראל נכנסו לפרדס, היינו שעסקו בחקירות האלהיות והטבעיות של הגנוסטיקים: בן עזאי, בן זומא, אחר, ור׳ עקיבא. והנה מכלם, רק ר״ע לבדו יצא בשלום מהחקירות האלה, יען שהוא לא הציץ כלל. אבל שלשת רעיו כלם הציצו, כלומר: בעיני כלם ישרה שיטת המינים, ולא לבד בעיני אחר אלא גם בעיני בן עזאי ובן זומא, אלא שהם שניהם לא קצצו בנטיעות, כלומר: דעותיהם לא שנו את מעשיהם, אע״פ שבדעותיהם נמשכו אחרי הגנוסטיקים, כמו למשל הננו יודעים מתוך דברי הירושלמי, כי „מי שאומר בתחלה היה העולם מים במים הרי זה פוגם״. והנה מצינו, כי בן עזאי אומר: „המים היו עולים ומגיעים עד כסא הכבוד, שנאמר: ורוח אלהים מרחפת על פני המים, וכן הוא אומר: כנשר יעיר קנו

---

1) הדבר שמסכים עליו האדם, יאמר: „נראה לי״, וכן: „רואה אני את דברי אלעזר ב״ע (אבות, פ״ב) כלומר: דבריו ישרו בעיני, והנני מסכים עליהם, וכן „הציץ״ כאן.

על גוזליו ירחף" (מדרש תהלים פ' צ"ג). וכן הוא גם **דעת בן זומא** (עיין להלן). וגדולה מזה מצינו, כי ב"ע וב"ז דרשו „נעשה קולו (Logos) של הקב"ה מטטרון על המים, הדא הוא דכתיב: קול ד' על המים" (ב"ר פ' ה.) כלומר: הלוגוס נעשה ליוצר על המים. וכן היתה דעת המינים, שאין לפי כבודו של האל העליון להתעסק במת ולכן לא קבר ד' בעצמו את משה רבנו אלא הלוגוס. וזהו שמצינו, ששאל ההוא מינא לר' אבוהו: „אלהיכם כהן הוא, כי קבריה למשה במה טביל דכו'" (סנהדרין לח). והנה מצינו: „יש מן הדרשנים שהן דורשים כגון בן עזאי ובן זומא „נעשה קולו של הקב"ה מטטרון למשה בשעה שאמר לו עלה אל הר העברים (ב"ר, פ' ה.), כלומר: שהקב"ה לא קברו בעצמו, אלא הלוגוס נעשה לו מטטרון, ועליו נאמר: „ויקבור אותו בגי" (דברים ל"ד). ואפילו התורה שנתן ד' לישראל, מיחס זאת בן עזאי גם כן לקולו של ד', כמו שמצינו, שהמלה: „לאמר" הנאמרה במצוה הראשונה שדבר משה לישראל בשם ד' במצות קדוש החודש, מפרש בן עזאי: „לאמר, בקול שאתה שומע בו, בו למד" (מכילתא שמות, י"ב א').

מכל הדרשות האלה ומן עוד דברים שאמרו ב"ע וב"ז (עיין להלן) הננו רואים שגם הם הציצו בפרדס, כלומר: גם עליהם השפיעה פילוסופיות המינים. ובפרט אלישע ב"א (ירו' חגיגה פ"ב) שהוא הציץ וקצץ בנטיעות, ורק ר' עקיבא לבדו לא הציץ, כלומר: הוא לא הסכים לשום דבר מחקירות המינים, מפני שהחליט בדעתו תחלה שלא יזוז מאמונתו בשביל הנחות פילוסופית שאין להם אלא ראיות הגיוניות בלבד, מפני שראיות כאלה הנם תולדות הדמיון המתעה ויכולות להטעות את בעליהן, ורק מופתי ההנדסה אינם משתנים לעולם, אבל מופתי הפילוסופיה מוטעים.

על הדבר הזה הזהיר ר"ע את חביריו ואמר להם במשל: כשאתם מגיעים לאבני שיש טהור אל תאמרו: „מים! מים!". הביאור למשל הזה נמצא בספר היכלות רבתי (מובא בפירוש ר"ח): „... אמר ר"ע נראה כמו שיש בו גלי מים ואין בו אפילו טיפה אחת, אלא אויר או אבני שיש טהור, שהן כלולות בהיכל שהיה זיו פניהם דומים למים, והאומר: „מים הללו מה טיבם?—נהדף", וכוונתו בזה היא כן: מי שבא לעסוק בחקירות האלה, נמשל למי שבא לטייל בפרדס, שנבנה עליו היכל, והנה היה מנהג הקדמונים לבנות את ההיכל „מאבני שישא ומרמרא אפיק שפה ועייל שפה כי היכא דמיחזא כי אידותא דימא" (ב"ב, ד), כלומר: היו בונים את כותל ההיכל מאבני שיש טהור, שורה משוקעת ושורה בולטת ונראה מרחוק כגלי הים. והמטייל בפרדס, בראותו זאת מרחוק יקרא: „מים! מים!", אבל כשיקרב אל ההיכל יראה שהיה זה רק דמיון שקר. והנמשל: גם אתם אל תקראו: „מים במים היה בתחלה העולם", ואל תסמכו על מופתי הפילוסופיה, כי הם רק תולדות הדמיון הכוזב והיקשים מוטעים.

אהרי ההקדמה הזאת נבוא לפרש את דברי אגדתנו, על אדות כל אחד מארבעת החכמים האלה שנכנסו לפרדס, מה הציץ, ומה הגיע אליו.

## לב.

# בן עזאי.

„בן עזאי הציץ ומת.׳ ועליו הכתוב אומר: יקר בעיני ד׳ המותה לחסידיו״.—כוונת המאמר הוא: בן־עזאי זה, שקודם שנכנס לפרדס היה דורש נגד המינים, כמו שאמר: „בא וראה בכל הקרבנות שבתורה לא נאמר בהן אלהים, ולא שדי ולא צבאות, אלא: יו״ד ה״א, שם מיוחד, שלא ליתן פתחון פה למינים לרדות״ (מנחות ק״י, ספרי פנחס פיס׳ קמ״ג), אבל אחרי שנכנס לפרדס—הציץ, כלומר: אחר שהתעסק בחקירות הפילוסופיות של המינים— השפיעו עליו, עד שהסכים לאיזה הנחות משלהם, (כמו שראינו לעיל). אבל ביותר החליט זאת כשהגיעה שעת מיתתו, כי מיתתו הנוראה, שנהרג בחרב הרומאים בגזירות השמד—הביאה אותו כמעט להרהר שיש פועל טוב ופועל רע, כי הנה מצינו: „וכבר היה ר׳ שמעון ור׳ ישמעאל יוצאין ליהרג, אמר לו ר׳ שמעון לר׳ ישמעאל: רבי! לבי יוצא שאיני יודע על מה אני נהרג וכו׳״ (מכילתא משפטים). ר׳ שמעון זה איננו יכול להיות ר״ש בן גמליאל 1) כאשר הוכיחו זאת כבר החוקרים, אלא לדעתי הוא ר׳ שמעון בן עזאי, שלפעמים נקרא בשם: „רבי״. כמו שמצינו: „רבי שמעון בן עזאי וכו׳״ (יבמות, מט), כי בן עזאי נחשב בין הרוגי מלכות (איכה רבה, פ׳ בלע). ופה אנו רואים את ההבדל בין המאמין ובין הפילוסוף: ר׳ ישמעאל המאמון מצדיק עליו את הדין, ודוחק את עצמו לתרץ את משפטו של ד׳, אבל בן־עזאי הפילוסוף מהרהר אחר מדותיו של הקב״ה. והוא מוחה וקורא: „על מה אני נהרג?״.

וביותר נראה זאת באבות דרבי נתן (פל״ז): „היה ר״ש (ב״ג) יושב ותוהא בדעתו, ואומר: „אוי לי! שאנו נהרגין כמחללי שבתות וכעובדי כו״ם וכו׳״, לשוא נסה ר׳ ישמעאל להרגיע את רוחו: „שמא כשהיית מיסב בסעודה באו עניים ועמדו על פתחך ולא הניחם השמש שיכנסו ויאכלו? אמר לו: השמים אם עשיתי כן, אלא שומרים היו לי יושבים על הפתח. כשהיו עניים באים

---

1) במכילתא כתוב בתקונו סתם: ר׳ שמעון. אבל במקורות האחרים (אבות דרבי נתן פ״ ל״ז, שמחות פ״ח)—הגירסא: „רשב״ג״, אבל זהו טעות, כי במס׳ שמחות כתוב אחרי כן: „כשהגיעה השמועה לר״ע וכו׳״ ואחר כן כתוב: „וכשנהרג ר״ע וכו׳״. רואים אנו שמדבר בזה בהרוגי מלכות שנהרגו אחרי מרידת ביתר, לכן אי אפשר שידבר כאן ברשב״ג, שהיה בשעת חורבן בית שני. וכאן המדובר הוא רק בר״ש בן עזאי.

היו מכניסים אותם אלי, ואוכלים ושותים אצלי ומברכים לשם שמים, אמר לו: שמא כשהיית יושב ודורש בהר הבית והיו כל אוכלסי ישראל יושבים לפניך—זחה דעתך עליך?, אמר לו: ישמעאל אחי, לא, אלא מוכן אדם שיקבל את פגעו" 1) כלומר: מיתתי זאת אינה על פי משפט צדק, אלא היא מקרה ופגע רע, ויוכל אדם להיות צדיק ובכל זאת מוכן לקבל פגע. והנה בשביל דבר כזה נתפקר אלישע בן אבויה, כי ראה לשונו של ר' חוצפית המתורגמן (אחד מעשרה הרוגי מלכות), נתון בפי חזיר, אמר: „פה שהפיק מרגליות ילחך עפר? ואז נתפקר להאמין שיש שתי רשויות ויצא אחרי כן לתרבות רעה (קדושין, ל"ט) אבל בן עזאי נהרג תיכף ולא היה לו פנאי להאריך יותר בחקירתו החפשית. וזהו שאמרו: „ועליו הכתוב אומר: יקר בעיני ד' המותה לחסידיו", כלומר: בן עזאי הציץ והסכם לשיטת המינים, אלא שמת תיכף, ובעיני ד' היתה יקרה המיתה הזאת, מפני שמת בעודנו חסיד, ולא הספיק לצאת מגדרו שהיה בו מתחלה.

---

1) במק"א כתוב, כי ר"ש אמר לו: „נחמתני" (מכילתא שם.), אבל זה כתוב רק להצדיק את ר"ש. כי אלו היתה זאת באמת—לא היה מחבר אבות דרבי נתן בודה מלבו דברים כאלה לגנותו של ר' שמעון.

## לג.

# בן זומא.

„בן זומא הציץ ונפגע ועליו הכתוב אומר: דבש מצאת אכול דיך פן תשבענו והקאתו״—כונת המאמר היא: גם בן זומא הסכים בתחלה לאיזה הנחות של שיטת המינים, אבל אחרי כן „נפגע״, זאת אומרת: הרגיש 1) בשחיתות הדעות האלה ובטעותן, וחזר מהם. כי מתחלה לא לבד שהסכים לאיזה דעות של הגנוסטיקים היודעים אלא שטרח להוכיח את אמיתותן מפסוקי התורה, כמו שמצינו: „ויעש אלהים את הרקיע—זה אחד מן המקראות שהרעיש בן זומא את העולם, ויעש? אתמהה! והלא במאמר הן, הוי: בדבר ד׳ שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם״. (ב״ר, פ״ד), כלומר: אחרי שכתוב בדבר ד׳ שמים נעשו, מזה מוכח, כי ד׳ בעצמו לא עשה את השמים, אלא המאמר (Logos), והנה כאן הוא אומר: ויעש אלהים את הרקיע, וחוא קורא את הלוגוס בשם „אלהים״... והדרוש הזה של בן זומא הרעיש את עולם החכמים חבריו.

והנה מזה שאומר המדרש: „זה אחד מן המקומות״. נראה אמנם, כי היו לבן זומא עוד הרבה מקראות אחרים, שבהם הרעיש את עולם החכמים. ובאמת מצינו במדרש: „וכבר היה ר׳ שמעון זומא יושב ותוהא, ועבר ר׳ יהושע ושאל בשלומו פעם ושתים ולא השיבו, בשלישית השיבו בבהילות, אמר לו: בן זומא, מאין הרגלים? אמר לו: מעיין הייתי. אמר לו (ר״י) מעיד אני עלי שמים וארץ שאיני זז מכאן עד שתודיעני מאין הרגלים? אמר לו (ב״ז): מסתכל הייתי במעשה בראשית ולא היה בין מים העליונים למים התחתונים אלא כשתים ושלש אצבעות: ורוח אלהים מנשבת אין כתוב כאן אלא מרחפת, כעוף הזה שהוא מרפרף בכנפיו וכנפיו נוגעות ואינן נוגעות. נהפך ר׳ יהושע ואמר לתלמידיו: הלך לו בן זומא, ולא שהו ימים מועטים ובן זומא [אינו] בעולם״. (ב״ר פ׳, ב׳). באור הדברים האלה הוא כן: כשראה ר׳ יהושע את בן זומא שהוא מתעמק כל כך במחשבתו, הבין, שהוא עסוק באיזה מקרא למצוא בו ראיה להרעיש את העולם, ולכן שאלו: „מאין הרגלים״, כמו: „שרגלים לדבר״ (סנהדרין, ע״ח) כלומר: איזה רגלים מצאת במקרא

---

1) לפעמים „נפגע״ פירושו: מרגיש, כמו: „אין שוטה נפגע״ (שבת, י״ג) שבאורו מרגיש, כמו שאמרו במקום אחר. „שוטה אינו מרגיש״.

לשיטת הגנוסטיקום?. והנה בתחלה נשמט בן זומא להודיעהו את הדבר שמצא, כי זאת היתה בטרם שפרסם ב"ז את דעותיו בין החכמים, והיו ידועות רק לאחדים מהם, אולם אחרי שהפציר בו ר' יהושע, אז גלה לר"י את דרושו מלשון הכתוב: מרחפת. והנה כבר כתבנו לעיל, כי זאת היתה דעת הגנוסטיקים, לזאת אמר ר"י לתלמידיו: „הלך לו בן זומא!", כלומר: הנני רואה שב"ז כבר חלף הלך לו מעולם החכמים. ולא עברו ימים מועטים וב"ז החל לפרסם את דעותיו, ואז ראו כל חבריו כי ב"ז באמת אינו כבר בעולם החכמים, כי הוא נוטה לדעת המינים. ובירושלמי (חגיגה שם) הנוסחא „לא היו ימים קלים, עד שנפטר ב"ז, כלומר: נפטר מחבריו החכמים. ובבבלי (חגיגה שם) כי אמר ר"י לתלמידיו: „עדיין ב"ז בחוץ", כלומר: עדיין לא שב בן זומא לעולם החכמים והוא עוד מחזיק בשיטת המינים, שנקראו בלשון החכמים בשם: „חצונים" (מגילה, כ"ד).

אמנם מלשון הזה: „עדיין ב"ז בחוץ — נראה, כי קוו החכמים, כי סוף סוף יתחרט ב"ז על דעותיו הנפסדות וישוב לעולם החכמים. ויען כי בפועל התנהג ב"ז ככל החכמים חבריו, ורק נבדל מהם בדעותיו, לכן קוו חבריו שישוב אליהם, לזאת לא הרחיקוהו מקהלם, וסוף דבר היה כפי הנראה, כי ב"ז התחרט על דעותיו, ויהי קובל ואומר: „כל שנטרפה דעתו מפני חכמתו סימן יפה לו, כל שנטרפה חכמתו מפני דעתו סימן רע לו". (תוספתא ברכות. פ"ג) 1), כלומר: המינים קראו לחקירותיהם בשם: „דעת" (Gnosis), ויאמר ב"ז כאן, כי חכמת התורה ודעת המינים התנגדו זה לזה. והנה אצל ר' עקיבא נצחה חכמת התורה שלו את דעת המינים ונדחתה ונטרפה דעתו המוטעת מפני חכמתו האמיתית, וזהו סימן יפה שחכמתו היתה מרובה, אבל אצלו נטרפה חכמת תורתו ונדחתה מפני דעת המינים, וזהו סימן רע לו, שחכמתו המעוטה לא עצרה כח נגד הדעת המוטעה. וזהו שאמרו עליו את הפסוק: „דבש מצאת אכול דיך פן תשבענו והקאתו", כי בתחלה מתקו לחיך ב"ז החקירות האלה ויהנה מהם. אבל אחרי כן, כשהרבה לעסוק בהן, אז נמאסו בעיניו וישליכן אחרי גוו, וישב לועלם החכמים.

---

1) בתוספתא אמנם כתוב, כי זאת אמר בן עזאי, אולם זאת היא לפי נוסחת הירושלמי, שבן זומא הציץ ומת, אבל לנוסחת חבבלי, שב"ז הציץ ונפגע—אמר זאת ב"ז, ונוסחת הבבלי עיקר. ובירושלמי הפכו המדפיסים את הנוסחא, מפני שראו בירוש'. „לא היו ימים קלים עד שנפטר בן זומא". וחשבו. שהכוונה בזה, שב"ז מת, לכן הפכו את הנוסחא, אבל כבר כתבנו, כי הכוונה היא, שנפטר מחבריו

## לד.

# אַחֵר. (אלישע בן אבויה.)

אחר קצץ בנטיעות, עליו הכתוב אומר: אל תתן את פיך לחטוא את בשרך. מה חזא? חזא מטטרון דאיתיהיבא ליה רשותא למיתב ולמכתב זכותא דישראל 1) אמר גמירא 2) דאין למעלה לא ישיבה ולא תחרות ולא עורף ולא עיפוי. שמא ח"ו שתי רשויות יש בשמים? מיד אפקוהו למטטרון ומחיוהו שתין פולסי דנורא 3). אמרו ליה, מה טעמא כי חזיתיה לא קמת מקמיה? 4), איתיהיבו ליה רשותא למימחק זכותא דאחר" 5).

באור הדברים האלה היא כן! הנה הנביאים מתארים את ד' כמלך יושב על כסאו וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו (מ"א כ"ב) אבל הנה כתוב: „עד די כורסוון רמיו ועתיק יומין יתב" (דניאל, ז, ט). וממשמעות לשון „כורסוון", היינו כסאות–מוכיחים המינים שיש בשמים שתי רשויות (סנהדרין, ל"ח). והנה הבאנו למעלה אה דברי התלמוד שאלישע בן אבויה נתפקר בשעה שראה את לשונו של ר' חוצפית המתורגמן הנתון בפי חזיר ואמר „זו תורה וזו שכרה"?, כי בזה נוכח שיש שתי רשויות, ומלבד האל עליון–יושב בשמים על הכסא השני גם האל התחתון מטטרון, ששמו כשם רבו. ובזה פליג אחר על דעת רב אידית, הסובר שמטטרון הוא רק „פרונקא" (שליח מלאך) ונטה לדעת המינים, שהוא „דעמיורג" אלהי ישראל וזהו שכתוב בו: „לא ישא לפשעכם", היינו שיש בידו הכח למחול לעונם ולכתוב זכותם, או שלא לשאת לפשעם ולמחוק זכותם. וזהו שמציירת לנו האגדה, שאלישע ראה את מטטרון לא כפי שראו אותו חכמי ישראל, שגם הוא אינו אלא מלאך העומד בין שאר המלאכים על ד'. אבל אלישע ראה את מטטרון „יושב" על כסא בשמים לימין עתיק יומין, ובידו נמסרו ישראל אם לזכות או לחובה. וזהו שתשים האגדה בפיו: „גמירי דאין למעלה לא ישיבה וכו' שמא יש שתי רשויות" כלומר: את כל הדברים האלה ראה בגזר דינו של הצדיק ר' חוצפית, כי אמנם מפי העליון לא תצא הרעות, כי הוא

---

1) ראה שנתנה רשות למטטרון לישב ולכתוב זכיותיהם של ישראל. 2) מסורת הוא בידי. 3) הוציאו למטטרון והלקוהו ששים מלקות של אש. 4) מפני מה לא קמת מפניו כאשר ראית אותו? 5) נתנה לו הרשות למחוק את זכיותיו של אחר.

בעל הטוב והחסד. אבל לימינו יושב הדעמיורג–הדַין הקשה, והוא שהעניש את ר׳ חוצפית, והאל העליון לא יכול למחות בידו... והאגדה מתלוצצת במטטרון אלהיו של אלישע, ומפני שממשילה את חוקר האלהיות למי שעלה להיכל הפרדס להתבונן אל המלך. היא ממשיכה כאן את משלה: למי שבא להיכל המלך וראה שר אחד שנתנו לו רשות לשבת ולעבוד עבודה, והנה טעה בו האיש ההוא לחשוב שזה הוא המלך בעצמו, וכדי להוציאו מטעותו, צוה המלך להלקות את השר על שנתן מקום לטעות בו, ואז ראה אותו בן האדם כי אין זה המלך אלא משמשו 1) וכן היה ראוי גם למטטרון שיוציאוהו מהשמים ושילקוהו ששים מלקות אש, כי אז היה אלישע רואה שזה הוא רק מלאך ולא אלהים... והאגדה מוסיפה בלעג מר, כי טעותו של אלישע לחשוב שיש למטטרון כח למחוק את זכיותיהם של ישראל—הביאה רק לידי זה, שנמחקו זכיותיו של אלישע, כי מאז והלאה הלך מדחי אל דחי, ודעותיו הנפסדות הביאוהו לשנות גם את מעשיו בפועל, ולעבור על התורה והמצות ולצאת לגמרי מכלל ישראל, ולזה מכונת האגדה שהוא הציץ וקצץ בנטיעות. איך בא לכל זה תספר לנו האגדה להלן.

---

1) וגם במקום אחר נמצא שהמשילה האגדה לענין טעות שטעו המלאכים בארם הראשון לחשבו לאלהים: „משל למלך ואפרכוס שהיו בקרונין (במרכבה) והיו בני המדינה מבקשים לומר להמלך: דומינו ולא היו יודעים איזהו. מה עשה המלך? דחפו והוציאו חוץ לקרונין וידעו הכל „שהוא אפרכוס" (בראשית רבה פ׳ ח׳).

## לה.

# אחר יוצא לתרבות רעה.

„יצתה בת קול ואמרה: (ירמיה, ג) שובו בנים שובבים—חוץ מאחר, שידע את כבודי ומרד בי. אמר: הואיל ואיטרד 1) ליה להאי גברא מההוא עלמא ליפוק 2) וליהני בהאי עלמא. נפק אחר לתרבות רעה, אשכח זונה תבעה. אמרה ליה: לאו אלישע בן אבויה אתה, ששמך יצא בכל הארץ? עקר פוגלא ממשרא בשבת ויהיב לה 3) אמרה: אחר הוא.

כונת האגדה היא, כי אחרי שפרסם אחר את דעותיו שהוא מאמין בשתי רשויות אז יצא קול החכמים בבת אחת, וכלם הסכימו להרחיקו מקהלם, ואעפ״י שגם הרבה אנשים אחרים נפתו להאמין בשיטת המינים, אבל הללו עשו זאת רק על ידי שובבות, כלומר, מחמת קלות דעת ומועט השכל, אבל אלישע היה חכם גדול וידע את כבוד ד׳ שהוא יחיד בעולמו, ודעותיו הנפסדות הן רק פרי חפצו למרוד בד׳ ולהכעיסו, וכששמע אלישע שדחוהו החכמים בשתי ידים התקצף ואמר: הואיל שנדחיתי מעולם החכמים אצא ואכנס לעולם אחר, הוא עולם המינים, ששם אוכל למצער ליהנות מדברים האסורים לי בקהל החכמים, ומאז והלאה יצא לתרבות רעה, כלומר: להתנהגות רעה. כי תחת אשר עד הימים האלה היו רק דעותיו נפסדות, ובפועל התנהג עוד כאחד החכמים. אולם אחרי שדחוהו החכמים מקהלם נהפך לאחר, עבר על התורה והמצוות, ונכנס לקהל המינים. וזהו שתמליץ האגדה: „שתבע זונה", כי כן קראו חז"ל למינות, כמו שמצינו, שהכתוב (משלי, ה): „הרחק מעליה דרכיך" הנאמר אצל זונה, דרשו חז"ל „זה מינות" (ע"ז י"ז). והאגדה מספרת, שכאשר הציע אלישע לפני כנסית המינים שהוא רוצה לבוא בקהלם לא חפצו מתחלה להאמין שאדם גדול כמוהו חפץ זאת באמת, עד שעקר בשבת צנון מערוגה, ובזה הראה להם שהוא נוטה ללמודי ישוע הנוצרי, שהתיר לתלמידיו לתלוש שבלים בשבת (מתי י"ב) ואז קראו המינים עליו: „אחר הוא".

---

1) יען שנדחה אותו האיש מעולם ההוא. 2) ילך ויהנה בעולם הזה. 3) עקר צנון מערוגה בשבת, ונתן לה.

אחרי שנכנס אלישע בקהל המינים היה כאחד מהם לשנוא את אחיו בני עמו. בעת השמד שגזרו הרומאים על למודי התורה ועל עסק המצוות היה אלישע בעוזרי הרומאים, וכאשר הסתתרו החכמים ותלמידיהם ללמוד תורה—בא אלישע לבתי הספר ויפתה את התלמידים שיעזבו את הלמוד ויעסקו במלאכות: זה בנאי וזה צייר, זה חיט וזה נגר, וכאשר לא שמעו בקולו, מסר אותם למלכות והמורים נהרגו בחרב. וזהו שמספר הירושלמי: „שהיה הורג רבי התורה" (חגיגה רפ"ב) ואת הילדים היו הרומאים כורכים כל אחד ואחד בספרו ושורפים אותם. (ירוש׳ תענית פ"ד, ה"ה). וכשנאנסו היהודים לעשות מלאכה בשבת והערימו לעשותה באופן שלא יהיה האסור חמור כל כך, הלך אלישע והורה את הרומאים שיגזרו עליהם לעשותה באופן שלא יוכלו היהודים להערים עליה. ר׳ מאיר תלמידו הנאמן של אלישע שלא חדל ללמוד תורה מפיו אפילו אחרי שיצא אלישע לתרבות רעה, ר׳ מאיר זה עמל לשוא לדבר על לב אלישע לשוב אל קהל החכמים, מפני שהוא ענהו תמיד, כי לא יקבלוהו החכמים, ושאחת גזרו: „שובו בנים שובבים, חוץ מאחר" (ירוש׳ חגיגה שם).

אבל אם נחפוץ לדעת, מדוע רק על אלישע לבד יצא הקצף? נמצא תשובה בפסוק, שפוסקת עליו האגדה: „עליו הכתוב אומר: אל תתן את פיך לחטוא את בשרך", שמזה נראה, כי הסיבה לכל החטאים שחטא אלישע — היה רק פיו שנתן לו לדבר בלשון מדברת גדולות ובשלחו רסן מפיו — הכשילו והביאהו לידי כל החטאים: ולהבין את הדבר הזה עלינו להעיר כי לפי עדות אלישע בעצמו—הקדישו אביו ללמוד תורה בראותו את הכבוד שנחלו תלמידי חכמים המנצחים זה את זה בהלכה, ולפי שלא היתה כונת אביו לשם שמים לא נתקיימה התורה באלישע, (ירוש׳ שם), כלומר: אביו לא נטע בלבו את האהבה ללמוד התורה לשמה, אלא את האהבה לנצח את חבריו בהלכה, המדה הזאת אמנם מבצבצת מדברי אלישע המעטים שנשארו לזכרון. כי כמובן, ביותר קשה היה לו לנצח את חברו ר׳ עקיבא, אשר ר׳ טרפון רבו מדמה אותו „לאיל המנגח צפונה וימה, כל החיות לא יעמדו נגדו, ואין מציל מידו ועשה כרצונו והגדיל" (ספרי חוקת, קיד). אבל ר׳ עקיבא זה—כפי עדות עצמו—היה עם הארץ בנעוריו (פסחים, מט), והחל ללמוד תורה בהיותו כבר בא בימים. גם היה דרכו של ר׳ עקיבא, שבשעה שאמ״ר איזה דבר שהיה לו פנים לכאן ולכאן, ולא היה מבואר בעיניו, אז היה מגמגם בחכו: חי! חי! בין מלה לחברתה, וזהו שמצינו: „ר"ע היה זוכך בזה להחמיר" (נדרים, ב), כלומר: החומרא הזאת לא היתה ודאית ולכן לא אמרה בבירור ובפירוש, אלא מגמגם אותה בחכו, כמו: „התחיל מחכך בגרונו" (ב"ר פ׳ ס"ז).

והנה השתמש אלישע בדבר זה לנצח את איש ריבו בתורה ויאמר: „הלומד תורה בילדותו, דברי תורה נבלעים בדמיו ויוצאים מפיו מפורשים, והלומד תורה בזקנותו אין דברי תורה נבלעים בדמיו ואינם יוצאים מפיו

מפורשים" (אבות דר' נתן פרק כ"ו) ומי לא יראה, כי בדבריו אלה הוא עוקץ את ר' עקיבא, והוא מתהלל עליו בתורתו שלמד מילדותו, ובשפתו הברורה. אעפ"י שבלבו ידע אלישע את ערכו הגדול של ר"ע, כי מצינו, שאחרי שנהרג ר"ע, התאונן עליו אלישע בעצמו באזני ר' מאיר, ויאמר: „חבל על דמובדין ולא משתכחין" (ירוש' חגיגה שם), כלומר: „הוי! ר"ע אבד ולא נמצא אחר כמותו": אבל מדת הנצחון הביאה אותו להשתמש גם בדברי חידודין, ונוכל להבין את הקצף שהעיר אלישע בלב כל חכמי הדור בשמעם כי התל בר"ע „ששמו הולך מסוף העולם ועד סופו" (יבמות, ט"ז), ור' טרפון רבו אומר עליו: „עקיבא, כל הפורש ממך, כפורש מן החיים" (קדושין, ס"ו), והנה יהתל בו איש כאלישע, שאמרו עליו: „בשעה שהיה קם מבית־המדרש הרבה ספרי מינים נושרים לו מחיקו וזמר יוני לא פסק מפיו" (חגיגה, שם). ויהי כאשר השמיע אלישע עוד את דעתו, כי הוא מאמין בשתי רשויות—נתמלאה סאתו וירחיקוהו מקהלם. והאגדה פסקה עליו את פסוקה: „אל תתן את פיך לחטוא את בשרך".

## לו.

# רבי עקיבא.

„ר׳ עקיבא עלה בשלום וירד בשלום, ועליו הכתוב אומר: משכני אחריך נרוצה וכו׳. ואף ר״ע בקשו מלאכי השרת לדוחפו, אמר להם הקב״ה: בני! הניחו לו לזקן זה, שראוי להשתמש בכבודי. מה דרש? ארבב״ח א״ר יוחנן: ואתא מרבבות קדש (נדרים. ל״ג)- אות הוא ברבבה שלו. ר׳ אבוהו אמר: דגול מרבבה (שה״ש, ה)–דוגמא הוא ברבבה שלו. ור״ל אמר מהכא: ד׳ צבאות שמו (ישעיה מ״ז)–אות הוא בצבא שלו. ור׳ חייא בר אבא א״ר יוחנן מהכא: לא ברוח ד׳ ואחר הרוח רעש וכו׳ ואחר האש קול דממה דקה (מ״א י״ט)״ (חגיגה ט״ו:).

הנה במקומות אחרים הנוסחא: „נכנס בשלום ויצא בשלום״ (חגיגה. י״ד). אולם הנוסחא שבכאן: „עלה בשלום״ הביאה את המפרשים הקדמונים לפרש, כי עלה לרקיע על ידי שם... אבל האמת היא, כי חחקירה האלהית נמשלה בירושלמי לעולה אל העליה: שנבנתה על גבי הפרדס להתבונן אל המלך, והנה מפני שעיקר חקירת ר״ע היתה באלהות, לכן ימליץ כי עלה אל ההיכל בשלום וירד בשלום. והנה תוסיף האגדה להמליץ ברוח המשל, וממשילה חוקר האלהיות אל העולה להיכל לראות את המלך, אבל כמעט שלא עלתה זאת בידו, כי בקשו משרתי המלך להדפו החוצה בטרם שהספיק לראות את המלך, אולם להצלחתו נטה המלך אליו חסדו ויביאהו אל חדריו פנימה לשבוע את תמונתו. כן גם ר״ע בעת חקירתו באלהות, כמעט שנטרד מלראות נכוחה את כבוד המלך ד׳ באחדותו הגמורה–על ידי מלאכי השרת, כלומר בזה שחשב נאצל-רוחני לאלהות מיוחדת, ובאמת היה זה רק מלאך השרת. ונמצא כי על ידי מלאך השרת הזה כמעט שנדחף ר״ע מלראות את הקב״ה בכבודו באחדותו הגמורה, אבל יען שהדעה המוטעה הזאת לא באה לר״ע על ידי מרד ומעל או על ידי השפעת הפילוסופיה המינית, אלא על ידי זה שכך נראה לו הדרש מהכתוב, ובעיניו מדרש־הכתוב—ככתוב עצמו (עין דודו״ד ח״ב 104). לכן פקח ד׳ את עיניו למצוא כתוב אחר, שהוכיח לו את אחדותו של ד׳.

ולסיוע הזה שסייע לו הקב״ה–ממליצה האגדה כאלו אמר לו ד׳ למלאכי השרת: „הניחו לו לזקן זה שראוי להשתמש בכבודי״. ולכן מביאה האגדה את הפסוק: „משכני אחריך נרוצה וכו׳. והכונה בזה למחציתו השניה של הכתוב הזה, כמו שמסיימת האגדה במדרש: ,ועליו נאמר: הביאני המלך

חדריו" (שה"ש רבה, פסוק זה), כלומר: המלך, הקב"ה בעצמו הביאני אל חדריו פנימה שאתבונן אליו ולא אחליף אותו במלאך השרת... בלי ספק היה ר"ע מתחלה דורש דרוש מאיזה כתוב שהוכיח לו איזה רבוי בנאצל אלהות, ואפשר שהכונה בזה אל מה שמצינו: „ר"ע אומר: הקול שהגיע למשה הוא הקול המתפרש בכתובים: קול ד' בכח וכו' קול ד' חוצב וכו'" (תורת כהנים ויקרא, א, א).

בזה הננו רואים, כי ר"ע מסכים לדברי בן עזאי ובן זומא (שהראנו לעיל), שהקול הוא עצם נבדל, ובאמת החליטו החכמים כי הקול או הדבור הוא רק מלאך, משרתו של הקב"ה, כמו שמצינו: „כל דבור ודבור, שיצא מפי הקב"ה—נעשה מלאך, שנאמר: „בדבר ד' שמים נעשו" (חגיגה י"ד).

ואפשר עוד, שהכונה בזה למה שמצינו כי גם ר"ע נתלבט בהכתוב: „עד די כרסוון רמיו"—שהוא עומד וצוח כי יש בשמים שני כסאות לישיבה ולכן דרש ר"ע: „אחד לו ואחד לדוד" (סנהדרין ל"ח). כלומר, אז בעת חרבן בית שני היתה דעה מקובלת, כי ד' הסתיר את פניו מבית יעקב והסיר מהם את חסדו (יוסיפוס, מלחמות היהודים, 7. 8. VII), ולכן היו בכל משך בית שני משועבדים להאומות. ויאמר ר"ע, כי זאת היתה יען שלא מלכו אז עליהם בית דוד, אבל אם יעמוד בראשם אחד מבית דוד—ישחררם מיד הרומאים, אף על פי שהסתיר ד' את פניו מהם.

ואפשר, כי דיוקו של ר"ע הוא מהכתוב הנאמר על גזע דוד: „וכסאו כשמש נגדי" (תהלים, פ"ט). מזה חושב ר"ע. כי ממלת „כרסוון" יש לדרוש כי בן דוד יושב על כסאו לימין עתיק יומין ואין מוחה בידו לעשות כחפצו וכוונת ר"ע היתה אל בר כוכבא, שר"ע אומר עליו: „דין הוא מלכא משיחא" (ירוש' תענית, פ"ד, ה"ה). והוא היה בן דוד 1), ובדבריו אלה חפץ להלהיב את לב עמו לתמוך בידי בר כוכבא. אבל ר' יוסי הגלילי נתרגש מדרוש זה של ר' עקיבא, ויקרא: „עקיבא! עד מתי אתה עושה שכינה חול" (שאתה מושיב בשר ודם אצלו. רש"י). אז נסה ר"ע ודרש באופן אחר, ויאמר: „אחד לדין ואחד לצדקה". והנה אם יאמרו גם חכמים אחרים: „מדת הדין מדת הרחמים"—היתה כונתם במלת: מדה—דרך, שלפי הדרך הזאת מנהג ד' את עולמו, אבל אם צריך לזה שני כסאות, בזה כבר הפך את המדה לעצם נבדל „היושב" על כסא מיוחד 2). אולם חברי ר"ע, שידעו את צדקתו הגדולה והשתדלותו לעסוק בצדקה וגמ"ח (ירוש' פאה. פ"ח ה"ז), וכן גם את פעולתו

---

1) מובא מדברי ר' יוחנן בן תורתא, שאמר לר"ע: „עקיבא! יעלו עשבים בלחייך ועדיין בן דוד לא בא" (ירוש' תענית. שם), שזה מורה שבן כוכבא היה, בן דוד.

2) אח"כ כשחפצו להמתיק את דרושו של ר"ע אמרו: הקב"ה יושב ודן את כל העולם כיון שרואה העולם כלו מתחייב בדין עומד מעל כסא הדין ויושב על כסא הרחמים (ע"ז, ג).

הגדולה לפרנס תלמידי חכמים (ויקרא רבה. פ׳ ל״ד), וביחוד הואיל שידעו כי דעותיו נובעות רק מדרישתו מהכתובים ולא מהשפעת הפילוסופיה המינית לא הרחיקוהו מקהלם, אלא גערו בו שיחדל מחקירות כאלה, כי דרישותיו מהכתובים באגדה לא יעלו יפה בידו כדרישותיו מהכתובים – בהלכה. ור׳ אלעזר בן עזריה חברו אמר לו: „עקיבא! מה לך אצל אגדות? כלך לך אצל נגעים ואהלות״ (סנהדרין, ל״ח) ור״ע בהתבוננו אל ההבדל בין ההת־נהגות שנהגו חבריו עמו, להתנהגות שנהגו עם אלישע–אמר בענותנותו „לא מפני שגדול אני מחברי, אלא (כך שנו חכמים במשנה) מעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך: ועליו נאמר: הביאני המלך חדריו״ (מדרש שה״ש, פ׳ הביאני) כלומר, מה שלא רחקו אותו החכמים בתחלה היה בשביל מעשיו הטובים שבהם רכש לב חבריו לאהבה אותו, אולם אחרי כן היתה לו גם „סייעתא דשמיא״, כי ד׳ האיר את עיניו וימצא פסוק אחר שהוכיח לו, כי ד׳ אחד הוא ואין דומה לו, וכל הנאצלים הם רק מלאכיו גבורי כח עושי דברו וזהו מה שמסיימת האגדה: „מה דרש״?; כלומר, איזה כתוב מצא שממנו דרש להוכיח לו את אחדות ד׳? יש אומרים הכתוב: „ואתא מרבבות קודש־אות הוא ברבבה שלו״, כלומר: אמנם ישנם רבבות מלאכים אבל בתוכם מצוין ד׳ באחדותו הפשוטה. או הכתוב הדומה לו: „דגול מרבבה–דוגמא הוא ברבבה שלו, וכן כלם,

סוף דבר, על ידי אחד הכתובים האלה ירד ר׳ עקיבא בשלום מעלית הפרדס, וכל ימיו השתוקק לקיים את „ואהבת את ד׳ אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך–אפילו הוא נוטל את נפשך״, כלומר: השתוקק למסור את נפשו על יחוד השם ועל תורתו, והדבר הזה עלה בידו, וכשסרקו את בשרו במסרקות של ברזל קרא בשמחה „ד׳ אחד!״ ונשמתו הקדושה יצאה באחד, (ברכות ס״א:).

## פרק רביעי.

# אגדות של רבה בר בר חנה.

### לז.

(פתיחה)

האגדות היותר נפלאות שבתלמוד—הן אלו של רבב"ח. כל המפרשים נלאו לבאר את דבריו. הסבה לזאת היא מפני שרבב"ח היה באמת נוסע גדול ותיר מהולל, שעבר אורחות ימים רחוקים וראה את פלאי הים ובריותיו. וגם במדבר תוהו לא דרך נסע עבר וירא את פלאי המדבר ובריותיו. והנפלאות שראה הוא מספר בלשון מליצה. ומלבד שהיה תיר ומספר היה גם מבקר גדול, אבל מפני שהוא מעביר תחת שבט הבקרת אנשים שהוא מתירא מפניהם, כמו: את השלטון של בבל, שרבב"ח ישב תחת ממשלתו, ואת חישיבה הגדולה בא"י אשר שם למד רבב"ח, לכן הוא מסתיר את הבקרת תחת מעטה ספורים נפלאים על אדות בריות המדבר והים, דבר אשר רק איש כמוהו—שבאמת ראה בריות נפלאות—יוכל להרשות לעצמו. וגם את הספורים המשליים הוא מספר בלשון מליצה. סגנון אחד להספורים האמתיים ולהספורים המשליים, עד שבהשקפה הראשונה נראה שכל הספורים הם ממין אחד ולכן ישנם מבארים שהתאמצו לבאר את כל ספוריו בתור דברים אמתיים שהיו במציאות, וישנם מבארים שהתאמצו לבאר את כל ספוריו בתור דברי משל, שלא היו ולא נבראו אלא בדמיון יסודם. אבל אלה ואלה שגו ברואה, כי צריכים אנו לבאר את מקצתם כאמתיים ומקצתם כמשליים. ואחרי שצרפנו להם שני ספורי הים של עוד שני נוסעים מהוללים: א) של ר' יוחנן רבו של רבב"ח. ב) של ר' ספרא חברו של רבב"ח, שגם בתלמוד רצופים הם לספורים של רבב"ח—חלקנו את כל אלו לשלש מחלקות: א) לספורי הים. ב) לספורי המדבר, ג) לספורי המשל.

# סִפּוּרֵי הַיָּם.

## לח.

## גלא דמטבע לספינתא.

„אמר רבה בר בר חנה אשתעי לנחותי ימא 1), האי גלא דמטבע לספינתא 2) מתחזי כי צוציתא דנורא חיורתי ברישא 3) ומחינן לה באלוותא דחקיק עלה:4) אהיה אשר אהיה יה יה ד' צבאות אמן אמן סלה, ונייח 5)"• (בבא בתרא, ע"ג).

אך למותר הוא להראות על זרות המאמר הזה, וביותר נפלא אם באמת המציאו ה„נחותי־ימא" מימי רבב"ח מטה נפלא כזה, שיעשו בו את האותות להכניע מזיק בדמות אש לבנה ולהשקיט גלי־הים בזעפם לבל יורידו במצולות את האניה, מדוע לא פרסמו המצאתם זאת ברבים? הלא יכלו להציל בזה אלפי נפשות לבל ירדו תהומות? ובודאי שכל מלכי ארץ היו מעשירים אותם עושר גדול, ומדוע גלו זאת רק לרבב"ח?

אולם עלינו לדייק, כי רבב"ח אינו אומר, שהוא ראה זאת בעיניו ממש, כאשר יאמר להלן: „לדידי חזי לי", אלא מספר מה ששמע מיורדי הים. והדבר הוא כך: החכם הופמן, בדברו על דבר התולעים הקטנים האוצרים בקרבם גלי אור הפוספורוסטנציה, כותב, וזה לשונו: בארץ איטליה ישנם תולעים מאירים וכו' והתולעים הזכרים לפעמים יחזיקו את אורם מאד, עדי יבריק כברק, לפעמים יחלישו אותו וכו'. ויורדי הים באניות רואים לפעמים את מי הים מאירים,—וביחוד בעת אשר יסער הים וירוממו גליו. אז אם יכו את מי הים בשבט יתעלם פתאום כמו ברק בתוך הים וכו' האור והברקים באים מן החיות הקטנות המאירות אשר בים לאלפים ורבבות עכ"ל

ובזה נבין דברי רבב"ח: הנה ה„נחותי־ימא", שמהם שמע רבב"ח את הספור הנפלא הזה—הם מלחי הספינה וחובליה, אנשים פשוטים מבני ההמון ויורדי הים באניות תמיד, והנה בספינה הזאת שראו את הנפלאות האלה נמצאו גם חכמי ישראל חוקרי הטבע ודורשיה, ויהי כאשר התגעש הים, אז

---

1) ספרו לי יורדי הים. 2) גל הים שמטביע את הספינה. 3) הולכת לפניו אש לבנה ומלאך מזיק הוא. רש"י. 4) ומכים במקל שחקוקים עליו השמות: אהי" וכו'. 5) ואז נח הים מזעפו.

ראו את המחזה הנפלא שהיו מי הים מאירים. וכאשר התנשא גל קרוב להספינה, עד כי נראה שברצונו להטביע הספינה, ולעשות בחינה הכוהו במטה אשר בידם, ויתמלט ממנו ברק אש, והנה קרה מקרה כי ברגעים אחדים אחרי זאת קם הסער לדממה, והמלחים הפשוטים שלא ידעו מאומה מחכמת הטבע ראו בזה נפלאות גדולות, כי הגל שחפץ להטביע את הספינה איננו גל פשוט ככל גלי הים אלא ודאי שבתוכו שוכן מלאך מזיק בעל אש לבנה, ורק כשהכוהו במטה נמלט על נפשו, כי הלא בעיניהם ראו בעת שהכוהו החכמים במטה התמלט ברק אש מתוך הגל וישתוק הגל מזעפו! ובטח מטה כזה שבכחו להכניע מזיקים איננו מטה פשוט כי אם מטה אלהים, כלומר, בטח חקוקים עליו שמות הקדושים, ובחרדת קדש נגשו אל חכמי ישראל, ושאלו אותם על דבר השמות הקדושים איזה מהם חקוק על המטה.

והחכמים, יראו להגיד להם את האמת, בידעם כי תקצר ידם לתת חכמה בלב ההמון להבין הדבר על פי חכמת הטבע, מפני שההמון חפץ לראות בכל דבר נסים ונפלאות יוצאים מדרך הטבע, ואם יאמרו להם את האמת כמו שהיא יחשדום באפיקורסות. לזאת בחרו להם החכמים לשון חכמה ויאמרו להם בשפה חידותית, כי על המטה חקוק שם: „אהי׳ אשר אהי׳״ כלומר: הנס הזה לא קרה על פי שמות קדושים, רק על פי ד׳ המושל בגאות הים, וד׳ הוא שהבטיח לבני ישראל על ידי משה נביאו: „אהיה אשר אהיה״, כלומר: אהיה עמם בכל צרה לנטלם ולהושיעם, אשר „ביה״ שמו, והוא ד׳ „צבאות״, כלומר: מושל על כל צבאות הטבע; והמלות „אמן אמן סלה״ 1) הם סיום דברי החכמים.

והנה כאשר נסע התיר הגדול רבב״ח את מסעיו הגדולים בים ובמדבר נסע פעם אחת עם אלה הנחותי־ימא, והם ספרו לו את הדבר הזה שראו מעשה ד׳ ונפלאותיו בעת נסעם על הים עם החכמים. והנה רבב״ח, שהיה חכם בחכמת הטבע ובעל נסיון הבין את הדבר לאשורו. אך מפני שאהב מאד את שפת החידה והמשל, לזאת בחר להציג לפנינו את שיחת ההמונים הפשוטים האלה, כאשר ספרו לו הם בתומתם, בסמכו, כי החכם ישמע ויוסיף לקח להבין הדבר לפי פשוטו.

---

1) והראיה הברורה בזה הוא, הלא המלות, „אמן, אמן סלה״ אינן שמות הקדושים ומדוע זה חקקו גם אותן על המטה? ולכן אין זאת כי אם תפלת החכמים, כי ד׳ יושיע תמיד את עמו אמן אמן סלה.

## לט.

# כוורא ואכלא טינא.

„ואמר רבב"ח, זמנא חדא הוה אזילנא בספינתא וחזינא ההיא כוורא דיתבא ליה אכלא טינא באוסייה 1) ואדחוהו מיא ושדיוה לגודא וחרוב מיניה שתין מחוזי 2) ואכלו מיניה שתין מחוזי ומלחו מיניה שיתין מחוזי 3) ומלאו מחד גלגלא דעיניה תלת מאה גרבי משחא 4) וכי הדרו לבתר תריסר ירחי שתא חזיין דהוה קא מנסרי מגרמיה מטללתא ויתבי למבנינהו הנך מחוזי5)".

להספור הזה נצרף עוד ספור מנוסע הים: „ר' יוחנן משתעי 6) זמנא חדא הוה קאזלינן בספינתא וחזינא ההוא כוורא דאפיק רישיה ממיא ודמיא עיניה כתרי סיהרי 7) ונפיץ מיא מתרתי אוסייה כתרי מברי דסורא 8) (ב"ב, שם).

שני הספורים האלה הם אמתיים, והכונה בזה אל הדג הענקי וואַל־פיש 9) שראשו הוא בערך שליש מכל גופו. ועיניו מזהירות מאד, והמספר ממשילם לשתי לבנות. מאכלו הוא רמשים קטנים שהוא בולע אותם לרבבות יחד עם המים, ואחרי כן הוא פולט את המים דרך נחיריו, והמספר ממשיל אותם לשני נהרות. דרך הנחירים האלה, הוא נושם ושואף אויר ואם יסתמו נחיריו יחנק. הציד הפרימטיבי, כמו למשל העסקימוס שבימינו, מתגנב אליו בשעה שהוא ישן על פני המים ותוקע בתוך נחיריו שני בולי עץ מחודדים למטה ועבים למעלה, ועל ידי זה הדג יחנק. וזהו שראה רבב"ח את הדג שישב בנחיריו „אכלא טינא" כלומר, כסוי של חביות, 10) ואת הכסוי הזה

---

1) פעם אחת עברתי בספינה וראיתי דג שנכנס בנחיריו שרץ הנקרא „אכלא טינא". 2) את הדג המת השליכו המים על שפת הים ונפל על ששים כרכים והחריבם. 3) אכלו מבשרו יושבי ששים כרכים ויושבי ששים כרכים אחרים מלחו את בשרו. 4) מגלגל עינו האחת הוציאו שמן ומלאו שלש מאות מדות. 5) כשחזרתי אחרי שנים עשר חדשים, ראיתי שנסרו מעצמיו סוכות וישבו בהן לבנות את הכרכים החרבים. 6) מספר, 7) ראיתי דג, שהוציא ראשו מהמים ושתי עיניו דומות לשתי לבנות. 8) משתי נחיריו היו מקלחים מים, כשני נהרות של סוריא. 9) בלטינית Balaenoptera musculus משקל ובערך: 150,000 kg. 10) כמו „כי אכלא לדני" (סנהד' כ"ח) שבאוירו כסוי של חבית. טינא הוא כלי מחזיק קביים וחצי, כמו: „טני של מתכות" (כלים י"ב) ועין המשביר ערך טן, המלה מטללתא לפעמים פרושה: קורה.

תחב הציד אל נחיריו ובזה המיתו. והנה המלה: „מחוזי" באוריה, לפי דעתי הלק מוגבל רבב"ח מספר שחלקים רבים (שתין מחוזי) מן הדג אכלו תיכף, וחלקים רבים ממנו מלחו, וחלקים רבים ממנו נשחתו ונפסדו, שלא היו ראוים לכלום, וזהו שאומר: „חרוב מיניה שתין מחוזי. ושמנו וחלבו הספיקו חביות רבות שמן דגים. וינסרו את עצמיו ושניו אשר הם כעמודים והשתמשו בהם לקורות של גג. וזהו שאומר: „ויתבו למבני הנך מחוזי", כלומר, ישבו לבנות בנינים מחלקים האלה הראוים לחומר בנין.

---

## מ.

# כוורא ושיצא.

„ואמר רבב"ח זמנא חדא הוה אזלינן בספינתא וסגאי ספינתא בין שיצא לשיצא דכוורא תלתא יומא ותלתא לילותא 1), איהו בזקיפא ואנן בשיפולי 2), וכי תימא לא מסגי ספינתא טובא 3) כי אתא ר' דימי אמר, כמיחם קומקומא דמיא מסגי שתין פרסי 4) ושדי פרשא גירא וקדמא ליה איהו 5). ואמר ר' אשי ההוא גילדנא דימא הוא, דאית ליה תרי שיצא" 6).

גוזמת הספור הזה נוראה מאד, כי אם נניח למשל, שבמשך שעה אחת יתחמם קומקום מים: ובכן עברה הספינה ששים פרסאות במשך שעה, ובשלשה מעת לעת ישנם 72 שעות כפלם על 60 (72 60) עולה: 4320, כמספר הפרסאות האלה שט גם הדג נגד הספינה, ואם כן עולה מזה, כי בין סנפיר אחד של הדג ובין הסנפיר השני היה אורך של: 8640 פרסאות.

וכדי להבין את הספור הזה צריכום אנו רק לבאר את המלות בפירוש אחר. רבב"ח מספר כאן על אדות דג־האי 7) הדג הזה ארכו באמת היום רק בערך שלשים רגל, אבל בימי־קדם היה גדול יותר, הדג הזה הוא זולל וטורף נורא, ושט תמיד אחרי כל ספינה, ואורב ומחכה אולי יפול איזה דבר מהספינה או שישליכו ממנה איזו נבלה וכרגע יפתח את לועו הנורא ויבלעהו

---

1) הלכה הספינה בין הסנפיר הראשון של הדג ובין הסנפיר השני שלשה ימים ושלשה לילות. 2) הדג שט למעלה נגד הזרם ואנחנו שטנו במורד עם הזרם. 3) אפשר תאמר, כי הספינה לא מהרה ללכת? 4) כשעור זמן, שצריכים להחם קומקום מים— עברה הספינה ששים פרסאות. 5) פרש ירה חץ ותעבור אותו הספינה במהירתה. 6) זהו הג: קטן של הים, כי היו שני סנפירים. 7) האי פיש ובלטינית: Prtonace glauca.

ומספר רבב"ח, כי בנסעו בספינה גלוה להם חדג חזה וישוט בקו ישר יחד עם הספינה, ומפני שהדג היה ארוך מהספינה לכן היתה הספינה נתונה בין סנפיר אחד ובין השני. במשך שלשה ימים ושלשה לילות לא סר הטורף מקרבת הספינה. ורבב"ח מתאר את אימת המות שתקפה את כל נוסעי הספינה בחברת המזיק הזה, ואומר: „איהו בזקיפא ואנן בשיפולי", כלומר, אם לפעמים נזדקף הטורף להתבונן להספינה, אז כרגע השפלנו אנחנו את עצמנו ונשתטחנו על קרקע הספינה מפני היראה שלא יחטוף את אחד מאתנו. התחלנו להחיש את מהלך הספינה עד כי הלכה ששים פרסאות במשך זמן חמימת קומקום מים, אבל גם הדג מהר לשוט כמו הספינה ולא חפץ לסור ממנה, ושדי פרשא גירא וקדמי לי איהו. כלומר: אז התאמץ פרש אחד מנוסעי הספינה וירה על הדג חץ מאשפתו, ורק אז הקדים הדג את הספינה ויברח לנפשו. ועל זה העיר ר' אשי, כי הדג הזה אם אמנם היה גדול יותר מהספינה בכל זאת הלא נחשב בין מין הדגים הקטנים, יען כי היו לו שני סנפירים; ואולם בעלי סנפיר אחד עוד יגדלו ממנו.

## מא.

# בריה קלה שבים.

„רב ספרא משתעי, זמנא חדא הוה קאזלינן בספינתא, וחזין האי כורא דאפיק רישא ממיא והוה ליה קרני 1), וחקוק עליה: אנא בריה קלה שבים והוינא תלת מאה פרסי ואזלינא לפימא דלויתן 2). אמר ר' אשי ההוא עיזא דימא הוא, דבחישא ואית ליה קרני" 3). —(בבא בתרא, ע"ד).

על הספור הזה מצאו שונאי התלמוד מקום לשפוך עליו את לעגם, באמרם כי דג כזה עם כתובת על קרנו—לא היה ולא נברא, אלא בדותא היא שבדא ר' ספרא מלבו. אולם התלמוד מעיד על ר' ספרא, שהיה מקיים בעצמו: ודובר אמת בלבבו (ב"ב, פ"ח). אבל הדבר הוא כן. ר' ספרא היה חברו של רבב"ח, וכמוהו היה הוא נוסע, כי בהיותו סוחר (ב"מ, ל"א:) נמצאהו נוסע בשיירות גם במדבר (ב"ק. קט"ז.). ומכיון שהיה נוסע בים

---

1) דג הוציא ראשו מהמים ותהי לו קרן, 2) על הקרן חקוק: הנני בריה קטנה שבים והנני הולך מרחק שלש מאות פרסה לפיו של הלויתן שיאכלנו. 3) זהו עז הים שיש לה קרן ובה היא חותרת לבקש אחר מזונותיה.

ומתענין להכיר את בריות הים כרבב"ח, אהב כמוהו לספר במליצה. ואת חידתו זאת נוכל לפתור על פי ידיעת תורת הדגים (אוכטולוגיה) . אולם ראשית עלינו לחקור על אדות השם: „לויתן". השם הזה בתנ"ך ותלמוד פתרונו: „חית הים גדולה". לפעמים יכונו בזה אל הקרוקודיל, ולפעמים יכונו אל הוואלפיש. וגם כאן כונת ר' ספרא אל הוואלפיש, הלויתן הזה הוא גדול מאד, אין במים בריה גדולה כמותו, והוא חזק ואמיץ עד שיוכל להפוך בכחו אנית שיט.

אולם בכל זאת יש לו אויב בנפש, בריה קטנה שבים, ודג החרבי שמו (שווערד־פיש). להדג הזה יש על ראשו קרן אמה ארכה והיא חדה כחרב. הדג החרבי הזה ישוט במים מתחת להלויתן (וואַלפיש) ובקרנו החדה ידקור בבטנו אחת ושתים, עד כי ימיתהו ויאכלהו, כידוע, והנה ר' ספרא, בראותו את הדג החרבי הזה שט במים מרחק רב יחד עם ספינת רב ספרא עד גשתו אל המקום שנמצא שם הוואַלפיש, והוא שלא ידע את טבע דג החרבי שמנצח את הלויתן והורגו, חשב שהלויתן יאכל את החרבי, וראה בזה אחד מפלאי הטבע, כי תחת אשר כל הטורפים מטריחים את עצמם לבקש טרפם—כאן הטבע מטריחה את הבריה הקלה הזאת מרחק רב (ש' פרסה) להיות טרף לפי הלויתן. ואת התכונה הנפלאה הזאת שראה רב ספרא בדג הזה—הוא מספר בלשון מליצה כאלו שראה זאת כתוב על קרן הדג חרות בידי הטבע לאמור: „אני בריה קלה שבים והנני הולך מרחק רב לפיו של הלויתן" אך ר' אשי, שידע היטב את תכונת דג החרבי—מכחיש את מציאת הכתובת הזאת, באמרו, שהדג הזה הוא עז־הים החמוש בקרן חדה, ובקרן הזאת ימית את הלויתן, ובכן לא טרח כדי להיות טרף. אלא אדרבה, כדי להיות טורף.

## מב.

# כוורא דמקרי בירשא.

„רבי יוחנן משתעי זמנא חדא הוה קאזלינא בספינתא וחזינן ההיא קרטליתא 1) דהוו מקבע בה אבנים טובות ומרגליות, והדרי לה מיני דכוורי דמיקרי בירשא 2) נחית בר אמוראי לאתויי ורגש ובעי דנשמטיה לאטמיה3), וזרק זיקא דחלא ונחת 4) נפק ברת קלא ואמר: מה אית לכו בהדי קרטליתא דדביתהו דרבי חנינא בן דוסא דעתידה לשדיא תכלתא בה לצדיקי לעלמא דאתי" (ב"ב, ע"ג).

האגדה הזאת תמוה מאד. איך היה יכול ר' יוחנן לראות בהיותו על הספינה את הקרטליתא המונחה על תהום הים? ומה ענין אשתו של רחב"ד להקרטליתא? ואיך תטיל ציצית (כפירוש המפרשים) בבגדי הצדיקים לעתיד לבוא, הלא המתים פטורים ממצוות, ועוד פליאות רבות ישנן באגדה הזאת אם נבארה כפירוש המפרשים. אבל המתבונן בה בעין חודרת—יראה כי ר' יוחנן בן נפחא מספר כאן בדרך מליצה פרק אחד מתולדתו. ר' יוחנן זה היה מתחלה עשיר, כי הוריו הניחו לו זיתים שדות וכרמים, אבל ר' יוחנן שנפשו חשקה בתורה הגה בה יומם וליל, ולפרנסתו מכר אחת אחת את זיתיו שדותיו וכרמיו, עד כי נשאר בעוני ובחוסר כל (ילקוט, סוף פ' משפטים).

והנה תספר לנו האגדה במקום אחר (תענית כ"א) „אילפא ור' יוחנן הוו גרסי באורייתא דחיקו להו מלתא טובא, אמרו ניקום וניזל ונעביד עסקא ונקיים בנפשין: אפס כי לא יהיה בך אביון (דברים, ט"ו). אזלו איתיבו תותא גודא רעיעא הוו קא כרכי רפתא, אתו מלאכי השרת, שמעיה ריו"ח דקאמר חד לחבריה: נשדי עלייהו האי גודא ונקטלינהו שמניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה, אמר ליה אידך שבקינהו דאיכא בהו חד דקיימא ליה שעתא. ר' יוחנן שמע, אילפא לא שמע, אמר ליה ריו"ח לאילפא: שמע מר מידי? א"ל: לא, אמר מדשמעה אנא ואילפא לא שמע, שמע מינה לדידי קיימא לי שעתא, א"ל ריו"ח איהדר ואיקיים בנפשאי: כי לא יחדל אביון מקרב הארץ (שם). ריו"ח הדר אילפא לא הדר, עד דאתא אילפא—מלך ר' יוחנן.

והנה נפלא מאד. למה בחרו אילפא וריו"ח לאכול לחם דוקא תחת כותל רעוע? הלא אסור לאדם להעמיד עצמו במקום סכנה? אבל הענין הוא כן. החברים הללו ישבו ולמדו תורה מתוך הדחק, וכאשר כשל כחם לסבול את העוני והמחסור, החליטו בנפשם לעזוב את למוד התורה ולעסוק במסחר.

---

1) ראינו ארגז, שקבוע בו מרגליות. 2) מסביב לארגז סובבים מיני דגים הנקראים: בירשא 3) ירד צולל להביא את הארגז, הדג הרגיש וחפץ לקרוע את ירך הצולל. 4) הצולל זרק נאד של חומץ והדג ירד.

אבל המסחרים הטובים היו כבר נתונים בידי הסוחרים אשר מעולם, ולהם נשאר איפוא רק לעסוק במסחרים שלא כל אחד חפץ לעסוק בהם מפני שכרוכה בו סכנה, והוצרכו מסחר שכזה להתפרנס. והאגדה ממליצה בזה שאכלו לחם תחת כותל רעוע, כלומר, שאכילת לחמם באה להם על ידי מסחר מסוכן.

והנה פעם אחת הגיעו באמת לידי סכנה, אך על פי נס ניצולו. והנה ר׳ יוחנן האמין, כי כל הדבר הזה בא על ידי ההשגחה הפרטית של ד׳. ושתי הסבות האלה, כלומר, הסבה שגרמה להסכנה והסבה שגרמה להצלה, שתיהן הן שלוחי ד׳. הסבה הראשונה באה על ידי שהניח את התורה שהיא חיי עולם ועסק במסחר, שהוא חיי שעה, לכן נתחייב מיתה למקום, וד׳ שלח עליו את הסכנה להרגו, אולם ברגע האחרון שב ד׳ וינחם על הרעה והזמין את הסבה השניה שתציל אותו ממות. וריו״ח העניו הגדול לא מצא לעצמו כל זכות שבשבילה ניצול, ולכן האמין כי ניצול רק בזכות הישיבה הגדולה שצריכה לראש ולמורה, כי בימים האלה מת ר״ג בנו של ר׳ יהודה נשיאה הראשון ותחתיו היה לנשיא בנו ר׳ יהודה נשיאה השני, והוא לא היה ת״ח גדול כזה שיהיה ראוי לעמוד בראש הישיבה, ולכן באמת עמד אחרי כן בראשה ר׳ יוחנן (עין ספר דורות ראשונים, ימי האמוראים, פכ״ג). והאגדה קראה לשתי הסבות האלה שלוחי ההשגחה, בשם: „מלאכי השרת״ 1), ונתנה בפיהם את מחשבות ר׳ יוחנן בשעת הסכנה ובשעת ההצלה, כאלו שמע ר״י שמלאך הסכנה אמר: „נהרוג את האנשים האלה, מפני שעזבו חיי עולם ועוסקים בחיי שעה״, ומלאך ההצלה השיבו: „הנח להם, כי אחד מהם צריך להיות ראש הישיבה״.

כל המחשבות האלה עלו על לב ר׳ יוחנן, אבל כששאל את חברו אילפא אם גם היא שמע את שיחות המלאכים האלה, כלומר, אם ראה גם הוא בשתי הסבות האלה אצבע ההשגחה העליונה המזהירה אותם לעזוב את המסחר ולשוב אל למוד התורה, ואילפא לא שמע כלום, כלומר, אילפא לא ראה בזה דבר יוצא מגדר העולם, והאמין שזה הוא רק מקרה בעלמא, כי הוא לא ראה כל חטא בזה שעזב את למוד התורה ועסק במסחר מפני שלפי דעתו עשה זאת על פי התורה עצמה, שצותה: אפס כי לא יהיה בך אביון, כלומר, שהתורה צותה שתשתדל לעשות דבר שתתפרנס ממנו, ולא שתהיה אביון המתפרנס מהצדקה. אבל ר׳ יוחנן החליט להיפך ועזב את המסחר ושב

---

1) כמו שמצינו במדרש על הפסוק שאמר אברהם לאליעזר: „הוא ישלח מלאכו לפניך, ר׳ דוסא אומר: ה״י זה מלאך מסוים״, כלומר, המלאך הזה הוא מסומן ומשונה משאר המלאכים שבאמת לא היה כאן כל מלאך רק סבה של ההשגחה העליונה, שאליעזר המציא להתנות תנאי כזה. ותיכף באה רבקה ממשפחת אברהם ומלאה את התנאי, ואביה ואחיה ורבקה נתרצו להשדוך ולכל אלה הסבות הוא קורא בשם: מלאך על ידי זה הוא מסוים.

אל התורה, ואעפ"י שהוצרך להתפרנס בתור אביון המקבל צדקה מבית הנשיא, כמו שאמרו: „ולא כר' יוחנן דבי נשיאה" (סוטה, כ"א), מפני שסמך על הכתוב: כי לא יחדל אביון מקרב הארץ", ויפרד ר' ייחנן משותפו אילפא ויחי לראש הישיבה.

אם נתבונן היטב בסיום האגדה הזאת אז נבין גם את מהות המסחר המסוכן שעסקו בו ריו"ח ואילפא, כי מסופר שם, שאחרי שהיה ריו"ח לראש הישיבה שב אילפא ממסעו ובני הישיבה אמרו לו אלו היה הוא יושב ועוסק בתורה עד עתה, לא היו ממליכים עליהם את ר' יוחנן אלא את אילפא מפני שבשעה שעסקו בתורה—היה אילפא בעל תורה יותר גדול מר' יוחנן, ואילפא חפץ להראות להם שאף על פי שעסק במסחר—הוא גם עתה חכם יותר גדול מר' יוחנן, אז עלה אילפא על תורן ספינתו ואמר: אם ימצא מי שישאל אותי איזו ברייתא של ר' חייא ואני לא אוכל להראות מקורה במשנה אז אפיל את עצמי מן התורן אל המים... מזה רואים אנו, כי המסחר של ריו"ח ואילפא היה בספינה על הים. ואפשר גם שהשם „אילפא"—איננו שם עצם, אלא שם תואר להחכם הזה שנסע תמיד בספינה, כי בארמית—אילפא הוא ספינה. כפי הנראה, הרגיש ר' יוחנן את התחרותו של חברו אילפא, שהגיס רוחו להראות שאף על פי שעסק במסחר הים בכל זאת הנהו בעל תורה יותר מר' יוחנן, לכן דרש ר' יוחנן את הכתוב „לא בשמים הוא—לא תמצא התורה בגסי הרוח, ולא מעבר לים היא — לא תמצא בסחרנים ולא בתגרנים" (ערובין. נ"ד) וכמובן שהדברים האלה קולעים לאילפא.

והנה ראינו כאן חלוק דעות בין אילפא ור' יוחנן. כי לפי דעת אילפא מותר להניח את עסק התורה ובלבד שלא יצטרך להתפרנס מצדקה, ולפי דעת ריו"ח—אפילו אם יצטרך לבני אדם אסור לעזוב את התורה. אולם זאת היא מחלוקת ישנה, כי חלוק דעות כזה היה גם בין ר' חנינא בן דוסא ובין אשתו, אשר כידוע סבלו מחסור ודחקות כל ימיהם עד שהוצרכו להתפרנס מצדקה 1) ומצינו באגדה: „אמרה ליה דביתהו (לר"ח בן דוסא): עד אימת

1) את הדבר הזה נראה מהאנדה שם המספרת לאמר, "כל מעלי שבתא הות רגילה דביתיהו דמחממת תנורא ושדיא קוטרא בתנורא משום כסופא, הויא לה ההיא שבבתא בישתא, אמרה: מכדי ידענא, דמידי לית לה איזיל ואחזי. מה היא, אזלא וטרפה אבבא אכספה ועיילא לאידרונא. איתעביד לה ניסא דאשכחיה לתנורא דמלי ריפתא ואגנת דמלי לישא. אמרה לה: אף אנא להביא מרדה עיילי, תנא אף היא להביא מרדה נכנסה מפני שמלומדת בניסים היתה" (תענית, כ"ד), הכונה בזה היא כן: אנשים נדיבים שידעו שרחב"ד ואשתו אין להם מה להכין על שבת—היו נוהגים להביא תמיד בצנעה בכל ערב שבת בצק וקמח; ואשת רחב"ד, שהיתה רגילה בנסים האלה ובעת שנתיאשה אם יהיה לה איזה דבר לשבת—הספיקו לה פתאום אנשי חסד כל צרכה, בצק וקמח. ילכן היה לה מוכן מרדה באידרונא. אך בפעם הזאת שכחו הנדיבים להביא והיא נתביישה מהשכנה הרעה ותברח להאידרונא, ונעשה לה נס כי בין כה וכה הביאו לה בצק והכניסוהו לתנור, לכן אמרה: אף אני נכנסתי להביא את המרדה, מכל זאת נראה כי התפרנסו מהצדקה.

ביזיל ונצטער כולי האי? אמר לה מאי נעביד? אמרה ליה: מטיבותא דגנוזא לצדיקי לעלמא דאתי, בעי רחמי דליתבו לך מידי. בעי רחמי, יצתה כמין פסת־יד ויהבו ליה חד כרעה דפתורא דדהבא. חזא בחלמא: עתידין דכולהו צדיקי אכלי אפתורא דתלתא כרעי ואיהו דתרתין כרעי. אמר לה: ניחא לך דכולהו צדיקי אכלו אפתורא דתלתא כרעי, ואנן אכלינן אפתורא דשקיל חד מינייהו? אמרה ליה בעי רחמי נשקלוה, בעי רחמי ושקלוה" (תענית, כ"ד),

הכונה באגדה הזאת היא כן: רחב"ד היה עוסק בתורה יומם ולילה ולכן סבלו מחסור, עד שהוצרכו להתפרנס מחסדי נדיבים. פ"א אמרה לו אשתו שיניח את עסק התורה ויעסוק במסחר ויהנו בעולם הזה על חשבון טובתו בעולם הבא, היינו אפילו אם ינכו לו שם משכרו בשביל בטול התורה, וזהו שתמליץ האגדה: שאמרה לו שיתפלל, שיתנו לו מעט בעולם הזה מהטובה הגנוזה לו בעולם הבא. ורחב"ד מתחלה שמע בקולה והניח את התורה ועסק במסחר וההצלחה האירה לו פנים ונתעשר והיה לו הרבה זהב. אז הרהר רחב"ד בלבו, כי בעת שצדיקים אחרים יהנו לעוה"ב משכר שעוסקים בשלש רגלים שעליהם העולם עומד: „תורה, עבודה וגמילות חסדים", הנה הוא יהנה רק משכר שתי רגלים „עבודה וגמילות חסדים". אבל לא מרגל התורה, מפני שהוא הלא בטל מהתורה ועסק במסחר. ובלילה הראו לו בחזיונו מהרהוריו ביום: והנה כל הצדיקים אוכלים על שלחן בעל שלש רגלי־זהב — והוא אוכל על שלחן בעל שתי רגלי־זהב, כי את רגל־הזהב השלישית כבר נתן לו ד' בידו הנדיבה בעולם הזה.

מכל זה נראה כי חלוק הדעות שהיה בין אילפא ובין ריו"ח היה כבר בין רחב"ד ובין אשתו. והנה ר' יוחנן נטה בתחלה לדעת אשת רחב"ד. ויעזוב את התורה כדי להתפרנס ממסחר, אבל בשעה שקרה לו האסון עזב את המסחר ושב ללמוד התורה, וכל כך התחרט על שעזב זמן מועט את התורה—עד כי חשש פן ידינו אותו בשביל זה בעולם הבא—כרשע, כי אז היה המנהג להלביש את המתים הרשעים בתכריכים שחורים, ואת המתים הצדיקים בתכריכים לבנים. והנה מצינו: „ר' יוחנן, כשהיה מסתלק מן העולם אמר לאותן שהיו צריכים להטפל בו: קברו אותי בכלים צבועים דבריקא 1). לא לבנים ולא שחורים, שאם עמדתי בין הצדיקים לא נבוש ואם עמדתי בין הרשעים לא נכלם" (מדרש, ב"ר, פ' צ"ו). הננו רואים, כי אפילו צדיק כר' יוחנן הוצרך ללבוש לעוה"ב תכריכי תכלת, בשביל שעשה כדעת אשתו של רחב"ד ועסק במסחר.

והנה כבר כתבנו שמסחרו של ר' יוחנן היה בספינה על הים, אולם להלן נראה עוד שפרנסת ר' יוחנן היתה שבספינתו צדו מרגליות מן הים. וזהו

---

1) בירוש' כלאים בסופו: „אלבשוני בורדיקיא" והוא צבע תכלת (גרין). עין משביר ערך ברדקר.

משפט הצידה: נוסעים בספינה למשל אל אי ציילאָן, מהספינה שולחים סירות על פני המים, ובכל אחת מלחים אחדים וצולל, כלומר, איש שיוכל לשהות איזה זמן תחת המים; הצולל קשור בחבל גדול אל הסירה, ובראש החבל יש פעמון שהצולל נותן בו אותות למעלה. ברגל הצולל קשור איזה משא, כמו אבן או שק חול שימשוך את הצולל אל תהום הים, ששם שטוחות צדיפות (מושעלן) ומרגליות בתוכם. הצולל מגביה את הצדיפות והוא נותן אות ומושכים אותו למעלה. אולם בציד הזה כרוכה סכנה גדולה, כי שם במים משוטט טורף נורא, הוא, דג־האַי (האַי־פיש), אשר בשניו הנוראות הוא כורת את ירכו של הצולל, ולפעמים הוא מושך ע״י הצולל, את כל הסירה תחת המים.

אחרי כל הדברים האלה נבוא לבאור אגדתנו. ר׳ יוחנן מספר לנו בדרך מליצה מדוע עזב את המסחר ושב ללמוד התורה והוא מספר, שפעם אחת הלך בספינה לציד המרגליות (והוא קורא במליצתו את הצדיפה בשם: „קר־טליתא דמקבעי בה אבנים טובות ומרגליות״, כלומר, ארגז שמונחת בו המרגליות) והנה הצולל ראה את הצדיפה על פני התהום, אבל מסביב לה משוטטים דגי בירשא, הם דגי־האַי. וכשנגש הצולל להביא את הצדיפה הרגיש בו הטורף הנורא וחפץ לכרות את ירכו, וגם כל הסירה היתה אז בסכנה, אך על פי נס הצליח הצולל להסיר כרגע מעל רגלו את שק החול (זיקא דחלא), והשליכהו הימה, ובין כה וכה עלה הצולל למעלה, וגם הסירה נצלה. וברגע הסכנה הזאת לריו״ח שהיה גם הוא בתוך הסירה—שמע קול קורא מחדרי לבו: מה לך אצל הצדיפה, הלא על ידי הצדיפה הזאת תלביש אשת רחב״ד את הצדיקים בתכלת! כלומר: כל מי מהצדיקים שיסכים לדעת אשתו של רחב״ד ויניח את התורה ויעסוק במסחר סופו ללבוש לפני מותו תכריכי תכלת, כמו שבאמת לבש גם ר׳ יוחנן תכריכי תכלת. ומאז והלאה הניח ר׳ יוחנן את המסחר ויעסוק כל ימיו רק בתורה.

# ספורי המדבר.

## מג.

## ארעא ורקיעא נשקו.

אמר רבב"ח: אמר לי ההוא טייעא 1) תא ואחזי לך היכי דנשקי ארעא ורקיעא אהדדי 2) אזלי וחזאי דעביד כוי כוי 3) שקלינא לסלתאי ואנחתא בכוותא דרקיע 4) אדמצלינא בעיתא ולא אשכחיתה 5) אמרי איכא גנבי הכא? אמר לי: גלגלא דרקיע הוא דהדר 6), נטר עד למחר כי השתא ומשכחת לה" 7).

בטרם נתחיל לפרש את ספורי המדבר, עלינו לבאר מה הוא זה טייעא? הטייעא הזה הוא בידואי יליד המדבר העובר עם אורחות הסוחרים, והוא יודע ומכיר את מסתרי המדבר, כמו שמכיר הילד את קמטי פני אמו. ציור נפלא מהטייעא הזה יתן לנו רבב"ח, והוא מספר: „פעם אחת הלכנו במדבר וטייעא אחד נלוה לנו, שהיה נוטל עפר ומריח בו ואומר: זהו הדרך למקום פלוני, וזהו הדרך למקום פלוני, שאלנו אותו כמה פרסאות רחוקים אנחנו ממים? ויאמר: תנו לי עפר. וירח ויאמר: שמונה פרסאות. שוב נתנו לו אחרי כן עפר וירח ויאמר: שלשה פרסאות. החלפנו את העפר כמה פעמים, אך הוא ידע בכל פעם לענות"; והציור הזה אינו מופרז הרבה לכל מי שמכיר את ילידי הטבע. כמו ההודים הפראים המכירים כל ענף וכל סבך ביערי עד שלהם!

עתה נוכל לבאר את אגדתנו: הנה נודע כי לפעמים לרגלי רוחות מתנגדות תתפרץ במדבר סופה, נוראה על הארץ מתרומם גלגל של עפר, חול, וגרגירי אבנים. הגלגל הוא רחב מלמטה וחולך וצר מלמעלה בתמונת משפך, ולעומתו יורד מהרקיע גלגל אבק, אשר מלמעלה הוא רחב והוא הולך וצר למטה בתמונת משפך הפוך. פיות שני הגלגלים מתדבקים ונראה כמו שהיו נושקים זה את זה. והם מתגלגלים יחד בכח חזק, וסוחבים עמם כל דבר העומד לשטן על דרכם. והנה הטייעא הזה יליד המדבר, ידע מקום אחד במדבר, ששם

---

1) סוחר ערבי יליד המדבר. 2) בוא ואראך מקום, שנושקים את עצמם השמים והארץ, ומקום גבוה היה שם שנושקין יחד זה לזה 3) הלכתי וראיתי שהיה עשוי חלונות, חלונות. 4) לקחתי את סלי והנחתיו בחלון הרקיע. 5) אחרי שהתפללתי בקשתיו ולא מצאתיו, 6) גלגל הרקיע שחזר־לקח אותו. 7) המתן עד למחר,

שולט בעת ידועה רוחות מתנגדות, למקום הזה הוליך את רבב"ח והראהו, כי שם מתחבר משפך הרקיע עם משפך הארץ כמו נושקים זא"ז. אולם המשפך איננו גוש אחד, אלא הוא שקוף, ויש בו חלל, ולזה הוא קורא: „כוי". והוא מספר: „שקילתא לסלתאי ואנחתה בכוותא דרקיע אדמצלינא", כלומר. הסופה שעברה (במקום שעמד רבב"ח וסלו) חטפה את סלי ותסחבהו לתוך חלל הגלגל העליון, בעת שאנכי נטיתי הצדה 8), ויען כי חטיפת הסל היתה בעת שנטה הוא הצדה, לא ידע רבב"ח את מקום הסל ויבקשהו, ויאמר אליו הטייעא, כי את הסל חטף הגלגל העליון, היינו המשפך של הרקיע, והוא ישיב אותו בעת שתשוב הסופה ממקום שהתגלגלה אליו, אז יביא עמו הגלגל העליון את הסל.

---

## מד.

# מתי־מדבר.

„ואמר רבב"ח, אמר לי ההיא טייעא, תא ואחוי לך מתי־מדבר, אזלי וחזיתינהו? ודמו כמאן דמיבסמי וגני אפרקיד 1) והוה זקיפא בירכיה דחד מינייהו, ועייל טייעא תותיה בירכיה, כי רכיב גמלא וזקיפא רומחיה ולא נגע ביה 2), פסקי חדא קרנא דתכלתא דחד מינייהו ;לא הוה מסתגי לן, 3 אמר לי דלמא שקלת מידי מינייהו 4), דגמירי דמאן דשקל מידי מינייהו לא מסתגי ליה. אזלי אהדרתיה והדר מסתגי לן 5)."

קשה מאד לחשוב, שהמתים הללו, שראה רבב"ח היו אלה שיצאו ממצרים ומתו במדבר, כי אחרי שפסק ר' עקיבא שאין להם חלק לעוה"ב (סנהדרין, ק"י), אם כן היו רשעים, ובמה זכו שיתקיימו גופם קרוב לאלפים שנה? אולם הנה נודע שבמדבר ערב נמצאים יהודים מבני רכב; הרכבים

---

8) „מצלי" באורה: „נטיה" כי: „לא תטה משפט" (דברים ט״ז)—מתורגם: „לא תצלי דינא".

1) פניהם צהובים כמו שכורים וישנים פרקדן, כלומר. פניהם למעלה. 2) היתה זקופה ברכו של אחד המתים ויכנס הטייעא תחתיה בשעת שרכב על גמלו ורומחו בידו ולא נגע בברכו, 3) חתכתי כנף ציצית מטליתו של אחד המתים ולא יכולנו ללכת משם. 4) שמא לקחת מהם איזה דבר 5) כשהשבתי את כנף הציצית, אז יכולנו ללכת.

האל'ה ככל היהודים בתימן, לובשים כל היום טלית מצויצת על בגדיהם למעלה וישנו בה גם בלילה. ו'הם גבורים מזוינים רוכבים על גמלים ומתנפלים על אורחות הסוחרים וגובים מהם מס (עין ספר אבן ספיר). הרכבים האלה הם הם המתים. שראה אותם רבב"ח, כי במדבר ערב נושב לפעמים רוח ארסי הנקרא בשם: סמום, וכל מי שנושם בקרבו את הרוח הזה הוא מת. אבל הגמלים מרגישים בחושם הטבעי, את קרבת הרוח הזה, ולפני בואו הם מתנפלים ארצה. ומטמינים את חוטמם בתוך חול המדבר; ומהם יראו האנשים ויפלו גם הם אפים ארצה עד כי יעבור הרוח. אבל כנראה, פגש הסמום את הרכבים האלה בשעה שישנו על הארץ פרקדן, ופניהם למעלה, ונכנס אל תוך חוטמם. ומזה נראו פניהם צהובים כשכורים. וכנראה, אחד מהרכבים—שאפשר בשעת האסון עמד על המשמר ולא ישן—נשאר חי. ומהו שכתוב „והוה זקיפא בירכי דחד מינייהו ועייל טייעא תותיה בירכיה" פירושו כך: כשראה הטייעא את הרכבי נתיירא ממנו פן ימיתהו, וימהר ויקוד לפני הרכבי וישח את ראשו תחת ברך הרכבי לאות שהוא מכניע את עצמו לפניו ומוסר את נפשו ברשות הרכבי, ולפי מנהג הערביים זהו סגולה שלא יעשה עוד החזק רעה להחלש ממנו. וכן היה: „כי רכיב גמלא וזקיפא רומחיה ולא נגע ביה" כלומר: אפילו בשעה שהרכבי כבר ישב על גמלו ורומחיה בידו, ובתנופת יד אחת היה יכול להמית את הטייעא, בכל זאת לא נגע בו.

אולם בכל זאת לא יכלו רבב"ח והטייעא ללכת לדרכם, כי הרכבי גדר לפני רבב"ח את הדרך ומפני שלא ידעו איש את שפת רעהו, לכן לא יכול רבב"ח לדעת סבת הגדירה הזאת. אבל הטייעא, שידע היטב את כל מנהגי הרכבים—הבין, כי לקח רבב"ח איזה דבר מהרכבים שלא ברשות ולכן לא נתנו ללכת, ובאמת כן היה, כי רבב"ח כרת כנף הטלית המצויצת של אחד מהם, כי הרכבים גלו מארץ ישראל עוד לפני חרבן בית ראשון, ויחפוץ רבב"ח להוכח באיזה אופן הן ציציותיהן.

## מה.

# בלועי־דקרח.

„אמר רבב״ח זימנא חדא הוה קאזלינא באורחא, אמר לי ההוא טייעא תא ואחוי לך בלועי דקרח 1). אזיל חזא תרי בזעי דהוה קא נפיק קיטרא מנייהו 2) שקל גבבא דעמרא אמשייה מיא ואותביה בריש רומחא ואחלפיה התם איחרך 3). אמר ליה אצית מה שמעת 4). ושמעית דהוה קאמרי הכי: משה אמת ותורתו אמת והן בדאים. אמר ליה כל תלתין יומין מהדרא להו גיהנם כבשר בתוך קלחת ואמרו הכי: משה אמת ותורתו אמת והן בדאים.״

כונת האגדה היא כן, ענין בליעת קרח הוא דבר נפלא שקשה להאמינו כי איך זה פתאום פתחה האדמה את פיה ובלעה דוקא את אנשי ריבו של משה? לכן רבים הכחישו ואמרו אחת משתי אלה: או כי משה אינו אמת או שתורתו אינה אמת! כלומר: או שעשה משה איזו תחבולת־מרמה, למשל כי צוה למקורביו לחפור את האדמה מתחת למשכן קרח וסיעתו ולעשותה חלולה, וברגע האחרון נבקעה האדמה תחתם ויפלו לתוכה—או אם משה היה איש אמת ולא עשה מעשים כאלה, אז תורתו אינה אמת, וכל ספור הבליעה הוא כזב ושקר.

ובאמת מצינו, כי גם חז״ל נשאו ונתנו בענין זה והשתדלו לקרב את הנס הזה אל דרך הטבע, ודרשו על הכתוב: „אם בריאה יברא ד׳ וכו׳״ — אם נברא גיהנם וכו׳ אלא הכי קאמר: אי איברא ליה פומא מוטב ואם לא יברא ד׳, והכתוב: אין כל חדש תחת השמש? הכי קאמר: אי הכי לא מקרב פומא להכי לקרב.״ (נדרים ל״ט:). להבין את דבריהם כאן עין להלן באגדה של גיהנם (אגדה ע״ד) כי חז״ל קראו להאש הבולקני „אש של גיהנם״ או סתם: גיהנם, ולהקראטער של הבולקן קראו „פתחה של גיהנם״. גם הראתי שם כי חז״ל מבארים לנו את הנס של הבליעה על ידי זרם בולקני שיצא מפתחה של גיהנם במדבר, וזהו גם כונתם כאן, שבתחלה חשבו חז״ל כי על ידי תפלת משה נברא פה לגיהנם במדבר, כלומר: נפתח קראטער

---

1) בוא ואראה לך המקום שנבלע קרח. 2) ראיתי שני בקועים בארץ שיצא עשן מתוכם. 3) לקח פקעת צמר וישרה אותה במים וויושיבה בראש הרומח ויתקע אותה בבקע הארץ והנה נחרכה הפקעה. 4) הקשב מה שתשמע.

בולקני חדש. אבל על זה מקשה: והכתוב: „אין כל חדש תחת השמש,” ומתרץ: שמשה התפלל. כי אם פי גיהנם, היינו הקראַטר נמצא מתחלת ברייתו רחוק ממשכן קרח — יתקרב לכאן, כלומר: הזרם הבולקני יתקרב למשכן קרח ויסחוף את קרח ועדתו. וכן היה: אש הלבה שיצאה מאת ד׳ אכלה את החמשים ומאתים איש מקריבי הקטורת, ובשטף הזרם נסחפו קרח ועדתו וירדו חיים שאולה, ובאופן כזה בליעת קרח היא כבר דבר המתקבל על הלב, שיוכל כל איש להאמין בה, אם רק יוכח כי היה בולקן כזה במדבר.

וזהו שמספר רבב״ח, כי פעם אחת הלך עם שיירא במדבר, לא הרחק מהמקום שבו אירע בליעת קרח, והנה נתגלגלה שיחה על אדות המאורע הזה, ובני השיירא (שלא ראו מימיהם את הבולקן במדבר) אמרו, כי משה ותורתו שניהם אינם יכולים להיות אמת, ורבב״ח התוכח עמהם ויבוא הטייעא לסייע לרבב״ח ויוביל את השיירא אל „בלועי־דקרח”. ואין הכונה בזה אל האנשים הנבלעים באדמה, אך באור המלה: בלועי—היא: פתח, בקוע, כלומר, קראַטר של בולקן; כמו: „בלועי דגדר” (סנהדרין, ק״ח), שהכונה בזה: קראַ־טר של גדר: ולכן יש שם מרחץ חם, כמו חמי טבריה מפני שחלפו אפיתחא דגיהנם (שבת. ל״ט), כלומר, עוברים לפני קראַטער בולקני.

וחנה הוכיח הטייעא בהנסיון שעשה לעיני כל השיירא—כי גם עתה עוד לא נכבה לגמרי מוקד הבולקן בתחתיות ארץ. וכשהושיט שם פקעת של צמר שרויה במים—נחרכה. אז נוכחו כל בני השיירא באמיתת הספור של בליעת קרח. ויאמר הטייעא לרבב״ח: הקשב עתה מה שאומרים בני השיירא, והנה הם התודו על חטאתם כי הם בעצמם בדאים על שבדו עלילה על משה ותורתו ששניהם אינם יכולים להיות אמת, והנה רואים הם עתה כי משה אמת ותורתו אמת!

והטייעא ספר לו כי כמקרה הזה יקרה לכל הנוסעים שיגיעו למקום הזה ביום מוגבל, אחד לשלשים יום, שאז יתחדש הכח הבולקני בתחתיות ארץ, ויכולים הנוסעים לעשות הנסיון. וכאשר יוכחו שהיה כאן בולקן בימי קדם, אז אלה הנוסעים, שהכחישו בליעת־קרח יקראו עכשיו בפה מלא: משה אמת ותורתו אמת והם בדאים.

# ספורי־המשל

## מו.

## כוורא יבשתא.

„ואמר רבב״ח זמנא חדא הוה קאזלינן בספינתא וחזיין ההוא כוורא דיתבא ליה חלתא אגביה וקדח אגמא עילויה 1). סברינן יבשתא היא וסלקינן ואפינן ובשלינן אגביה 2) וכד חם גביה אתהפיך. ואי לאו דהוה מקרבה ספינתא הוה טבעינן״ 3).

הספור הפיוטי הזה הוא בקורת חדה על ממשלת הפרסיים בבבל, אשר בתחלה היו נוחים מאד להיהודים, כמו שהדגיש רבי חייא הבבלי: „יודע הקב״ה בישראל שאין יכולים לקבל גזרות רומיים עמד והגלה אותן לבבל״. (גיטין, י״ז). כלומר, הממשלה לא הכבידה עליהם את עולה, והם מצאו שם את פרנסתם בנקל מהתמרים הרבים שהיתה ארץ בבל מגדלת, וזאת היתה עיקר פרנסתם (תענית, ט:). וארץ בבל כמעט שהיתה חביבה עליהם יותר מארץ ישראל ארץ מולדתם. אבל בימי רבב״ח היתה מהפכה בארץ בבל, ובמקום הארזאצידים באו הססנידים—הם הפרסיים החדשים, ובראשם היו האמגושים, והחברי עובדי האש, שהמשילו אותם חז״ל למלאכי־חבלה (קדושין ע״ג) והם הצרו מאד ליהודים וגזרו עליהם גזרות קשות. (עין יבמות ס״ג)—וביחוד גזרו עליהם שלא להדליק אש בימי־אידיהם, ורבב״ח שנא אותם תכלית שנאה. ופעם אחת בחלותו באו החכמים לבקרו, והנה בא לביתו אחד מהחברי ויקח את הנר מלפניהם, ויאנח רבב״ח ויאמר: רבש״ע או שנהיה בצלך או שנהיה בצל הרומאים״ כלומר, יותר טוב שנהיה תחת הרומאים משנהיה תחת הפרסיים—(גיטין, י״ז).

ורבב״ח מבקר כאן את הליכות הממשלה החדשה עם היהודים, ובירא‎תו את הממשלה הוא מעטיף את הבקורת בספור יפה: „פעם אחת עברנו בספינה וראינו דג שהיה מכוסה בחול ועליו צומח עשב וחשבנו שהיא יבשה כלומר. כאשר עברו על נפשנו בארץ ישראל המים הזדונים של הרומאים

---

1) חול נקבץ על גב הדג וגדלו עשבים עליו 2) חשבנו כי זאת היא יבשה ועלינו עליו ונאפה ונבשל. 3) וכאשר חם לו התהפך ואלו לא היתה הספינה קרובה כי אז היינו נטבעים בים.

עברנו בספינות הגלות לבקש מנוח לכף רגלינו. והנה ראינו את בבל, (הנמשלת לדג, כי היא בין הנהרות). ועליה צומחים עצי דקלים. חשבנו כי מצאנו מנוח לכף רגלינו. „עלינו על היבשה הזאת ונאפה ונבשל שם" כלומר, בארץ בבל מצאנו גם פרנסה קלה ונאכל ונשבע בטוב, ותהי לנו במקום א"י, אבל הימים הטובים ההם עברו וחלפו. „וכאשר נתחמם גבו של הדג נתהפך ואלו לא קרבה הספינה—טבענו", כלומר, אבל כאשר משלו „החברי" עובדי האש נהפך מצבנו לרעה עד שאנו בורחים מבבל, ובספינת הגלות אנו שבים לשוט במים הזדונים של הרומאים.

---

## מז.

# אורזילה־דרימא.

„אמר רבב"ח לדידי חזי לי אורזילא דרימא בר יומא דהוה כהר תבור 1)· והר תבור כמה הוה? ארבעה פרסי, ובי משכא דצואריה תלתא פרסי 2). ובי' מרבעתא דרישיה פרסא ופלגא 3), רמא כופתא וסכריה לירדנא" 4), (ב"ב, ע"ג)

במאמר הזה צפון התול מר ולעג נמרץ על רפיון גבורת הפרסיים והנגפם במלחמה שהיתה אז בימיו, ויען כי ישב רבב"ח תחת ממשלתם בבבל, לזאת הסתיר את הסטירה הנפלאה במעטה המליצה וחמשל, למען יבינוהו רק חכמי לב: כי בשנת ג"א תתקפ"ה קם איש גבור חיל ושמו ארדשיר וימרוד בארטבן מלך הפרתים (חברו של האמורא רב). וידיחהו מכסאו ויסד ממלכת פרס החדשה הנקראה מלכות הססנידים, וילחם עם הרומאים ברוח גבורה עד כי התרפס אלכסנדר סיוירוס קיסר רומא לבקש שלומו. במשך זמן קצר מלך אחריו בנו שבור מלכא (הנודע בש"ס לאוהבו ורעו של שמואל ירחינאי). והוא נלחם עם בלריאנוס קיסר רומא ויכה את חילו ויקח את הקיסר בשבי ויוליכהו אסור בכבלי ברזל בבלה. בשוב שבור בגאות נצחון אל ארצו, בנסעו במדבר־החול המשתרע מדמשק עד נהר פרת—חנה

---

1) ראיתי ולד של ראם בן יום אחד, שהיה גדול כהר תבור. 2) המשך צוארו וראשו שלשה פרסאות, 3) מקום הנחת ראשו על הארץ—פרסה וחצי, 4) הטיל האורזילא גללים ויסתמו את שטף הירדן.

לפני עיר פלמירא 1). העיר הזאת היתה כפולה בבנינה ותהי כמו עיר ופרבר 2). בעיר הזאת ישב אז אודינטוס אחד מנשיאי הערביים הנודדים במדבר מסביב להעיר, שהצטיין בעשרו גבורתו ודעתו הגדולה, וכל הערביים הוקירו שמו. כאשר בא שבור מלכא לפלמירא—שלח לו אודינטוס מלאכות נכבדה ובידם מנחה גדולה. אך שבור בגאות נצחונו צוה כי יבא אודינטוס בעצמו להתרפס לרגליו אסור בזיקים. אז פרצה ביניהם מלחמה גדולה, ואודינטוס בראש גדודי ערב שנקבצו תחת דגלו—הכה מכה נצחת בחיל שבור הגדול מהם עשרת מונים, ושבור בחפזו עזב את כל הכבודה להמלט פרתה, ואודינטוס רדף אחריו ויכבוש את נציבין, חרן וארם נהרים, ויגיע עד אקטיספון—בירת שבור. והרומאים נתנו לאודינטוס בעד גבורתו זאת את עטרת הקסריות. אך רק יום אחד נקרא אודינטוס בשם קיסר, כי אשתו זינוביה המיתה אותו על ידי מרצחי חרש, 3).

כל המעשים והמלחמות האלה קרו בימי רבב"ח, אשר שנא את מלכות הפרסיים החדשים תכלית שנאה. לכן כאשר נשבר גאון עזם במלחמה נגד מלכות קטנה, כנשיאות פלמירא. אז לקח רבב"ח בשונאיו אלה נקמה, ובלעג שפתיו ערך לפנינו את המלחמה הזאת בספור־התול, ויאמר: פעם אחת ראיתי ראם 4)—היא ממלכת פלמירא, אשר אמנם איננה ראם ממש אלא ולד של ראם „בן־יומו", כי רק יום אחד זכתה להקרא בשם קיסריות. וכל גדלו של הראם הזה הוא רק ארבעה־פרסי—כי כן היא מדת גודלה של פלמירא. ושמא תחשוב, כי כל המדינה הגדולה הזאת היא מיושבת מאנשים? לא! כי יש שם רק עיר אחת והיא עיר־הראשה (הנקראת גם כן פלמירא), וכאשר נחשוב אותה יחד עם הפרבר 5), אז יגיע מדתה שלשה פרסי, ואם נחשוב רק את מדת העיר־הראשה לבדה, אז יגיע מדתה לפרסא וחצי. זאת היא כל מדת

---

1) העיר פלמירא יושבת בנאות מדבר (אָאַזע) הנקרא גם כן פלמירא. נאות מדבר הזה הוא בחצי־הדרך לפרת, והוא נשקף כאי־נחמד וקטן בים החול, כי הוא ככר ארץ כלו משקה על ידי עינות מים. יער־תמרים רמי־הקומה נראה מרחוק מעל אדמתו, על כן נקראה גם העיר (אשר בנה שלמה המלך מקדם ומלכי הסוליקיים יסדוה מחדש) בשם: תדמור, משרש תמר, או: פלמירא.—2) ראה יבמות ט"ז ושם נקראת תרמוד בהיפוך האותיות. 3) גרעץ בדברי ימי ישראל ח"ב. צד 366. ושם בהערה הרבה להוכיח כי אודינטוס הזה הוא נקרא בגמ' (כתובות נ"א:). בשם בן־נצר, שהיה תחלה ראש לשודדי מדבר הערביים ואחרי זאת הגיע למלכות. לזאת תאמר הגמרא: „ובן־נצר התם קרי ליה מלך והכא קרי ליה לסטים? אין, גבי דא׳ושורש ליסטים הוא, גבי ליסטים דעלמא מלך הוא" ראה שם באריכות. 4) הראם הוא סמל ממלכה גדולה ונוראה מהרסת ומחרבת. אשר קרני ראם לה, בהם עמים תנגח. 5) שהוא נקרא ביחס אל העיר הראשה בשם: צואר. לזאת יאמר כי הראש עם הצואר הוא שלש פרסי. כלומר העיר הראשה עם הפרבר.

גדלה של הממלכה הגדולה והנוראה הזאת! ובכל זאת כאשר הסיך את רגליו הראם הנורא הזה, כלומר, כאשר שלח את חילו הקטן (אשר נחשבו כגללים) למלחמה נגד הפרסיים, אז שם קץ לכבוש הפרסיים ונצחונותיהם, ובגבורת ימינו שם מעצור בעד שטף הפרסיים, אשר עלו כגאון הירדן לשטוף את כל מלכות רומא.

בעקבות רבב״ח הלכו גם בעלי המדרש בקראם גם הם את מלכות פלמירא בשם: „ולד־ראם״, ויספרו לנו ספור דומה לספור רבב״ח. „בימי ר׳ חייא בר אבא עלה גור ראם אחד לא״י, ולא הניח אילן אחד עד שעקרו וגזרו תענית והתפלל רב חייא וגעת אמו מן המדבר וירד לקולה״ (ב״ר, פ׳ ל״ג). כדי להבין את הספור הזה עלינו להמשיך עוד את חוט הקורות והמאורעות. אחרי מות אודינטוס משלה אחריו אשתו זינוביה שהיתה אשה נפלאה רבת החן וחכמה גדולה ובעלת ערמה, ומשכה אחריה הרבה ממושלי אזיה לעזור לה נגד הקיסר אורליאַנוס שיצא בראש חיל גדול להלחם עמה על שאמרה לעשות לה מלוכה לבדה באזיה המערבית (כל זה בגרעץ שם). המלכה הזאת שלחה אנשי־צבא ללכוד גם את א״י מתחת יד הרומאים ולשפוך את ממשלתה שם.

ואעפ״י שלפי דברי כל סופרי הקורות היתה המלכה זינוביה מחזקת בדת יהודית, בכל זאת לא נטו היהודים בני א״י אחרי המלכה הזאת וירימו יד נגדה, ורבים מתלמידי ר׳ יוחנן התחייבו נפשם להמלכה: זעירא בר חיננא נתפש בעיר ספסיפא—כנראה על דבר פשע מדיני—ונכנסו ר׳ אמי ור׳ שמואל תלמידי ר׳ יוחנן להתחנן על נפש התפוש ותאמר להם זינוביה: האם בשביל שאלהיכם עושה נסים לכם, אתם אומרים לעשות ככל העולה על רוחכם, וגם להרים יד במלכה? עוד היא מדברת וסרקי (ערבי) אחד בא ויגש חרב ויאמר: בחרב הזאת הרג בן־נצר (אודינטוס) את אחי־האיש הזה, אז נתמלאה המלכה רחמים על האיש הנוקם נקמת דם אחיו ותתן לו את נפשו לשלום (ירושל׳ תרומות פ״א), ר׳ אסי תלמיד ר׳ יוחנן נשבה גם הוא בספסיפא, ור׳ יוחנן בשמעו, נתיאש ויקרא: „יכרוך המת בסדינו״, אך ריש לקיש הגבור אמר: מוטב שאהרג מאשר אתן להרוג אותו, וילך אל שר הגדוד וידבר על לבו ויוציאהו לחפשי. (ירושלמי שם).

את הדבר הזה יספרו לנו חכמי המדרש במליצה, כי בימי רחב״א תלמיד ר׳ יוחנן, עלה גור ראם (אנשי חיל מפלמירא) לא״י, ולא הניח אילן (תלמידי החכמים הגדולים נקראו „אשלי רברבא״, כדכתיב; ארז בלבנון, וכדאמרן: התלה באילן גדול״ ערוך ע׳ אשל) עד שעקרו. כלומר, הרגו תלמידי חכמים רבים, עד שהשתדל ר׳ חייא אצל המלכה זינוביה והוציאה פקודה מעיר מלכותה בנאות מדבר ואנשי־החיל חרדו לקולה וישובו אל אמם המלכה המדברה.

## מח.

# זיז־שַׂדַי.

„ואמר רבב״ח זמנא חדא הוה אזלינן בספינתא חזאי ההיא צפרתא דהוה קאי עד קרסוליה במיא ורישיה ברקיעא, 1) ואמרינן לית מיא, 2) ובעינן לניחות לאוקירי נפשין, 3) נפק ברת קלא ואמר לן: לא תחותי להכא דנפלא ליה חצינא לבר־נגרא הכא הא שבע שנין ולא מטיא לארעא, 4) ולא משום דנפישי מיא, אלא משום דרדיפי מיא 5). א״ר אשי ההוא זיז־שדי הוא דכתיב וזיז־שדי עמדי״ (תהלים, י)—6).

בספור הזה יכיר כל אחד, כי הוא יליד המשל והדמיון, ובאמת מספר רבב״ח כאן מאורע שאירע בישיבת ר׳ יוחנן, שהיה גם רבב״ח אחד מהתלמידים. המאורע הזה נזכר בפירוש גם במקום אחר, והוא: „רב כהנא תלמידו של רב בבבל היה אנוס לברוח מבבל, ויאמר לו רב שיעלה לא״י לישיבת ר׳ יוחנן, אבל יקבל עליו שלא יקשה קושיות לריו״ח שבע שנים. בבואו לישיבת ריו״ח מצא את ריש לקיש החוזר עם תלמידי הישיבה את למודו של ריו״ח: ויקשה ר״כ קושיות על שמועותיו של ר״ל, ויתרץ את קושיותיו של ר״ל, ויאמר ר״ל לריו״ח: התבונן היטב בשעור הלמוד שלמחרת כי ארי עלה מבבל. ויהי ממחרת ויושיבו את רב כהנא בשורה העליונה של הישיבה אשר שם ישבו גדולי התלמידים, ויאמר ריו״ח לפני התלמידים איזו שמועה, ור״כ לא הקשה כלום, ויורידו אותו מהשורה הראשונה להשניה. (כי התלמידים ישבו בסדר לפי ערך חכמתם), ויאמר ריו״ח עוד שמועה ור״כ לא הקשה, ויורידו אותו לשורה השלישית. וכן אמר ריו״ח עוד שמועות ור״כ לא הקשה. ובכל פעם הורידו אותו משורה לשורה, עד שהורידו אותו אחרי השורה השביעית, ששם היא השורה התחתונה. אמר לו ריו״ח לר״ל: ארי שאמרת נעשה שועל! אחרי הבזיון הזה אמר ר״כ: יחי רצון שתהיינה שבע השורות האלה במקום שבע השנים שהבטחתי לרב, ויקם על רגלין ויאמר לריו״ח: חזור אדוני עוד הפעם על שמועותיך. ויאמר ריו״ח את

---

1) צפור עמדה עד קרסוליה במים וראשה בשמים, 2) חשבנו שאין המים עמוקים. 3) חפצנו לרדת לתוך המים להצטנן. 4) יצתה בת קול ואמרה אלינו: „אל תרדו לכאן, כי נפל קרדום לחרש־עצים זה שבע שנים ועוד לא הגיע לארץ. 5) לא משום שהמים עמוקים, אלא משום שהם חריפים, 6) זוהי הצפור הגדולה, שנקראת זיז־שדי.

השמועה הראשונה, ויקשה לו ר"כ קושיא, שלא יכול ר' יוחנן לתרצה, ויעלו את ר"כ שורה אחת למעלה, וכן בכל פעם. וכשאמר ר' יוחנן את השמועה השביעית ור"כ הקשה לו—העלו את ר"כ לשורה העליונה. והנה התלמידים ישבו על הארץ והמורה ריו"ח ישב על שבעה מרבדים. ויהי כשאמר ריו"ח עוד שמועה, ור"כ הקשה עליה—אז חלץ ריו"ח מרבד אחד מתחתיו ויתנהו לר"כ וישב עליו. כן אמר עוד שמועות, ור"כ הקשה עליהן, ובכל פעם חלץ ריו"ח מתחתיו מרבד אחד, עד כי אמר השמועה השביעית, ור"כ הקשה עליה, ויסיר ריו"ח מתחתיו את המרבד השביעי וישב על הארץ כתלמיד וכו' וכו'. אחרי כן שאל ריו"ח מרב כהנא כל הספיקות שהיו לו. וזהו שאמר ריו"ח לתלמידיו: התורה שאמרתי לכם היא של בני־בבל.—(בבא קמא קי"ז)

והנה רבב"ח היה יליד בבל ולמד תורה בישיבת ריו"ח בא"י, וככל התלמידים הבבליים סבל חרפה בהישיבה, כי בני א"י היו מבזים את הבבליים ועל כל דבר שלא מצא חן בעיניהם—קראו להם בבוז: „בבלאי", ואפילו ר' אלעזר בן פדת שהיה אחרי כן „מרא דארעא ישראל" (נדה, כ:)—קרא לו ריו"ח בעצמו: „הדין בבלאי" (ירושלמי ברכות, פ"ב מ"א). ובפרט רבב"ח מצינו בו, שאמר לו ריש לקיש: „אלהא סנינא לכו" (יומא, ט:), ולכן שמח רבב"ח מאד בנצחון שנצח רב כהנא את ריו"ח ראש חכמי א"י, ויכתוב את המאורע הזה בספר. אבל מפני שזה היה בזיון לריו"ח—כתב אותו במליצה־חדות (שלא יבינו ההמונים) כספורי־הים שלו. והנה התורה נמשלה לים. כמו שדרשו: „זה הים גדול—מדבר בתורה וכו'" (מדרש תהלים, ק"ד) ור"כ שָׁף ובא ממרחקים להישיבה, ממשיל אותו רבב"ח לצפור. וזהו שאומר: „פעם אחת הלכתי בספינה וראיתי צפור אחד עומד במים עד קרסוליו וראשו ברקיע, וחשבנו כי אין כאן מים, כלומר, כשהיינו שוחים בים־התלמוד בישיבה—ראינו את רב כהנא, שעף ממרחקים להישיבה. והנה אם אמנם ראשו היה ברקיע, היא השורה העליונה של הישיבה, שהושיבו בה את ר"כ, אבל המים של תורה הגיעו רק עד קרסוליו, כי שתק ולא הקשה כלום, וחשבנו כי הוא מועט־תורה. רצינו לרדת להמים להצטנן" כלומר, חשבנו כי אנחנו התלמידים נוכל לישא וליתן עמו בלמוד, אחרי שאינו ראוי למשא ומתן של הלכה עם ר' יוחנן. יצתה בת־קול ואמרה לנו: אל תלכו לכאן, כי נפל לו כאן הגרזן לבר־נגר זה שבע שנים ולא הגיע לארץ" כלומר, בלשון התלמוד המקשן בקושיתו הוא בונה בנין חזק וקשה, והתרצן הוא סותר (בארמית—מתרץ) והורס את הבנין שבנה המקשן. הסברא—כלי אומנתו של התרצן שבה הורס את הבנין נקראה: „נרגא" כמו: „אתא ר' חנינא ושדא בה נרגא" (ר"ה, י"ג) ולכן לפעמים נקרא התרצן בשם: „נגרא" כלומר, חרש, כמו שמצינו: „לית נגר ובר נגר דיפרקינה" (ע"ז נ':). בטרמינולוגיה הזאת משמש רבב"ח והוא ממליץ יצתה בת־קול, כלומר הסכמת כל תלמידי הישיבה שרב כהנא הוא נגר ובר נגר, ומה שבתחלה לא תירץ את קושיותיו של ר' יוחנן—הוא מחמת שהבטיח לרב שלא יסתור דברי ר' יוחנן שבע שנים, ועל ידי זה נפל הגרזן

מידו על שבע שנים. אבל באמת לא הגיע הגרזן לארץ, כי עוד בטרם הספיק הגרזן לנוח על הארץ כבר חטפו ר"כ בידו ויחל להרוס בו את הבנין של ר' יו"ח, כי החליף ר"כ את שבע השורות בשבע שנים, ואז ראו בני הישיבה כי לא יוכלו להתוכח עם ר"כ בדברי־תורה, כי יצללו במים אדירים של התורה שלו?

וזהו שמסיים רבב"ח: „ולא משום שהמים רבים, אלא משום שהם עזים", כלומר, מעשה תקפו של ר"כ בתורה אינו משום שהוא בעל שמועות רבות ובקי גדול, אלא משום שהוא חריף גדול ועוקר הרים בפלפולו. ורב אשי הבין את חידתו של רבב"ח, שהוא מכוון בהצפור אל ר"כ, שעף ובא מבבל, אולם יען היו אז צפרים רבים כאלה, כלומר, רבו אז החכמים שנדדו ועפו מבבל לא"י, לכן יוסיף שהצפור הזאת היתה זיז־שדי, שהיא הגדולה מכל הצפרים, כמו שהעידו חז"ל: „זיז־שדי בשעה שהוא פורש את כנפיו מכהה גלגל חמה" (ויקרא, פ' כ"ב). כן הכהה רב כהנא בפלפולו את אור תורת ר' יוחנן...

## מג.

# אקרוקיתא ותנינא.

„אמר רבב"ח לדידי חזי לי ההיא אקרוקיתא דהוה כי אקרא דהגרוניא[1] ואקרא דהגרוניא כמה הוה? שיתין בתי, אתא תנינא בלעה[2] אתא פישקנצא ובלעה לתנינא וסליק יתיב באילנא[3]. תא חזי כמה נפיש חיליה דאילנא[4], א"ר פפא בר שמואל אי לאו דהואי התם לא הימני"—[5].

בספור הזה רצה רבב"ח לספר לנו על דבר וכוח נמרץ שהתפרץ בישיבתו של ר' יוחנן רבו על אודות תלמוד בבלי, ומפני שראה בזה כבוד חכמים להסתיר הדבר, לכן העטיף את ספורו במשל חיות ורמשים. והנה את המלות: „ואקרא דהגרוניא כמה הוה? שיתין בתי"—לא אמר רבב"ח, כי אלו כן—היה אומר בקצור: „ראיתי צפרדע שהיתה גדולה כשתין בתי". אבל אותן מוסיף מסדר התלמוד, והן המפתח לחידת רבב"ח, כי נושא הנמשל היא דבר

---

1) ראיתי צפרדע שהיתה גדולה, כמו המבצר של עיר הגרוניא. 2) בא תנין ובלע את הצפרדע. 3) באה עורב נקבה ובלעה את התנין, ואח"כ עלתה וישבה על האילן. 4) בוא וראה כמה גדול כחו של האילן. 5) אלו לא הייתי שם לא הייתי מאמין.

שנחלק לששים חלקים. ובזה נבוא אל הפתרון: הנה כבר המשילו חז"ל במליצתם את התורה לים גדול, והמשניות והתלמוד להרמש הרומש בו. כמאמרם: „זה הים גדול—מדבר בתורה, שנאמר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים, שם רמש—אלו המסכתות דבר קפרא ורב חייא, ודרב, ורבנן בבלאי" (מדרש תהלים ק"ד)—כל אלה הם נקראים „רמש הים".

ורבב"ח מספר שראה „צפרדע" גדולה אחת, כלומר, את התלמוד הבבלי אשר גםהוא אחד מרמשי־הים של תורה. ומה־מאד מכוון השם הזה להתלמוד הבבלי, כי הצפרדע היא בריה הנבראה ברקק ובצעי מים, והתלמוד הזה נולד בבבל מקום בצעי־מים 1), ולמען המריץ היטב את הנמשל הוא אומר, כי גודל הצפרדע הוא כאקרא דהגרוניא, שהיה ידוע בימיו שכולל ששים בתים, כי התלמוד הבבלי נחלק לששים מסכתות, כדרשתם: „ששים המה מלכות — אלו ששים מסכתות" (במד"ר פי"ח כ"א). „ואתא תנינא ובלע לצפרדע" כלומר, בא ר' זירא מבבל לא"י לישיבת ר' יוחנן וגנה את התלמוד הבבלי וצם מאה תעניות שישכח את התלמוד הבבלי (ב"מ, פ"ה), ור' זירא הלך בזה לשיטתו כי עיקר הלמוד הוא לדעת ולזכור משניות הרבה ולא למוד הפלפול, ודרש: „כל ימי עני רעים—אלו בעלי־תלמוד, וטוב־לב משתה תמיד—אלו בעלי משניות". ורבא התלמודי המפולפל—אמר איפכא (סנהדרין ק: עין שם ברש"י) ומפני שהיה רב זירא בעל משנה—לכן קראו רבב"ח במליצתו: „תנינא", שם תואר לאיש השונה משניות 2). ובטח עשה התנינא הזה כָּלָה להצפרדע, כלומר, בטח השפיל רב זירא את כבוד התלמוד הבבלי בעיני בני־הישיבה לולא שבא עורב ובלע את התנינא, כלומר, רב אלעזר בן פדת הבבלי 3), שהיה תלמיד חבר לר' יוחנן (ירושלמי רפ"ק דסנהדרין) והיה גם מפולפל גדול (ב"מ פ"ד „מחדדין שמעתיה")—הוא השיב להתלמוד הבבלי את כבודו כי תלה את עצמו באילן גדול—ברב יוחנן עצמו. שהגדיל מאד את הלמוד הבבלי—באמרו כמה פעמים: „ידעיז חברי בבלאה לפרושי הכי" (גיטין ע"ח)

---

1) עין תענית י' ושם נאמר שבבל היא טובעני, כלומר, בצעה טבועה במים

2) כמו שנמצא: „על מנת שאני שונה וכו' והני מילי דאמר לה—על מנת שאני—תנינא' (קדושין מ"ט:) רואים אנו שמי ששנה המשניות נקרא. „תנינא". ואולי בשביל זה קרא גם ר' אבוהו לר' זירא בשם. „יארוד נאלא" .סנהדרין נ"ט:), וברש"י שם: „תנין שוטה".

3) הטעם שקרא לר"א בן פדת „עורב"—הוא על פי מליצת חז"ל: „אין התורה מתקיימת אלא במי שמשים עצמו כעורב על בניו" (ערובין כ"א:). ור"א אמנם עשה כן. שהיה שוגה באהבת התורה ועוסק בה בשוק התחתון של צפורי וסדינו מוטל בשוק העליון (שם נ"ד:), אף כי היה עני גדול (תענית כ"ה), לזאת קרא לו רבב"ח במליצת משלו בשם: „עורב".

ולתלמידיו הירושלמים אמר: „דילכון אמרי דילהון הוא" (סוכה מ"ד ע"ש ברש"י)—כלומר, התורה שאמרתי לכם היא מהבבלים, כי למדה מפי ר"א, כעדות ר' יוחנן בעצמו: „יפה למדני ר"א" (ירושלמי מגילה פ"א, הל' י"ד יבמות פי"ב) ומפי רב כהנא, (ב"ק, קי"ז).

והטעם לזה הוא מפני שר' יוחנן בעצמו לא נתן תוקף ועוז לכל דבר הנאמר במשנה, מפני שיש הלכות רבות השנויות בסתם משנה והן רק דעות יחידים שבטלה דעתם נגד רוב חכמי־ישראל, לזאת שם ר' יוחנן את לבו גם להתוספתא והברייתא, והשתדל לישב את הסתירות שבין משנה למשנה (עין די"י לגרעץ, שפר, ח"ב, צד 32), מפני שהיה מפולפל גדול, ועל כל דבר שחדש בעצמו—הקשה ריש־לקיש העוקר־הרים (סנהדרין כ"ד) כ"ד קושיות והוא השיב לו כ"ד תשובות. (ב"מ פ"ד.). ועל זאת אמר ר' פפא בר שמואל: אלו לא הייתי שם במעמד זה. לא הייתי מאמין—שר' יוחנן מוקיר ומכבד כל כך את הלמוד הבבלי...

ז

## פרק חמישי.

# אגדות של הקב״ה ומתיבתא דרקיע.

## נ.

## מתיבתא דרקיע. (פתיחה)

בתלמוד נזכר כמה פעמים: „מתיבתא דרקיעא״ (תענית כ״א, ב״מ פ״ה ועוד), ונמצא גם מתיבתא דרקיעא בנגוד למתיבתא דארעא (גיטין ס״ח). מה זאת מתיבתא דרקיעא? הנה אין כל ספק כי האמינו חז״ל שהצדיקים אחרי מיתתם עולים ויושבים בישיבה של מעלה בשמים, ושם הם לומדים תורה מפי הקב״ה, כמו שמספרת האגדה על שמואל, שהלך לחצר מות לדבר עם אביו אחרי מיתתו ולא מצא אותו מפני שהלך למתיבתא דרקיעא (ברכות י״ח). ולא זו בלבד שלומדים שם, אלא כל אחד שקיל וטרי בהלכות, יחד עם כל הרבנן שם (סוטה, ז׳) וזהו מפני שכל אחד ואחד מצייר לו במחשבתו את עולם הבא, שיתענג שם בענין הנחשב אצלו לתענוג היותר גדול. וכן מחמד, השטוף בזמה, הבטיח למאמיניו עולם הבא של זנות, וחכמי התלמוד שאצלם „אין שמחה כהתרת הספקות״ (לשון הרמב״ם) לכן העולם הבא שלהם הוא למוד התורה בישיבה של מעלה, כי שם יתירו להם כל הספיקות, כמו שאמרו: „תלמידי החכמים שמקמטים עצמם על דברי־תורה בעולם הזה—הקב״ה מגלה להם סוד לעולם הבא״ (חגיגה, י״ר). ובהיות זאת אצלם המטרה האחרונה של המימה—ימליצו על מיתת הצדיק: „נתבקש בישיבה של מעלה״ (עין אגדה נ״א) „סליק למתיבתא דרקיעא״ (עין אגדה נ״ד).

אולם על יסוד האמונה הזאת, שהיתה מקובלת בעם—תרשה לה האגדה לספר דבר שקרה באמת בישיבת החכמים, אבל ברצות האגדה להסתיר את המאורע מההמון ולדבר על אדותו ברמז—תספר כאלו קרה הדבר במתיבתא דרקיע, וזהו מפני שגם אצל חחכמים היו מתיבתא דרקיעא ומתיבתא דארעא, כי לרבים מגדולי הדור היתה „ישיבה״ או בלשון הארמית: „מתיבתא״. ובכל מתיבתא כזאת היה ראש הישיבה מרביץ תורה להמון תלמידים שומעי לקחו. וכל מתיבתא פרטית כזאת נקראת על שם ראש הישיבה. כמו: דבי רבי ישמעאל.

דבי ר׳ ינאי, דבי ר׳ חנינא. ומתיבתא פרטית כזאת היתה גם לרבי, אשר נקראה על שמו: „דבי רבי" כאשר מצינו: „תנו דבי רבי שבין האילנות" (ירוש׳ פאה ריפ"ג), „תני דבי רבי—מרחיצין את המילה" (ירוש׳ שבת פי"ז, ה"ו) „ורבנן דבי רבי אמרו חיורא שמו" (סנהדרין צ"ז. עין אגדה י"ז) ועוד בכמה מקומות.

אולם מלבד המתיבתא הפרטית היתה עוד מתיבתא אחת כללית הנקראה: „בית מותבא רבא" (בכורות, ה׳) אשר שמשה לבית ועד לכל גדולי הדור, ואשר לעתים מזומנות 1) נתאספו אליה ונמנו וגמרו על פי רוב דעות בענינים מסופקים. וגם בראש המתיבתא הזאת ישב הנשיא, כאשר מצינו בשעה שמנו את ר׳ אלעזר בן עזריה לנשיא אמרו לו: „ניחא ליה למר דלהוי ריש מתיבתא (ברכות, כ"ז), וכן מצינו: „רבי ריש מתיבתא הוא ושכיחא רבנן קמיה ומחדדן שמעתא" (נדה, י"ד), והיינו מתיבתא של הועד, כמו שאמרו שבזה גדול כחו של רבי מכחו של ר׳ יוסי—שהיה רבי ריש מתיבתא, ואם כונתם לישיבה פרטית, הלא היתה ישיבה כזאת גם לר׳ יוסי (נדרים, פ"א). ומלבד זאת מצינו: „רבי ובית דינו נמנו על קיני וטהרוה" (אהלות פי"ח, מ"ט), שמזה נראה, שהיה רבי ראש גם לבית הדין, שהם הסנהדרין או זקני הועד 2).

ובזה נבין מה שמצינו שהיה בימיהם שלש משרות: נשיא, אב בית־דין וחכם, כמו שמצינו: „המנודה לאב"ד מנודה לחכם, המנודה לחכם אינו מנודה לאב"ד, המנודה לנשיא וכו׳ (קדושין, ל"ג), וזהו מפני שלהנשיא היו שלש משרות: א) לשבת בראש הבית־דין. ב) לשבת בראש הישיבה הפרטית. ג) להשתדל אצל הממשלה בעניני הצבור. ולהנשיא היו שני סגנים, אשר מלאו את מקומו בשתי המוסדות: בראש הבי"ד ישב ה„אב בית דין" ובראש הישיבה ישב „החכם". משרת האב"ד היתה להורות לשפוט ולדין. ור׳ נתן שהיה אב"ד אמרו עליו „ר׳ נתן דיינא הוא ונחית לעומקא דדינא" (ב"ק נ"ג). ומשרת החכם היתה להרביץ תורה בבית המדרש שלו, כאשר אמרו:

---

1) בית הדין הזה לא ישב בקביעות, כי אם נתאספו לפעמים בשעת הצורך להתקין תקנה חדשה. כמו שמצינו שכשחפץ רבי לעשות תקנה חדשה בדין של סיקריקון: „רבי הושיב בית דין ונמנו שאם שהתה וכו׳" (גיטין, נ"ה). 2) זקני הועד היו בית דין של שמונים וחמשה זקנים כמספר אנשי־כנסת הגדולה, שחתמו על האמנה בימי עזרא (נחמיה, יוד 1—28). את המספר הזה אנו מוצאים בימי ר׳ גמליאל דיבנה: „מעשה בטבחו של אונקלוס הגר שהביא כופתו לפני ר׳ גמליאל והיו שם פ"ה זקנים (תוספתא כלים ב"ב, פ"ב), וכן היה גם בימי רבי יהודה נשיאה הראשון: „אמר ליה ר" יוחנן לא כך היה המעשה ברבי אושעיא, שהתרים עם פ"ה זקנים" (יבמות קכ"א), הבי"ד הזה נתלקט מגדולי הדור וגם מגדולי התלמידים. כאשר מצינו: „אמר רב אנא הואי במנינא דבי רבי ומינאי דידי מני ברישא" (גיטין נ"ט).

„חכם" שמת בית מדרשו בטל; „אב"ד" שמת כל בתי מדרשות שבעיר בטלים; „נשיא" שמת וכו'" (מו"ק כ"ב). וכן מצינו שהיה ר' שמעון בן גמליאל נשיא, ר' נתן אב"ד, ור' מאיר חכם. (הוריות י"ג 1).

כפי הנראה היתה המתיבתא הכללית נחלקת לשתי דיוטות: הדיוטא התחתונה נקראה: „הבית התחתון" או בלשון הירושלמי: „ביתא דלרע" (ירוש' סנהדרין, פ"א, ה"ב)—שם היתה הישיבה הפרטית של כל נשיא וגם זו של רבי הנקראה: „דבי רבי". והדיוטא העליונה נקראה: „הבית העליון" או בלשון הירושלמי: „עיליתא דבי מדרשא" (סנהדרין, פ"ו, ה"ו). ולרוב סתם: „עליה". שם היה בית הועד לגדולי הדור, כמו שמצינו: בימי הלל הזקן נכנסו זקנים לעלית בית גדיא ביריחו (ירוש' ע"ז, פ"ג). שמונה־עשרה הגזירות גזרו בעלית חנניה בן חזקיה (שבת י"ג), ופעם אחת נכנסו זקנים לעליה ביבנה (ירוש' סוף סוטה), כאשר חפץ רבי גמליאל לעבר את השנה אמר: השכימו לי שבעה לעליה" (סנהדרין י"א). ולכן היו לר"ג דמות צורות לבנות בכותל בעליתו (ר"ה כ"ד במשנה), כי שם ישב הועד לקדש החודש. בימי גזירות השמד נכנסו זקנים להתיעץ בעלית בית נתזה בלוד ושם נמנו וגמרו על איזה דברים מחויבין למסור נפשם (ירוש' שביעית פ"ד ה"א, ובבלי שבת כ"ט ועוד). מכל זה נראה, כי בבית העליון היתה ישיבה רק לגדולי הדור להכריע שם הלכות בעמדם למנין, וכאשר מצינו: „אמר ר' בא אני לא נמניתי עמהם בעליה" (ירוש' שביעית, פ"ה, ה"ו). והכרעת ההלכה שם היתה לפסק

---

1) הנה רבי לפני מותו צוה: שמעון בני חכם גמליאל בני נשיא (כתובות ק"ד), כלומר, גמליאל יהיה „נשיא" ושמעון ישא משרת „חכם" ללמד עם ישיבת רבי הפרטית ומי יהיה אב בית דין? לכן אמר: „חנינא בר חמא ישב בראש". כלומר, יהיה אב"ד בבית הועד בראש הסנהדרין. ובזה נבין את דברי הירושלמי: „רבי הוה ממני תרין מינוין אין הוויין כדי מתקיימין ואין לא הוה מסתלקין. מן דדמיך פקד לבריה א"ל לא תעביד כן אלא מני כלהון כחדא, ומני לר' חנינא כר חמא בראשיה" (תענית, פ"ד, ה"ב). והבאור בזה הוא כן: רבי היה נוהג. שכאשר היה צריך למנות איזה מנוי למשל אב"ד או חכם היה תיכף ממנה שנים, כלומר, אב"ד ועוד אחד ממלא מקומו. אם היה הממונה הגון למשרתו היה מתקיים ואם לא היה מסתלק ונכנס תחתיו ממלא מקומו אבל כשמת רבי צוה לבנו, שלא יעשה כן, אלא בכל המנוים ימנה רק אחד, ויען כי למנוי „חכם" כבר מנה רבי את בנו ר' שמעון ולמנוי „נשיא" את בנו ר"ג-לא נשאר אלא מנוי של אב"ד, לכן צוה: „ומני לר' חנינא בר חמא בראשיה". המנוי הזה „בראש" הוא להיות דין ושופט, כמו שמצינו: „נתמנה אדם בראש ונטל טלית לא יאמר לטובתי אני נזקק לא אכפת לי בצבור אלא כל טורח הצבור עליו, אם ראה אדם מעביר בייא על חברו או עובר עברה ולא ממחה בידו הוא נענש" (שמו"ר פכ"ז) רואים אנו מזה. כי המנוי בראש הוא לעשות משפט. וכן היה כאשר ישב ר' חנינא בראש הב"ד היה לדין בצפורי (ירוש', נדה. פ"ב ה"ז).

תדין: „אמר ר׳ יהושע בן לוי בעליה זו שמעתי שטבילת אצבע מפגלת״ (זבחים י״ג), וכל הגזירות שגזרו הרבנן נולדו רק באספת החכמים בעליה כאשר מצינו: „ר׳ אמי בעי קומי ר׳ יוחנן מתניתן עד שלא גזרו על הספיחין א״ל וכי בעליה היית?״ (ירוש׳ שביעית, פ״ב, ה״ו). ובפירוש הר״ש (שביעית פ״ה, מ״ג). „וכי גזירה דרבנן היא? ונקט עליה, לפי שהיו רגילין לעשות גזירות בעליה״. וההלכות שנתחדשו בעליה נחשבו למובחרות, כאשר מצינו: „מאי עליה? מדברים טובים, שנאמרו בעליה״ (כתובות נ׳). לפעמים דרשו שם הוראות הכתובים ודברי אגדה: „חנניה בן חזקיה ישב בעליתו ודרש את ספר יחזקאל״ (חגיגה, י״ג).

יחידי הסגולה, שזכו לשבת בדיוטה העליונה אפשר שנקראו בשם הכבוד: „בני עליה״, ואליהם כוון ר׳ שמעון בן יוחאי באמרו: ראיתי בני עליה והם מועטים״ (סוכה, מ״ה). ולפי שהיו שתי ישיבות: הדיוטה התחתונה והעליונה—נקראה התחתונה בשם: „ישיבה של מטה״. והעליונה:—„ישיבה של מעלה״. ובלשון מליצה של התלמוד: „מתיבתא דארעא ומתיבתא דרקיעא״ 1), כמו שהוכחנו, כי מה שכתוב: „אמרו ברקיעא״ (ב״מ, פ״ה)—הכונה להישיבה העליונה של החכמים (עין אגדה כ).

אחרי שהמשילו בעלי האגדה את הישיבה העליונה שלהם אל מתיבתא דרקיעא ממש שבשמים—הרחיקו בעלי האגדה עוד ללכת במשליהם. וגדול כחם שמדמין הצורה ליוצרה, כי קראו בלשון המליצה לגדול הדור בשם: „אלהים״ כמו שמצינו: „אם אתם מבקשים למנות דין— וד׳ בהיכל קדשו! הלא ר׳ יצחק בר אלעזר בבית הכנסת של קסרין!״ (ירוש׳ בכורים, פ״ג, ה״ג) ולכן נראה, כי ברצות האגדה לספר באופן נסתר איזה מאורע הנוגע לראש המתיבתא העליונה היא מספרת בלשון מליצה, כאלו קרה המאורע להקב״ה—ראש המתיבתא דרקיעא (עין אגדה נ״א, ואגדה נ״ב).

---

1) והראיה לזה, הנה נמצא במקומות אחרים: „אפשר דאנא עביד כלום אלא אם מתאמר לי מן עיליתא״ (ויק״ר, רי״פ אמור, ובמד״ר, רי״פ חוקת). ובמק״א יאמר את הדבר הזה בעצמו: „אלא אם מתאמר לי מן שמיא״ (ירוש׳ פאה פ״א ה״א)—רואים אנו, כי שמיא ועיליתא חד...

## נא.

# הקב"ה ומתיבתא דרקיע.

„רבה בר נחמני אגב שמדא נח נפשיה. 1). אכלו ביה קורצא בי מלכא 2) אמרו: איכא חד גברא ביהודאי דקא מבטל תריסר אלפי גברא מישראל ירחא בקייטא וירחא בסתוא מכרגא דמלכא 3), שדרו פריסתקא דמלכא בתריה וכו׳ 4) ערק ואזיל לאגמא, הוה יתיב אגירדא דדיקלא וקא גריס 5), קא מפלגי במתיבתא דרקיעא אם בהרת קודמת לשער לבן טמא, ואם שער לבן קודם לבהרת טהור, ספק? הקב"ה אומר: טהור, וכולהו מתיבתא דרקיע אמרו טמא, אמרו מאן נוכח? נוכח רבה בר נחמני, דאמר רב"נ יחיד אני בנגעים, יחיד אני באהלות. שדרו שליחא בתריה 6), לא הוה מצי מלאך המות למקרב ליה מדלא הוה קא פסיק פומיה מגרסיה, אדהכי נשב זיקא ביני קני, סבר גינדא דפרשי הוא 7), אמר: תינח נפשיה דההוא גברא ולא ימסר בידא דמלכותא 8) כי הוה קא ניחא נפשיה אמר: טהור! טהור! יצאת בת קול ואמרה אשריך רב"נ שגופך טהור ויצאתה נשמתך בטהור. נפל פתקא 9) מרקיע בפומבדיתא רב"נ נתבקש בישיבה של מעלה. נפקו אביי ורבא וכולהו רבנן לאעסוקי ביה, לא הוו ידעי דוכתיה, אזלו לאגמא חזו צפרי דמטללי וקיימי 10), אמרי שמע מינה, התם הוא. ספדוהו תלתא יומי ותלתא לילותא. נפל פתקא: כל הפורש—יהא בנדוי, ספדוהו שבעה יומי, נפל פתקא: לכו לביתכם לשלום" (ב"מ, פ"ו).

בשום אופן אי אפשר להגיד, שהאגדה הזאת מספרת דברים כפשוטם, מפני כמה טעמים: א) האגדה מספרת בתחלה, כי מת מחמת אימת המלכות, ואיך זה היא מסיימת שמת על ידי מלאך המות? ב) למה באמת שלחו אחריו מלאך המות להמיתו חנם, הלא עוד בעודו בחיים השיב: טהור, טהור?

---

1) מחמת אימת המלכות מת. 2) הלשינו עליו לפני המלכות. 3) רבה מבטל י"ב אלף יהודים מלשלם מס למלך חודש בקיץ וחודש בחורף, כי בחדשים האלה נקבצו לשמוע תורה מרבה, וגובי מס המלך לא מצאום בבתיהם. 4) שלחו אחרי רבה שליח־המלך לתפשו. 5) ברח ויצא להמדבר, וישב על דקל קצוץ ולמד. 6) שלחו אחריו שליח. 7) רוח נשב בין הקנים שבאגמא, ורב"נ חשב שזה רעש של גדוד פרשים שבאו לתופשו. 8) מוטב לי שאמות משאמסר בידי המלכות, 9) מכתב קצר. 10 צפרים עושות צל ועומדות.

ג) לא זו בלבד „שבני מתיבתא דרקיעא העיזו לחלוק על הקב״ה, אלא גם בני אדם יושבי חשך חולקים על הקב״ה, כי הוא פסק: טהור!—וההלכה היא שהנגע טמא (עין נגעים פ״ד, משנה י״א בתויו״ט שם). ד) מדוע אצל הפתקא הראשון זה שבפומבדיתא, אמרו: „נפל מרקיעא״ ואצל הפתקא השני והשלישי, שבאגמא נאמר רק: „נפל״? הכי ממעל לאגמא לא היה רקיעא?

אבל להבין את האגדה התמיה הזאת עלינו להקדים איזה דברים: א) כבר הוכחנו כי היו לחז״ל שתי ישיבות: אחת—הישיבה של התלמידים, שהיתה בדיוטה התחתונה של בית המדרש, ולכן נקראה: „מתיבתא דארעא״. והשנית—היתה ישיבת הועד של כל החכמים ראשי הישיבות, והיא היתה בעליה של בית המדרש, ולכן נקראה: „מתיבתא דרקיע״. (עין אגדה נ׳). ב) גם כן מה שכבר הוכחנו, כי חכמז״ל הרשו להם לקרוא בדרך מליצה את גדול הדור וראש הועד בשם: „קב״ה״ (שם). ג)—כבר הוכחנו, כי לכל דבר המביא לידי מיתה קראו חז״ל ״מלאך המות״, כלומר: שדבר הזה היה השליח שהביא לידי מיתה (עין אגדה ג.). ועתה נבא לבאור אגדתנו:

הנה רבה היה ראש הועד בישיבה העליונה בפומבדיתא, אולם אחרי שהממשלה קצפה עליו, היה בסכנה גדולה, כי ממשלת „החברי״, שהיתה אז בבבל—היתה ממשלה אכזריה ועריצה; ולא לבד שאלו תפשו אותו היו ממיתים אותו, אלא שהמיתה היתה באה על ידי הכאות ויסורים קשים ומרים, כמו שאמר הפריסתקא: „אי נגידו מנגדי ליה וכו׳״, וגם כל אלה שידעו מקום מחבואו היו בסכנה, ולכן ברח רבה לאגמא, וישב אגירדא דדיקלא״ כלומר, עלה על ראש אילן התמר, שכידוע הוא גבוה מאד והוא חלק בלי ענפים ורק קרוב לראשו מסתעפים ענפים, שעליהם גדלים התמרים, וזהו שנקרא: גירדא[1] ושם אפשר להסתתר. והנה אחרי שברח רבה—אז מלך חברו ר׳ יוסף על מקומו שהיה גדול בתורה יותר מרבה, ובאמת חפצו להמליך לכתחלה את ר׳ יוסף לראש הישיבה, ורק ר׳ יוסף בענותנותו לא רצה לקבל עליו בעוד שהיה רבה (הוריות, י״ד). אבל אחרי שהוכרח רבה לברוח ולהסתתר ישב ר׳ יוסף בראש הועד.

הנה כשנתאספו אנשי הועד במתיבתא דרקיעא בפומבדיתא לברר את ההלכות המסופקות—נשאלה השאלה על אדות בהרת, שאין ידוע אם קדמה לה שער לבן או לא. ונחלקו בדין זה, הקב״ה (־ר׳ יוסף ראש הועד) אמר שהוא טהור, וכולהו מתיבתא דרקיעא (כל בני הישיבה העליונה) אמרו, טמא. ואחרי שנתעצמו מאד במחלוקת הזאת החליטו שרק רבה יוכל להוכיח מפני שהוא היה המומחה היחיד בדיני נגעים. ומפני שאחד מהם (אולי ר׳ יוסף) ידע היטב את מקום מחבואו באגמא, שלח את אחד מבני המתיבתא דרקיעא

---

1) כמו: „גורדייתא דקני״ (ערובין, יט) פירושו מקום שמסתעף הקנה ויש בו קנים הרבה מרובקים זה בזה.

שילך למקום שרבה מסתתר שם וישאלהו את הדין. השליח בא עד התמר מקום מחבואו, והנה רבה יושב שם ולומד תורה בהתעמקות גדולה עד כי לא התבונן כלל אל השליח, והשליח לא העיז להפסיק את רבה ממשנתו, וכך עמד מרחוק וחכה עד שיגמר רבה את עיונו וישם את לבו אליו. אבל בין כה וכה נשב רוח סערה והרעיש את הקנים שבאגמא, ורבה שישב על ראש תמר בפחד ורטט נתעורר מעיונו, וחרדתו ציירה לו כי הוא שומע קול פרסות סוסים של גדוד פרשים הבאים לתפשו, ופתאום נשא עיניו וירא והנה לא הרחק מהדקל עומד אחד, ומרוב פחדו לא הכיר את שליח המתיבתא ויחשבהו לשליח הממשלה, ומפני שהוא ידע את דרכם של „החברי" להמית מיתה ממושכה על ידי הכאות ויסורים משונים, לכן אמר: מוטב שאמות על ידי עצמי בפעם אחת מלהמסר בידי המלכות ולמות שם מיתה ממושכה, והתנפל מראש האילן הגבוה ארצה, וברגע זה נגש אליו השליח, שהאגדה קוראה אותו בשם: „מלאך המות" (כי על ידי מלאכותו הסב במות רבה) ויספר לו השליח, כי מטרת בואו היא לשאול את הדין של בהרת, ורבה הספיק עוד להשיב: טהור! טהור! ותיכף יצאה נשמתו. וכשנתפרסם אחר הרבה זמן אופן מיתתו. יצתה בת קול, כלומר, כל השומעים אמרו כלם בבת אחת, שאחרי שיצאה נשמתו בטהור—סימן הוא, כי גם גופו טהור.

השליח ירא לנפשו פן יתגלה להממשלה שהוא ידע את מקום מחבואו אך בכל זאת הלא הוכרח להודיע לבני המתיבתא מהמאורע, כדי שיתעסקו ברב"נ, ויביאוהו לקבורה, לכן כתב פתקא, מכתב קצר: „רבה בר נחמני נתבקש לישיבה של מעלה". (בלשון זו נשתמשו על מיתת הצדיקים) 1) והשליח לא ציין בפתקא את מקומו, פן ימצא איש זר את הפתקא ויעליל על בני הישיבה שהם ידעו מקומו של הבורח, והשליך את הפתקא מהישיבה העליונה דרך חלון או חור אל הישיבה התחתונה היינו אל המקום שהיו התלמידים הצעירים, כי רק הם היו מסוגלים להסתכן וללכת לקבור את הבורח. וכן היה, כי יצאו אז אביי ורבא, שהיו אז תלמידים צעירים, וחבריהם, והשליח לא היה בתוכם, או כי היה, אך ירא להראות בפני כל הרבנן שהיא יודע את מקום הבורח, לכן לא ידעו הרבנן באיזה מקום באגמא התחבא רבה. אבל בראותם מרחוק עדת צפרים עומדות במקום אחד הבינו שהריחו הצפרים גופו של מת ונתאספו מסביב, והלכו הרבנן וקברוהו והספידוהו שלשה ימים ושלשה לילות, אך הגדולים שבהם החליטו שלפי ערך הנפטר עוד לא נספד כהלכה, והפילו פתקא בלי שם הכותב: „כל הפורש יהא בנדוי". ואחר שבעה ימים נפל עוד הפעם פתקא: לכו לבתיכם לשלום".

שני הפתקאות האחרונים לא יכלו לפול באגמא מ„הרקיע" כמו בפום־בדיתא. כי רק שם היתה: „מתיבתא דרקיעא" היינו הישיבה העליונה של

1) עין אגדה ג,

בית המדרש. אבל בהאגמא לא היתה כל ישיבה לכן לא יכול לפול מהרקיע רק הפילו סתם פתקא, כי מיראת הממשלה לא יכלו לצאת בפומבי להספיד את הבורח מעונש המלכות, והוצרכו להשתמש בפתקא, ומיראת הממשלה ספרו את הספור הזה ברמז ובמליצה.

---

## נב.

# הקב"ה ואליהו

אשכחיה רבה בר שילא לאליהו. אמר ליה מה קעביד הקב"ה? 1) אמר ליה קאמר שמעתא מפומייהו דכולהו רבנן ומפומיה דרבי מאיר לא קאמר 2), אמר ליה אמאי? דקא גמר שמעתא מפומיה דאחר 3). אמר, ומה נפקא מינה? ר' מאיר רמון מצא, תוכו אכל קליפתו זרק. אמר ליה, השתא קאמר: מאיר בני כך הוא אומר: בזמן שאדם מצטער שכינה מה לשון אומרת? קלני מראשי קלני מזרועי! אם הקב"ה מצטער על דמן של רשעים שנשפך, קל וחומר על דמן של צדיקים שנשפך."—(חגיגה, ט"ו).

האגדה הזאת עושה שכינה חול, כי לפי דבריה—בן אדם רמה ותולעה מורה דעת את ד', והוא כביכול לומד מפי האדם חכמה ועושה כמצותיו. אבל כדי להבין את האגדה התמוה הזאת עלינו להקדים ג' דברים: א) בכל מקום נקרא רבה זה בשם: רבה בר רב שילא 4), וכאן היא אומר בר שילא? אבל באמת כאן צריך להיות' „רב שילא", ומדפיס „למדן" שנדמה לו שיש איזו נקודה על המלה „רב", חשב שזה ראשי תבות: והדפיס במלואן: רבה בר שילא, והמדובר כאן היא מרב שילא בעצמו 5). ר' שילא זה, שנמצא אותו בבבל היה בארץ ישראל בימים שהיו שם רב ושמואל בא"י—דהיינו בימי רבי, כמו שמצינו: „שמואל ואילין דבית שילא הוה שאלין בשלמא דנשיא וכו' עאיל רב לתמן וכו' (ירוש' תענית, פ"ד, ה"ב). וזאת היתה בא"י, כי בבבל היה נקרא: „ריש-גלותא", ורק בא"י היה דרכם לכנוס לשאול בשלום הנשיא (עין ירוש' סוף הוריות). וגם מצינו שכאשר הלקה רב שילא לרשע אחד—הלשינו עליו לפני

---

1) רבה מצא את אליהו, וישאלהו במה עוסק עתה הקב"ה? 2) אומר הלכות בשם כל הרבנן ומשמו של ר" מאיר לא אמר, 3) מפני שר"מ למד תורה מפי אלישע בן אבויה. 4) יומא ל"ט, ברכות. ב. קדושין. נ"ג. ב"מ, פ"ה. ועוד. 5) גם בספר יוחסין נמצא ערבוב כזה בין רבה בר שילא ובין ר' שילא בעצמו.

המלך (ברכות, נ"ח), וזהו רק מפני שהיה בא"י, והרומאים לא נתנו להם רשות לדין ולהלקות, אבל בבבל היתה להם רשות אפילו לדיני נפשות 1)— מכל זה מוכח, שהיה רב שילא בימי רבי בא"י. גם מצינו שהיתה לו שם ישיבה, שנקראה: „דבי ר' שילא", ונזכרה יחד עם דבי ר' חנינא, דבי ר' ינאי (סנהדרין, צ"ז), ורק אחרי מות רבי חזר ר' שילא לבבל ויהי שם ריש סדרא (אגרת ר' שרירא גאון) 2) ב) כבר הוכחנו, כי היה לרבי תלמיד שנקרא בשם: אליהו, שהיה בא בכל יום אל ישיבת רבי ללמוד מפיו תורה (עין אגדה יוד). ג) דרכם של חז"ל היה לקרוא בלשון מליצה את גדול הדור בשם: ד' (עין אגדה נ).

אחרי ההקדמות האלה נבוא לבאר את אגדתנו: רב שילא מצא את אליהו תלמידו של רבי, ושאל אותו: מה קעביד קוב"ה? כלומר. באיזה דבר עוסק עתה רבי? ואליהו ענהו שרבי עוסק עתה בלמוד המשניות לתלמידיו, והוא מזכיר על כל הלכה את שם האומר. אבל כשהוא שונה את הלכותיו של ר' מאיר—אינו מזכיר את שם ר' מאיר. הדבר הזה נמצא מפורש בתלמוד (הוריות י"ג) כי רב מאיר חפץ לבייש בהלכה את ר' שמעון בן גמליאל אבי רבי ולהוריד אותו מכסא הנשיאות, ורשב"ג קנס אותו בשביל זה שלא יאמרו הלכה משמו, וכשיזכירו הלכה של ר' מאיר—יאמרו „אחרים אומרים". בשם הזה צפונה כונה נסתרת, כלומר, תורתו של ר' מאיר היא רק מה שלמד מפי המין, אלישע אחר"... ואת הגזירה הזאת קיים גם רבי בנו של רשב"ג בהיותו שונה את משניותיו לתלמידו.

והנה דרכם היה, כי בהיות איזו הלכה שנויה במחלוקת—אז נזכר ראשונה זה שהעיר על ההלכה ואח"כ נזכרו חבריו החולקים עליו (עין דודו"ד, ח"ב. צד: 135). והנה בהיות ר' מאיר המעיר על ההלכה, אז שנה רבי את המשנה בלשון סתם מבלי להזכיר את שם ר' מאיר, ואחרי כן שנה את דעת חבריו החולקים וקראם בשמם. כמו שמצינו: „סתם מתניתין ר"מ" (סנהדרין פ"ג). אולם כאשר העירו שאר החכמים על ההלכה אז נזכרו הם ראשונה מפורש בשמם, ור"מ החולק עליהם נזכר בשם: „ואחרים אומרים", כמו שמצינו: „מתני ליה רבי לר' שמעון ברבי: אחרים אומרים אלו היה תמורה לא היה קרב, אמר ליה: מי הם הללו שמימיהם אנו שותים ושמותם אין אנו מזכירין? אמר ליה: בני־אדם שבקשו לעקור כבודך וכבוד בית אביך, אמר ליה: גם אהבתם גם שנאתם גם קנאתם כבר אבדה, אמר ליה: האויב תמו חרבות לנצח (כלומר. אם אמנם מת האויב אבל מעשיו נשארו, כי ממנו יראו אחרים להקל בכבוד הנשיא), אמר ליה הני מילי היכי דאהנו מעשייהו, רבנן לא אהנו מעשייהו, הדר אתנייה: אמרו משום ר' מאיר אלו היה תמורה לא היה

---

1) עין ב"ק קיד, סנהדרין כ"ז, נ"ב, נ"ח. שבת, קנ"י. 2) עין בארוכה אגדה י"ז' בהערה 5.

קרב" (הוריות, י"ד). הננו רואים ברור שאעפ"י שהודה רבי לטענתו הצודקת של בנו ר"ש, ושנה את מנהגו והזכיר כבר את שם ר' מאיר, בכל זאת לא היה מזכירו באופן ישר: „רבי מאיר אומר", וכאשר העיר אח"כ רבא: „אפילו רבי דענותנא הוא תנא: „אמרו משום ר"מ—„ר"מ אומר" לא אמר" (שם) ועל הדבר הזה התרעמו תלמידי רבי הגדולים, ואחד מהם, רב שילא זה, מחא נגד זה באזני התלמיד אליהו הקרוב לרבי. ואת מחאתו הדגיש במלה אחת: „אמאי"—כלומר אחרי מיתתו של אויב שחשב רק לעשות רעה—אין עוד מקום לנקמה ושנאה! לשוא נסה אליהו להצדיק את רבי שאיננו עושה זאת מחמת שנאה אלא מפני שר"מ היה תלמידו של אחר, שהיה בעל דעות חיצוניות—כי על זה ענה רב שילא במשל נמרץ של הרמון, וזהו כמליצת התלמוד: „פושעי ישראל מלאים מצוות כרמון" (מגילה, ו' ועוד)—שהכונה בזה. שגם פושע ישראל אף על פי שחטא ישראל הוא, ואם אמנם בחיצוניותו הוא נראה כפושע—בכל זאת בפנימיותו עוד נשארה הנקודה היהודית, והוא עושה לפעמים מצוות רבות, ובזה הוא נדמה כרמון זה, שאף על פי שקליפתו היא קשה וגרועה אך תוכו מתוק לחיך, ורמון כזה מצא ר"מ באלישע רבו, כי אף שנטה לחיצוניות אך היה מלא תורה וחכמה, ור"מ בלע אל קרבו רק את תורת רבו והיא התוך—והקליפה, הדעות החיצוניות, זרק ולא קלט אותם כלל אל תוכו.

אחרי הדברים האלה, כשפגש עוד הפעם ר' שילא את אליהו אז הודיעהו אליהו שאחרי שהרצה לפני רבי את הסנגוריה של ר' שילא על ר"מ—חזר רבי לגמרי ממנהגו, ועכשיו כשהוא שונה לתלמידיו הוא מזכיר ואומר בפירוש: „רבי מאיר". ומפני שבשעה שהרצה אליהו את דברי ר' שילא לפני רבי היה רבי שונה לתלמידיו מסכת סנהדרין והיה עוסק במשנה (סנהד' מ"ו) האוסרת להלין את נבלת הרשע על העץ, כדי שלא לבזות את הרשע יותר מדאי, מצא רבי תיכף מקום להזכיר כי „ר"מ אומר" בזמן שאדם מצטער וכו', ובאמת הננו רואים כי מאמר ר"מ נכנס באמצע המשנה, ואחרי שמסיים דברי ר"מ, היא אומרת: „ולא זו בלבד אמרו אלא כל המלין את מתו וכו'" שאין לזה כל שייכות לדברי ר"מ, אלא זה הוא גמר המשנה שהתחיל בה לפני מאמר ר"מ, מפני כשקבל רבי את דברי ר' שילא לא החמיץ אף רגע אחד להזכיר תיכף „ר' מאיר אומר". ובעל האגדה, שמפני כבודו של רבי חפץ לספר את האגדה הזאת רק ברמז, העטיף אותה במשל של הקב"ה ור' שילא, ולכן הוא מספר גם את הדבר האחרון בלשון שהקב"ה היה צריך לומר: „השתא קאמר מאיר בני כך הוא אומר: בזמן שאדם מצטער וכו'". אולם שם במשנה ששנה אותה רבי—נאמר: אמר ר' מאיר בזמן שאדם מצטער וכו' ובשעה שסדר רבי את המשניות אז מלבד שכתב פעמים רבות: „דברי ר' מאיר" במקום שהוא המחדש—הזכיר כבר בערך עשרים פעמים גם „ר' מאיר אומר". עין (דודו"ד שם) מפני שדברי ר' שילא פעלו עליו להזכיר את ר' מאיר באופן ישר.

והשאיר לזכרון את המאמר שעליו התוכח עם בנו ר׳ שמעון. כי בתב במשנה: „אמרו משום ר׳ מאיר אלו היה תמורה — לא היה קרב״ (בכורות ס׳) ומהיום והלאה לא הזכיר עוד את ר׳ מאיר בשם כינוי „אחרים אומרים״, אלא כוון בזה להלכות הנאמרות מפי תנאים שלא זכרו את שמם לנכון 1). אמנם נשארו עוד הרבה סתמות שהם דברי ר׳ מאיר, אבל אולי בשביל ששמו להם חכמי הדור לחוק, שאין הלכה כר׳ מאיר, מפני שלא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו (ערובין. י״ג), ולכן במקום שנראה בעיני רבי דבריו של ר׳ מאיר — כתבם בלשון סתם, כמו שמעיד ר׳ יוחנן: „ראה רבי דבריו של ר׳ מאיר באותו ואת בנו ושנאו בלשון חכמים״ (חולין, פ״ה).

---

1) ובזה נבין את החידה, שנתקשו בה. כי מצינו פעמים רבות, שחולק ר״מ עם אחרים, עין ברכות ט׳; סוטה י״ב, ע״ז ס״ד) .ובברכות שם החליטו בעלי התוספות „האי אחרים לאו ר״מ נינהו. דהא ר״מ איירי לעיל מינייהו״, וכן הוא גם ב„יש אומרים״ שקראו להלכותיו של ר׳ נתן, שאח״כ חזר רבי ולא כוון בו לר׳ נתן.

## פרק ששי.

# אגדות של דוד

### נג.

## דוד מלך ישראל (פתיחה)

עלינו להקדים כאן דבר שלא רק ללמד על האגדות של דוד יצא אלא ללמד על כלל האגדות יצא; כי לפעמים דרכו של בעל האגדה, אם יחפוץ לספר דבר שיש בו צורך להעלימו מעיני ההמון, אם מפני חשש סכנה מפני הממשלה, או משום פחיתות הכבוד לאחד מגדולי הדור — אז הוא מבקש לו איש שהתנ"ך מספר על אודותיו איזה דבר הדומה מעט לענינו, ולכאורה נדמה לנו כי היא בא רק לדרוש על אדות האנשים הקדמונים המובאים בתנ"ך — אולם המביט בעין חודרת יראה תחת צעיף הדרוש את המקרה שהיה בימי הדורש, וכשחפץ למשל בעל האגדה לבקר את מעשי הרומאים — הוא דורש כתובים המדברים בגנותו של עשו הרשע.

אולם ביחוד דרכו של בעל האגדה בשעה שהוא חפץ לספר ע"ד הנשיא שבארץ ישראל, או ראש הגולה שבבבל, אבל הוא חושש לסכנה מצד הממשלה או לפחיתות הכבוד בעד המסופר—אז הוא תולה את הספור באיזו מאורע שנמצא בתנ"ך אצל דוד, מפני שהנשיא והריש גלותא היו יוצאי חלצי דוד, וסומך בזה על הכתוב, כמו שמצינו: „אמר ר' יהודה אמר רב: עתיד הקב"ה להעמיד להם דוד אחר, שנאמר: ועבדו את ד' אלהיהם ואת דוד מלכם אשר אקים להם—הקים לא נאמר אלא אקים". (סנהדרין צ"ח)—והכוונה בזה למשיח בן דוד, וקוראו בשם דוד לפי שהיה מזרע דוד.

עין לעיל (אגדה ג') שם הראנו שבעל האגדה בחפצו לספר איזו מאורע של רבי ושני סופריו ומפני שבספור הזה היתה סכנה מצד ממשלת הרומאים לכן תלה בעל האגדה את ספורו בשלמה המלך ושני סופריו. וכן נמצא כי רבי אמר לרבי חייא שילך לעין טב וישלח לו סימן: דוד מלך ישראל חי

וקים (ר״ה כ״ה)—שזהו היה סימן שבחרו כל החכמים ברבי לעמוד בראש שלטון המרידה, וזה נחשב כאלו קם דוד לתחיה, ונעשה עוד הפעם למלך ישראל (עין אגדה ט״ז). וכאן אנו מביאים ארבע אגדות המדברות בדוד המלך ובאמת כונתם ליוצאי חלציו, להנשיא שבארץ ישראל ולראש הגולה שבבבל. ועל ידי הכלל הזה אפשר יהיה לפתור גם אגדות אחרות המדברות בדוד המלך.

## נד.

# דוד ושאלת טמון באש.

„ויתאוה דוד ויאמר: מי ישקני מים מבור בית לחם אשר בשער ויבקעו שלשת הגבורים במחנה פלשתים וישאבו מים מבור בית לחם אשר בשער וישאו ויביאו אל דוד ולא אבה לשתותם (ש״ב, כג) מאי קא מיבעיא ליה? 1) אמר רבא אמר ר׳ נחמן: טמון באש קא מיבעיא ליה, אי כר׳ יהודה, אי כרבנן וכו׳ 2), מכדי גמרא היא דשלחי ליה 3), מאי לא אבה דוד לשתותם? דלא אמרינהו משמייהו 4) אמר: כך מקובלני מב״ד של שמואל הרמתי, כל המוסר עצמו למות על דברי תורה אין אומרים דבר הלכה משמו וכו׳. מאי ויסך אותם לד׳—דאמרינהו משמא דגמרא.״ (ב״ק, ס:).

נפלא הוא הדבר, כי בכתוב יש כאן ספור פשוט שדוד חפץ לשתות מים מבור בית לחם, והנה בא הדורש עליו בעקיפין ושואל: מאי קא מיבעיא ליה? כאלו היה דבר ודאי שדוד לא חפץ לשתות מים אלא לשאול הלכה מהסנהדרין, והוא תולה בו דרוש מוזר כזה שדוד חפץ לדעת אם הלכה כרבי יהודה בטמון באש, או כרבנן!

אולם כפי הנראה אין האגדה מדברת כאן בדוד המלך עצמו אלא באחד מיוצאי־חלציו, והוא הנשיא רבי שמעון בן גמליאל, והאגדה הזאת היא קטע מחזיון תוגה, שאירע לאבותינו בימיו, הם הימים שאחרי מרידת ביתר שנקראו בפי אבותינו: „שעת הסכנה״—„גזירות השמד״, כי אדריאנוס אחרי שנלאה

1) איזו הלכה היה דוד צריך לשאול מהסנהדרין. 2) אנשיו שרפו גדיש של ישראל, ונצרך לשאול הלכה אם חייבין לשלם גם בעד הכלים הטמונים בתוכו כר׳ יהודה, או פטורין כרבנן. 3) הלא רק תשובת שאלה שלחו לו הסנהדרין בידי ג׳ הגבורים. 4) שלא אמר את הלכה משמם של הגבורים.

להשמיד את גוף האומה הישראלית—החל להשמיד גם את נשמת האומה, וגזר מיתה על כל העוסק בתורה. ודוקא אז התגבר חשק התורה באומה הישראלית, ורבי עקיבא היה מקהיל קהלות ברבים ודורש לפניהם בתורה, ולא היו ימים מועטים ונתפס ר׳ עקיבא למלכות, (ברכות, ס״א). ותלמידיו החכמים כר׳ שמעון בן יוחאי וחבריו—הסתכנו לשאול מפי ר׳ עקיבא תורה, אף בהיותו בבית האסורים. (פסחים קי״ח, וגיטין ס״ו) ויהי היום ונסתפקו התלמידים בדין אחד מהלכות חליצה והלך ר׳ יוחנן הסנדלר והתחפש לרוכל הסובב בעיר למכור סחורתו, ויעבור לפני חלון בית האסורים של ר״ע וישמיע בקולו את שמות סחורתו ובתוכם הבליע גם את השאלה „קנו מחטים, קנו צנורות—חלצה בינו לבינה מאי?״—ור״ע השקיף בעד החלון ויקרא: יש לך מחטים? הדבר כשר״ (ירושלמי יבמות, פי״ב, מ״ה), ומצינו עוד: א״ר יהודה אמר רב, מה דכתיב: מימינו בכסף שתינו? (איכה, ה) בשעת הסכנה נתבקשה הלכה זו: הרי שיצאה מראשון בגט ומשני במאון מהו שתחזור לראשון? שכרו אדם אחד בארבע מאות זוז ובא ושאל את ר׳ עקיבא בבית האסורים וכו׳״ (יבמות, ק״ח.). והנה דיוקו של רב הוא לפי דרשתם שדרשו: „אין מים אלא תורה וכו׳״ (ב״ק, י״ז). ולכן הוא מדייק: מימינו—תורת ר״ע שהיא שלנו—הוכרחנו לשתות אותם בכסף, כי הוצרכנו לשכור בכסף אדם ששאל זאת מר״ע.

ובזה נבין גם את אגדתנו: היא מספרת לנו שר׳ שמעון בן גמליאל הנשיא היה מסופק בדין טמון באש, אם ההלכה הוא כחברו ר׳ יהודה בן אילעא או כחכמים החולקים עליו, ור״ש בן גמליאל החליט שההלכה הזאת יוכל להוכיח רק ר׳ עקיבא רבם היושב בבית האסורים, אחדים מהתלמידים הלכו וסכנו את נפשם ובאו לבית האסורים לר״ע ושאלוהו ואחרי כן כשאמרו את ההלכה לפני רשב״ג—לא אמר את ההלכה בשמם, כי חרה לו על אשר סכנו את נפשם בסמכם על נס, ויאמר להם: „כך מקובלני מבית מדרשו של שמואל הרמתי: כל המוסר עצמו למות על דבר תורה — אין אומרים דבר תורה משמו״—כלומר, הדבר הזה למדתי משמואל הרמתי, שכאשר אמר לו ד׳ ללכת ולמשוח את דוד, אמר: איך אלך ושמע שאול והרגני, ולא מסר עצמו למות על מצותו של ד׳, ולא סמך על הנס במקום דשכיח היזק (עין קדושין ל׳).

זאת היא כונת האגדה הזאת, אבל ביראתם את הממשלה העטיפו את הספור בלבוש קדמון, בספור התנ״ך הדומה לו: דוד התאוה לשתות מים מבור בית לחם אשר בשער, היינו—רשב״ג שהוא מזרע דוד, התאוה לשתות מי התורה מר״ע ראש הסנהדרין (הסנהדרין—יושבי־שער). ויבקעו שלשת הגבורים במחנה פלשתים וישאבו מים מהבור (תלמידי רשב״ג, גבורי הרוח, הסתכנו ויבקעו בתוך הרומאים ויביאו את מי ההלכה מבור בית האסורים) ולא אבה דוד לשתותם ויסך אותם לד׳ (רשב״ג לא אבה להגיד את ההלכה משמם ואמר אותה משמיה דגמרא).

הנה את הספור שרצה רשב״ג לשאול שאלה מר״ע — שבצה האגדה בפסוקים „שרצה דוד לשתות מים מבור בית לחם.״ אולם גוף השאלה משובץ בפסוק שלפני זה, שכתוב שם כי אחד הגבורים עמד בחלקת השדה מלאה עדשים (ש״א,כ״ג, י״א) ובמקום אחר: חלקת השדה מלאה שעורים (דהי״א— י״א). אבל כשהובאה האגדה הזאת מארץ ישראל לבבל כבר שכחו מה היתה השאלה. וזהו ששואל כאן בתלמוד: „מה קא מבעיא ליה?״—כלומר, זאת ידעו ודאי כי היתה לרשב״ג שאלה המרומזת בשני הפסוקים האלה של שעורים ועדשים, אך מה היתה השאלה?—והנה באו האמוראים בבבל והשתדלו להוציא בפלפולם את השאלה מהפסוקים האלה: ר׳ נחמן אמר: שהשאלה היתה על טמון באש, והיא שאנשי דוד שרפו גדיש של שעורים ובו היה טמון גדיש של עדשים.—ר׳ הונא אמר שהשאלה היתה: מה להציל עצמו בממון חברו? והיא: גדיש של שעורים של ישראל ובו נטמנו פלשתים, אם מותר להציל עצמו ולשרוף השעורים עם הפלשתים. ורבה בר מרי אמר שהשאלה היתה: אם מותר לגזול מישראל איזה דבר על מנת להשיב לו אחר כך? והיא, מה ליטול גדישים של שעורים דישראל ליתן לפני בהמתו על מנת לשלם גדישים של עדשים דפלשתים,

## נה.

# דוד ויחוסו.

„ר׳ אבא בר כהנא פתח: רגזו ואל תחטאו—אמר דוד לפני הקב״ה עד אימתי הם מתרגזים עלי ואומרים: לא פסול משפחה הוא? ולא מרות המואביה הוא?—אמרו בלבבכם על משכבכם—אף אתם לא באתם משני אחיות? אתם ראו מה עיקרכם ודומו סלה, ואף תמר שלקחה יהודה זקנכם לא מפסול משפחה הוא? מה אתם יש לכם יחוסים? (מד״ר רות: פ״ה).

מה מוזר הוא לחשוב שראב״כ מצא באמת בכתוב הזה וכוח שהיה בין דוד ושונאיו על אדות יחוס משפחותיהם. ויותר קרוב לאמת שר׳ אבא בר כהנא שהיה אחד מבעלי האגדה היותר גדולים מדבר כאן במאורע שהיה בזמנו. והנה בהיותו בנעוריו אחד מתלמידי בית המדרש של רבי (ר׳ יהודה הנשיא)— 1)

1) הוא מספר מעשה: „פעם אחת נפל נחש אחד בבית המדרש ועמד ניותי אחד והרגו, אמר רבי: „פגע בו ביוצא בו„ (שבת קכ״א) מזה אנו רואים שלמד בבית מדרשו של רבי.

הוא מדבר כאן על אדות רבי (בן דוד) שבאמת התוכח עם גדולי דורו על אדות היחוס, כמו שמצינו: „בימי רבי בקשו להתיר נתינים אמר להם רבי: חלקנו נתיר חלק־מזבח מי יתיר? (יבמות ע״ט). הדבר הזה תמוה הוא לכאורה הלא הנתינים נחשבו לפסולים זה מאות שנים ואיך זה בקשו פתאום בימי רבי להתירם? הלא בלי ספק, אלה שבקשו להתירם היו גדולי הדור, ואיזה דבר הכריחם והביאם לידי זה.

אבל הדברים האלה נבין בזה, שמצינו: בימי רבי בקשו לעשות בבל עיסה לארץ ישראל 1) אמר להם: קוצים אתם משימים לי בין עיני וכו: נטפל להם ר׳ חנינא בר חמא אמר להם: כך מקובלני מר׳ ישמעאל בן יוסי שאמר משום אביו: כל הארצות עיסה לארץ ישראל, וא״י עיסה לבבל. בימי רבי פנחס בקשו לעשות בבל עיסה לא״י וכו׳, ישבו ובדקו עד שהגיעו לסכנה ופרשו. א״ר יוחנן היכלא! 2) בידינו הוא, אבל מה אעשה, שהרי גדולי הדור נטמעו בה״ (קדושין, ע״א).

מדברי ר׳ יוחנן תלמידו של רבי אנו רואים שהרבה מגדולי הדור היו מעורבים במשפחה פסולה, ואפשר שבמשפחה של הנתינים. והנה בימי רבי החלו לבדוק את יחוס המשפחות, מפני שהיו נכונים אז להתחיל במלחמת המרידה נגד הרומאים (עין אגדה, י״א), והיו בודקים ביחוס המשפחה, כמו שמצינו: „מנין שאותם היוצאים למלחמה צריכים שלא יהיו ביניהם ממזרים? שכן כתוב: והתיחסם בצבא מלחמה—זכות יחוסיהן עומדת להם במלחמה״ (במדבר רבה, פ״ט), ולפיכך כשראו אלו מגדולי הדור שנטמעו במשפחת הנתינים, שפסול משפחתם יודע עתה בקהל—חפצו להתיר את הנתינים לגמרי כדי לטהר ע״י זה את משפחתם. וכשעמד רבי נגדם ולא נתנם להפיק זממם נקמו ברבי. ובהיות רבי מבני בניו של הלל הבבלי—בקשו לעשות בבל עיסה לארץ ישראל, כלומר, בקשו להחליט שמשפחות בבל מעורבות בפסולים ואינן מיוחסות כמשפחות א״י, ונחשבות נגדן „כעיסה״ שאין ידוע מה מעורב בתוכה. ועל זה ענה להם רבי: „קוצים אתם משימים לי בין עיני״—כלומר, בדבריכם אלה אתם מתכוונים רק להקניטני, והביא להם עדותו של ר׳ יוסי שמשפחות בבל הן באמת מיוחסות. ומשפחות א״י הן „עיסה״ מעורבות בפסולים וכשהתחילו לבדוק בהן הגיעו לסכנה. כי הפסולים האלה היו אנשי זרוע ואנשים מסוכנים. ולכן פרשו:

אולם כפי הנראה לא חדלו גדולי הדור, אלו שהיו אנשי ריבו של רבי להתנקם ברבי, והשתדלו דוקא להוכיח שרבי הוא בן משפחה פסולה, וזהו שמצינו: „ההוא דאתי לקמיה דרבי, אמר ליה: אשתך אשתי ובניך בני, אמר ליה: רצונך שתשתה כוס יין? שתה ופקע.—ההוא דאתא לקמיה דרבי 3)

---

1) להחזיק בשפחות של בבל בחזקת מעורבות עם פסולים. 3) הנני נשבע בהיכל, שאנחנו יודעים את הפסולים האלה, אבל איננו יכולים לגלותם, כי נתערבו בהם גדולי הדור: 3) כן הוא הנוסחא הנכונה בעין יעקב, ובגוף התלמוד הנוסחא משובשת.

אמר ליה: אמך אשתי ואתה בני, אמר ליה: רצונך שתשתה כוס יין? שתה ופקע, אמר ר׳ חייא, אהניא ליה צלותיה לרבי דלא לשויה ממזרא, דרבי כי הוה מצלי—אמר: יהי רצון מלפניך, ד׳ אלהינו, שתצילני היום מעזי־פנים ומעזות פנים״—(שבת, ל:). ונוכל לשער כי עזות פנים הזה היה ממשפחת הנתינים הפסולה, שרבי לא נתן לגדולי הדור לטהר אותה, ולכן בא אחד להחציף פניו לקרא לרבי: ממזר: ובודאי חשב שרבי יתקצף ויצוה לעבדיו להשליכו החוצה, או שינדה רבי אותו, ומזה יהיה רעש בכל העיר, ויושבי קרנות יאמרו אולי יש קצת אמת בהשקר הזה, ויטילו דופי ביחוסו של רבי. אולם תפלת רבי עמדה לו להתאפק ולכבוש את כעסו ולכבד עוד את הפוחז הזה בכוס יין. ובזה התחכם רבי לסתום את פיו, ופקעה עזותו ממנו, ולא הוסיף עוד להתגרות ברבי. אבל בודאי שאפילו חצוף כמוהו לא היה מעיז לשפוך שופכין על ראש נשיא האומה בפניו, לולא הסיתוהו קרוביו גדולי הדור. ורבי, שהבין זאת, היה מתמרמר ואומר, עד אימתי אתם מתרגזים ואומרים, כי הנני בא מפסול משפחה? אתם ראו עיקרכם ודומו סלה.

---

נו.

# דוד והעוסקים בנגעים ואהלות.

„דרש רבא, מאי דכתיב: ובצלעי שמחו ונאספו קרעו ולא דמו (תהלים ל״ה), אמר דוד לפני הקב״ה: רבונו של עולם! גלוי וידוע לפניך שאם היו מקרעין בשרי לא היה דמי שותת לארץ 1). ולא עוד אלא אפילו בשעה שעוסקים בנגעים ואהלות, אומרים לי: דוד הבא על אשת איש, מיתתו במה? ואני אומר להם: מיתתו בחנק ויש לו חלק לעולם הבא, אבל המלבין פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא״ (בבא מציעא, נ״ט).

קשה היא לצייר לעצמנו כי רבא יעיד, שבימי דוד ישבו תלמידי חכמים ועסקו בנגעים ואהלות; ויותר יתכן שרבא מדבר כאן ממאורע שהיה בימיו, כי רק אז היה נפרץ הלמוד של נגעים ואהלות, כי רבא היה תלמידם של רבה ורב יוסף, ורבה התהלל: „יחיד אני בנגעים. יחיד אני באהלות״ (עין אגדה, נ״א). ודוד זה, שמדבר רבא ממנו—הוא אחד ממשפחת „ריש־גלותא״. שהיה בבבל, שכפי הנודע היו מיוצאי חלצי דוד (ירושלמי כלאים

1) מפני ששונאיו שפכו את דמו בהלבינם פניו ברבים

פ"ט ה"ג). כי מצינו בתלמוד שמעיד רב שבימיו היה בעל תשובה אחד גדול במדרגתו כיאשיהו מלך יהודה, וע"ז מוסיף ר' יוסף, ועוד אחד יש בדורנו ומנו? עוקבא בר נחמיה ריש גלותא, והיינו נתן דצוציתא" (שבת, נ"ו:). ורש"י (סנהדרין, ל"א) שם מביא בשם ספר אגדה, שבעל תשובה הזה נקרא בשם „מר עוקבא".

ויתכן כי בתחלה נקרא: נתן דצוציתא, עוקבן, או עוקבא—אבל אחרי שעשה תשובה ולמד תורה הרבה נקרא בשם הכבוד: „מר עוקבא", כמו שנקרא אביו זקנו: „מר עוקבא"—שהיה בימי רבי ראש גולה 1) ואב בית דין. ושמואל ירחינאי היה משנהו (מ"ק, ט"ז). ובית דינו היה בכפרי (קדושין, מ"ד:). ומר עוקבא האחרון היהבנו של הריש גלותא נחמיה, בנעוריו היה מפונק ורודף תענוגים מאין כמוהו, עד שהיה למשל, וכל מי שפנקו אותו אמרו עליו: „עשיתו מר עוקבא" (שבת, נ"ד). והנה מספרת האגדה כי נתן דצוציתא זה היה עשיר גדול מאד, ונתן עיניו באשה אחת יפת תואר ובעולת בעל ושמה חנה, עד כי חלה ונטה למות מחמת אהבתו. ויהי היום ובעלה של חנה נחבש בבית האסורים כי הושיבוהו שם בעלי־החוב, ושם הציקו לו עד שקצרה נפשו למות והפציר באשתו חנא שתלך לנתן דצוציתא ללות ממנו מעות לפדות את בעלה מבית האסורים. מתחלה סרבה חנה, אך בראותה שבעלה נוטה למות ביסוריו—חמלה עליו, והתפללה לד' שלא תכשל בעברה והלכה אל נתן, ובדבריה המחוכמים הכניסה בלב נתן הרהור תשובה, וכבש את יצרו ולא נגע בה, ונתן לה מעות הרבה ושלחה לשלום. אבל בעלה לא האמין לה וחשד אותה שנבעלה לנתן, וכנראה גם אחרים לא האמינו כי שב נתן אל ד' בכל לבו. וכי לא נגע בחנה. ויהי היום ור' יוסף יושב ולומד בהישיבה עם התלמידים, ויתנמנם וירא בחלומו, והנה הוא נשקף בעד החלון של הישיבה

---

1) מר עוקבא זה, שבימי ר' יוסף איננו זה שהיה בימי שמואל, שהיה כמו תלמיד חבר לאבוהו דשמואל וללוי (שבת. ק"ח:)—אלא אחד מבני משפחתו, ונראה שזה היה נכדו מפני שזה שהיה בימי שמואל היה ראש גולה, אבל זה האחרון היה רק בנו של ריש גלותא, והוא בעצמו לא היה רי"ג. כי מצינו שמר עוקבא שלח לרי"ג, שהיה מזמרים לפניו בשכבו ובקומו—„ישראל אל תשמח בעמים אל גיל" (ירושל' מגילה, פ"ג, ה"ה), וזה הראשון היה קשה לב (שבת, נ"ה) והאחרון היה איש טוב וחונן עניים מאין כמוהו, והוא שלח שאלה לר' אלעזר (גיטין. ז.), וזה היה אחרי מותו של ר' יוחנן, שאז מלך ר"א. וגם מצינו. כי מר עוקבא אמר דברי תורה לרבא (נזיר נ"ג, לפי הגירסא הנכונה של בעלי התוספות)־אבל מר עוקבא הראשון היה בנו של רב הונא קמא. שהיה רי"ג בימי רבי ונפטר בימיו, ואח"כ היה בנו מר עוקבא (אגרש"ג) וכשירד רב לבבל ובענוותנותו לא התודע שהוא רב, ונעשה אצלו פקיד. ויהי כאשר לא מלא את פקודתו כראוי—חבשו הרי"ג בבית האסורים. ירק אח"כ, בשנודע לקרנא שהוא ת"ח—הוציאהו—(ירושלמי ב"ב, סופ"ה)

ורואה איש רוכב על סוס ועל ראשו זיו גדול—וזוהר מזהיר כשמש; ויקרא לאחד מתלמידיו וישאלהו מי הוא האיש הזה? ויאמר לו תלמידו כי זה נתן דצוציתא, ויקץ ר׳ יוסף משנתו וישלח לקרא לנתן וישאלהו למעשיו, כי ראה על ראשו אור גדול, ויספר לו נתן כי כבש את יצרו בהיות חנה אצלו, ואז דבר ר׳ יוסף על לבו שיתחיל ללמוד אצלו תורה, ושמע לדבריו וישב לפניו, „ויפתח הפותח ואין סוגר דלתות לבו בתורתו״. ולימים מועטים הגיע למעלה גדולה בחכמה וישב בצד ר׳ יוסף במעלה אחת וכאשר עבר בעלה של חנה לפני בית המדרש של ר׳ יוסף, וראה את נתן בצד ר׳ יוסף במעלה אחת שאל את אחד התלמידים איך זה עלה נתן לגדולה, ויספר לו כל המעשה, ומאז והלאה האמין הבעל לדברי חנה אשתו, ותשקוט רוח קנאתו. 1)

הנה ראינו שעוקבן בר נחמיה, או מר עוקבא, החל ללמוד תורה בהצלחה מרובה, אולם מלבד כשרונותיו הנפלאים הועילה לו גם שקידתו העצומה, כמו שמצינו שאותו מר עוקבא אומר: „קווצותיו תלתלים״—מלמד שיש לדרוש על כל קוץ וקוץ תלי תלים של הלכות; שחורות כעורב—במי אתה מוצאן?—במי שמשכים ומעריב עליהן בבית המדרש״ (ערובין, כ״א). ואין כל ספק כי כוון בזה לעצמו כמו שנראה עוד להלן, ולא עברו ימים רבים ועוקבן בר נחמיה מורה הלכות לרבה משמיה דשמואל (בבא בתרא, נ״ה:), אולם מלבד גדלו בתורה היה גם נדיב וטהר לב מאין כמוהו. כי בזבז לצדקה בחייו שבעת אלפים דינרי, ביום מותו אמר: אך צידה קטנה הכינותי לי! וצוה שחצי רכושו יחלקו לעניים (כתובות, ס״ז:).

בשביל כל הדברים האלה היה חביב ונכבד בעיני גדולי הדור, וגם מא״י שלחו אליו מכתב ותארו אותו בתואר כבוד; „לדזיו ליה כבר בתיה שלום וכו׳״ (סנהדרין, ל״א)—כלומר, כמו משה רבינו שהיה בנעוריו בבית בתיה בת פרעה ואעפ״כ אחרי שקבל את התורה זכה לקרני הוד, כן מר

---

1) האגדה הזאת נמצאה בספר מעשיות של ר׳ ניסים גאון. כפי הנראה לקוח זאת מספר הגדה, שממנו מב״א רש״י בסנהדרין ל״א בקיצור נמרץ את תורף הספור הזה, והנה רש״י מזכיר שבספר הגדה וההוא כתוב, כי בעל התשובה נקרא: מר עוקבא, ואפשר שמזה נולדה הטעות; שבספר מעשיות הוא קורא לראש הישיבה בשם: ר׳ עקיבא. ובאמת היה אז ר׳ יוסף; גם כותב בספר מעשיות שראש הישיבה השקיף באמת דרך החלון וראה אור זורח על ראש נתן, אבל ממסכת שבת. נ״ו:-נראה. כי היה זאת בחלום, כי ר׳ יוסף מספר: „הוה יתיבנא בפרקא והוה קא מנמנם. והזאי בחלמא דקא פשיט ידיה וקבליה״—כלומר: ראה בחלום דבר שממנו הבין כי ד׳ הנותן יד לפושעים וימינו פשוטה לקבל שבים—הוא פושט את ידו גם אל נתן דצוציתא וקבל תשובתו, והיינו כמו שמסופר בספר מעשיות, שראה זיו אור זורח על ראש נתן. וישלח אחריו וידבר על לבו וילמוד תורה, ומאז נקרא: „מר עוקבא״. ושתי האגדות מפרנסות זו את זו.

עוקבא אף שבנעוריו היה קל הדעת, אבל אחרי שעשה תשובה—זכה לקרני הוד ולאור זיו על ראשו, היינו שישב בצד ר׳ יוסף במעלה אחת, אך כל זאת העירה עליו קנאת אחדים מבאי בית המדרש הזה. ובראשם „גניבא״, זה שהיה אומר תמיד הלכות משמו של רב (ע״ז, ל״ו: חולין מ״ד.), ותמיד רגיל על שפתו „הכי אמר רב (עין גיטין, ל״א:, ס״ב), אבל לא תמיד אמר אמת, כי מצינו שפעם אחת אמר הלכה בשם רב ור׳ יוסף אמר על זה: „שרא ליה מרא לגניבא״ (ברכות, כ״ה), וברש״י: „ימחול לו רבונו, בודאי שקר העיד משמיה דרב״. האיש הזה בראותו את הכבוד שחלק ר׳ יוסף למר עוקבא קנא בו.

והנה כפי הנראה השתמש גניבא בלשון הרע מהימים הראשונים של מר עוקבא ,ורמז עליו—שנכשל באשת איש, ולזה מכונים דברי מר עוקבא האומר: „כל המספר לשון הרע ראוי לסוקלו באבן וכו׳, כל המספר לה״ר אומר הקב״ה: אין אני והוא יכולין לדור בעולם, שנאמר וכו׳. כל המספר לה״ר אומר הקב״ה לשר של גיהנם: אני עליו מלמעלה ואתה עליו מלמטה נדוננו, שנאמר וכו׳״ (ערובין ט״ו:). בשביל הדבר הזה משך גניבא עליו את קצף גדולי־הדור, וכשישבו רב הונא ורב חסדא וגניבא עבר לפניהם אמר האחד לחבירו: נקום מפניו כי תלמיד חכם הוא, והשני ענה מפני בעל מחלוקת נקום? (גיטין. ל״א: עין ברש״י שם), אז (כפי הנראה מאגדתנו)— התחכם גניבא לבייש את מר עוקבא ע״י ערמה, ובהיות גניבא עוסק עם חברו בנגעים ואהלות כדרכם אז וכמעט שראה את מר עוקבא והוא פונה אליו בשאלה: „מר עוקבא! הבא על אשת איש, מיתתו במה?״—לפני גדולי הדור היה יכול להצטדק כי תורה היא וללמוד הוא צריך, אבל דמי מר עוקבא נשפכו כמים, ואלו קרעו את בשרו לא היה דמו שותת, ואז ענה מר עוקבא הנעלב: הבא על אשת איש מיתתו בחנק, ויש לו חלק לעולם הבא, אבל המלבין פני חברו ברבים אין לו חלק לעוה״ב, כמו שדרש מר עוקבא: שהקב״ה ושר של גיהנם דנים אותו יחד. ומפני שלפי דעת מר עוקבא היו שונאיו אלה מחויבים מיתה וראוים לסוקלם באבן, ובידו היה להמית אותם על ידי דבור אחד שידבר באזני שרי המלך, כי גניבא זה היה עוסק בדברים, שהיה מחויב עליהם מיתה בידי המלכות—לזאת פנה במכתב לארץ ישראל אל ר׳ אלעזר. ושאלהו „בני אדם העומדים עלי (לחרף ולגדף, רש״י), ובידי למסרם למלכות, מהו? שלח לו: אשמרה לפי מחסום בעוד רשע לנגדי (תהלים לט)—אף על פי שרשע לנגדי—אשמרה לפי מחסום, שלח לו: קא מצערי לי ולא מצינא דאיקם בהו, שלח לו (שם, ל״ז): דום לד׳ והתחולל לו דום לד׳ והיא יפילם לך חללים חללים!—השכם והערב עליהם לבית המדרש והם כלים מאליהם. הדבר יצא מפי ר׳ אלעזר ונתנוהו לגניבא בקולר (גיטין, ז).

מהדברים „בני אדם העומדים עלי״—לשון רבים—הננו רואים שמלבד גניבא היה עוד מי שציער את מר עוקבא, ואפשר שהכונה בזה לרב אבינא, זה שגניבא צוה לתת לו ארבע מאות זוזי כשיצא בקולר (גיטין, ס״ה)

ומקום הצער כנראה היה בבית המדרש, ולכן הזהיר ר׳ אלעזר את מר עוקבא שלא יעזוב את בית המדרש בשביל אנשי ריבו, רק ישכים ויעריב לביהמ״ד כמנהגו תמיד. והנה רבא, שהיה תלמידו של ר׳ יוסף. היה אז בבית המדרש במעמד המחלוקת, ומפני כבודו של מר עוקבא לא מסר את המאורע הזה בפירוש אלא במליצה, ובספור מדוד אבי המשפחה של מר עוקבא

---

## נז.

# דוד ומפיבושת רבו.

„לדוד שמרה נפשי כי חסיד אני (תהלים, פ״ו), ר׳ לוי ור׳ יצחק, חד אמר: כך אמר דוד לפני הקב״ה: רבונו של עולם לא חסיד אני? שכל מלכי מזרח ומערב ישנים עד שלש שעות ואני חצות לילה אקום להודות לך, ואידך כך אמר דוד לפני הקב״ה: רבונו של עולם לא חסיד אני? שכל מלכי מזרח ומערב יושבים אגודות בכבודם ואני ידי מלוכלכות בדם ובשפיר ובשליא כדי לטהר אשה לבעלה, ולא עוד אלא שכל מה שאני עושה אני נמלך במפיבושת רבי ואומר לו: מפיבושת רבי! יפה דנתי, יפה חיבתי, יפה זכיתי, יפה טהרתי, יפה טמאתי, ולא בושתי. אמר ר׳ יהושע בריה דרב אידי מאי קרא? ואדבדה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש (תהלים, קי״ט). תנא: לא מפיבושת שמו אלא איש בושת שמו, ולמה נקרא שמו מפיבושת? שהיה מביש פני דוד בהלכה, לפיכך זכה דוד ויצא ממנו כלאב, ואמר ר׳ יוחנן לא כלאב שמו אלא דניאל שמו, ולמה נקרא שמו כלאב שהיה מכלים פני מפיבושת בהלכה, ועליו אמר שלמה (משלי, כ״ג) בני, אם חכם לבך, ישמח לבי גם אני וכו׳״ (ברכות, ד).

מאד מוזר הוא ליחס לדוד המלך שבהיכל מלכותו היה מורה הוראה בשאלת נשים. אלא בודאי שגם כאן האגדה מדברת מאיזה נשיא מיוצאי ירך דוד המלך. ואם נחפוץ למצוא לאיזה נשיא מכוון כאן—עלינו לחקור תחלה, מי הוא זה המורה החדש מפיבושת שבדרך מליצה כנו אותו בשם רבו של דוד? והנה מצינו בתלמוד שלפעמים דברו חכמינו בלשון סתרים, זו שנקראה אצלם: „לשין חכמה״ (עין להלן) ואמרו שם: אמרו ליה לרבי אלעאי: הצפינו 1) היכן ר׳ אבוהו צפון? אמר להן: נתיעץ במכתיר והנגיב למפיבושת״

---

1) הראנו באיזה מקום נסתר ר׳ אבוהו? כי איננו רואים אותו כאן.

(ערובין, נ"ג:)—פירוש החידה הזאת היא כן:—בשם: מכתיר נקרא הנשיא, שבידו הכח לתת סמיכה לתלמיד חכם, שגמר את למודו (ירוש' סנהדרין, פ"ב, ה"א), כי זה שנסמך נקרא בשם: „רבי" והיו פורסים על טליתו „גולתא דדהבא" (ב"מ, פ"ה) כלומר, עטרה של זהב, לכן נקרא הנשיא: מכתיר; והנגיב הוא כמו: הדרים, ופרושו: „למוד החכמה" כמו שאמרו: הרוצה להחכים ידרים" (בבא בתרא, כ"ה), והכונה כאן היא: ר' אבוהו בשעה שגמר את למודו אצל רב אחד, בא אל הנשיא שיסמיך אותו, אבל הנשיא מצא שאינו ראוי עדין לסמיכה, ויעץ לו שילך עוד ללמוד אצל גדול הדור אחר (הנקרא בלשון מליצה בשם: „מפיבושת") ואז יתן לו סמיכה, ומפני שהדבר הזה היה גנאי לר' אבוהו לכן אמר ר' אלעאי זאת בלשון סתרים.

והנה מתחלה היה ר' אבוהו לומד אצל ר' יוסי בן חנינא, כמו שמעיד ר' אבוהו: „לדידי מפרשא לי מיניה דר' יוסי בן חנינא" (שבת. צ"ד:) והרבה פעמים אומר הלכות בשמו (ירוש' שבת, פ"ז, ה"א — תרומות, פ"ט, מ"ב—ועוד), ואז היה ר' אבוהו סובר הלכה כר' יהושע בן לוי נגד ר' יוחנן (יבמות, י"ד)—יען כי עוד לא היה ר' יוחנן רבו. אולם באחרונה היה ר' אבוהו תלמיד מובהק לר' יוחנן והיה שואל ממנו שאלותיו (ירוש' ברכות, פ"ב ה"א), ור' יוחנן שונה לו (גיטין, מ"ד:) ומתקן את משנתו (ע"ז, כ"ו.) ומזה נוכל לשער כי המורה מפיבושת הוא ר' יוחנן בן נפחא.

אם נחפוץ להבין מדוע נקרא כן?—צריכים אנו להקדים, כי בימי ר' יוחנן זה קרה דבר חדש בענין הנשיאות, כי תחת אשר עד הימים האלה היה הנשיא העומד בראש הסנהדרין, הנה עתה היה ר' יוחנן העומד בראש המתיבתא הגדולה של ועד הסנהדרין, ור' יהודה נשיאה השני — היה דורש מפיו תורה, באמרו אל ר' יוחנן: „למה לית מרי אמר מילי דאוריא" (ירוש' סנהדרין פ"ב, ה"א). גם מצינו, שר' יהודה נשיאה אמר: „הוו יודעין, כי כל ימיו של ר' יוחנן היה מלמדנו וכו'" (ר"ה. כ'). ולכן היה ר' יוחנן הראש והרב של כל חכמי הדור, כמו ריש לקיש, ר' אלעזר, ר' אמי, ר' אסי, ר' זירא, ר' אבוהו—ועוד. ועל פי הדין היה בשביל זה יכול לדרוש גם את הנשיאות (עין סוף הוריות), ובפרט, כי היה ר' יוחנן עני גדול, יען כי בנעוריו מכר כל אשר לו כדי שיוכל לעסוק בתורה (שהש"ר פ"ח:ז.), ולכן השכיל ר' יהודה נשיאה לעשות שותפות עם ר' יוחנן: רי"נ הספיק לר' יוחנן את כל צרכי הפרנסה, ור' יוחנן חספיק לרי"נ את כל צרכי התורה, כאשר נראה זאת מהבקורת שמתח עולא 1) על השותפות הזאת, בסמכו על הכתוב: „אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה וכו', וחוא אומר: „לא כר' יוחנן דבי נשיאה, אלא כהלל ושבנא, הלל ושבנא אחי הוו, הלל עסק בתורה, שבנא עבד עסקא, לסוף אמר ליה תא נערוב ונפלוג, יצתה בת קול: אם יתן איש את כל הון

---

1) עולא היה תלמידו של ר' יוחנן (שבת, צ"ט).

ביתו באהבה בוז יבוזו לו". (סוטה כ"א.)—רואים אנו מזה, כי לר' יוחנן היתה שותפות עם ר' יהודה נשיאה.

והנה אותו דבר שעשה ר' יהודה נשיאה לר' יוחנן, הוא דומה לזה שעשה דוד המלך למפיבושת בן יונתן. מפיבושת היה מתחרה מסוכן לדוד בדבר המלוכה על ישראל, ולכן התחכם דוד ואמר למפיבושת „אתה תאכל לחם על שלחני תמיד". (ש"ב, ט' ח'), וכן גם עשה ר' יהודה נשיאה לר' יוחנן, ולכן קראו החכמים בלשון מליצה לר' יוחנן „מפיבושת". וזהו שאמרו באגדתנו: „לא מפיבושת שמו אלא איש בושת שמו. ולמה נקרא שמו: מפי־בושת?—שהיה מבייש פני דוד בהלכה". כלומר: מצד זה שהיתה פרנסת ר' יוחנן מבית הנשיא—היה צריך להיות נקרא: „איש בושת", כי כל המצפה לשלחן חברו הוא איש של בושת. אבל החכמים קראו אותו בשם: „מפיבושת מצד זה שהוא היה מבייש פני הנשיא בהלכה.

מכל האמור בזה נוכל להבין, כי דוד זה של אגדתנו—הוא ר' יהודה נשיאה השני. הנשיא הזה העיר עליו את חמת החכמים, כי שרי־רומא בארץ ישראל מצצו את הון הנשיא כעלוקה ועוד נגשו בו תמיד, ובשביל זה היה הנשיא אנוס לקבל מתנות מידי היהודים, וירע הדבר בעיני החכמים, על טענותיו של הנשיא כי המלכות הרשעה לוקחת הכל ממנו אמרו הם: אם לא תקח מאומה מאחרים אז לא יקחו אחרים ממך". (ב"ר, ע"ח) אך ביחוד גבר עליו הקצף כאשר עבר על החוק הנהוג מכבר לפטור את החכמים מכל מס, והוא הטיל עליהם להשתתף בתקון חומת העיר. אז יצא נגדו ר' שמעון בן לקיש ויאמר: „רבנן אינם צריכים שמירה" (ב"ב, ז'). וכדי להדגיש את מחאתו נגד ר' יהודה נשיאה—עמד ריש לקיש ודרש לפני הקהל כי אין כל יתרון להנשיא משאר העם ואם יחטא הנשיא עונשים אותו כאחד העם. הנשיא הנעלב שמע זאת וישלח את עבדיו לתפוש את ר"ל, ור"ל ברח והתחבא אך כאשר לא חפץ ר' יוחנן לפתוח את דרשתו בבית הועד בלי ר"ל — אז נעשה שלום ביניהם. (ירושלמי סנהדרין, פי"ב, ה"א).

שוב היה מעשה, כשלקח הנשיא לעצמו את כסף החק הנועד לתמוך את התלמידים העניים, עמד יוסי המעוני ובדברים קשים בקר את מעשה הנשיא, ודרש על דברי הכתוב (הושע ה' א) לאמר: „שמעו זאת הכהנים — למה לא יגעתם בתורה, הלא עשרים וארבע מתנות כהונה נתתי לכם? והנה הכהנים משיבים: לא נתנו לנו כלום, והקשיבו בית ישראל—למה לא הייתם נותנים לכהנים כ"ד מתנות כהונה שכתבתי לכם בתורה? והם אומרים: את הכל יקח בית הנשיא, ובית המלך האזינו כי לכם המשפט—לכם אמרתי: וזה משפט הכהנים, עתיד אני לישב עמהן בדין ולפסקן ולאבדן מן העולם" (ירושלמי סנהדרין שם, ובר"פ).

אולם נגד החכמים האלה שהיו מבקרים בדברים קשים את הנשיא, נמצא בדור הזה שני חכמים שלמדו זכות על הנשיא ר' יהודה נשיאה—והם: ר' לוי ור' יצחק של אגדתנו. ר' לוי זה בטרם שנתפרסם היה נשכר בשני

סלעים לשבוע, להקהיל את העם כדי לשמוע דרשת ר׳ יוחנן. ופעם אחת נתאחר ר׳ יוחנן לבא וידרוש הוא לפני הקהל, ועל ידי זה נתפרסם (ירוש׳ סוכה פ״ה, ה״א). ויהי פה מפיק מרגליות בדרשותיו, ור׳ אבא בר כהנא נשקו על ראשו ויברכהו (ירושלמי הוריות, פ״ג, ה״ט)—השני היה ר׳ יצחק הוא היה חבר נאמן לר׳ אמי (ירוש׳ פאה, פ״א. ה״א, ועוד), וקרוב לומר שהוא ר׳ יצחק נפחא (דודו״ד, ח״ג, צד: 87), שני החכמים האלה למדו זכות בדרשותיהם על ר׳ יהודה נשיאה בתארם את מעשיו הטובים, חסידותו ותכונתו העדינה. ותארו לפני הקהל כי רי״נ הלא הוא מלך ישראל, כאשר קרא עליו ר׳ יוחנן את הכתוב. (ישעיה, ל״ג): „מלך ביפיו תחזינה עיניך״ (ירושלמי סנהדרין, פ״ב. ה״ח) ולכן עליהם להעריך את המלך הזה בניגוד לשאר המלכים. והדרשן הראשון הראה על חסידותו ועבודתו את אלהיו בניגוד לשאר המלכים המבלים את ימיהם בתענוגים ובשינה, שהם ישנים שלש שעות על היום, אבל ר׳ יהודה נשיאה מלך ישראל קם בחצות הלילה להודות לד׳. והדרשן השני תאר את תכונתו העדינה, כי בשעה שכל מלכי מזרח ומערב יושבים בכבודם—הנה ידי מלך ישראל—רי״נ—מלוכלכות בדם כדי לטהר אשה לבעלה, ובשעה שכל מלך עומד על דעתו ואינו חפץ להודות על טעותו—הנה ר׳ יהודה נשיאה מלך ישראל נמלך בכל דבר בר׳ יוחנן רבו, ואומר לו: „ר׳ יוחנן רבי! יפה דנתי! יפה חיבתי?״ ואם יביטו על ר׳ יהודה נשיאה דרך השפופרת הזאת—אז כלם יכבדוהו ויעריצוהו.

והנה אגדתנו מסיימת כי בשביל שהשפיל דוד את עצמו לפני מפיבושת, זכה שיצא ממנו בן שנקרא כלאב, שהיה מבייש את פני מפיבושת בהלכה, כלומר, בשביל שהשפיל רי״נ את עצמו לפני ר׳ יוחנן זכה רי״נ שיצא ממנו בן חכם וחריף שהיה מבייש את פני ר׳ יוחנן בהלכה. הבן הזה איננו הנשיא ר׳ גמליאל החמישי 1) שנקרא בשם: „גמליאל זוגא״—כי עליו העידו חז״ל: „ר׳ גמליאל אדם קטן היה ובקש ר׳ אבוהו לגודרו אבל ר׳ יודן נשיאה (אביו) אדם גדול היה״ (ירושלמי ע״ז פ״א, ה״א) אלא נתכונו להלל, אחיו הגדול של גמליאל זוגא, שכפי הנראה מת תיכף אחרי מות אביו רי״נ, כמו שמצינו שהיה לגמליאל זוגא אח ושמו הלל שהיה גדול המשפחה (ירוש׳ מו״ק, פ״ג, ה״ה): ויען שהלל לא היה לנשיא אלא אחיו הקטן גמליאל זוגא—אפשר לשער שמת עוד טרם שהגיע לנשיאות, ולכן קראו אותו כלאב, כשם כלאב בן דוד שמת עוד טרם שהגיע למלוכה. ואפשר עוד באשר שמצינו שלפעמים השתמשו חז״ל בגימטריאות, כמו: „הוא מנחם הוא צמח—חושבני דהדין כחושבניה דהדין.״ (ירוש׳ ברכות פ״ב ה״ד) לכן יוכל להיות שגם כאן השתמשו בגימטריא, כי „הלל״ בגימטריא: „זה כלאב״. ובלי ספק א״ר יוחנן שהלל מבייש את פניו בהלכה! אבל בעל האגדה שמפני כבודו של רי״נ תלה את ספורו במשל קדומים ובכן אחרי שרי״נ היה—לדוד, ור׳ יוחנן היה—למפיבושת, היה הלל בנו של רי״נ—לכלאב בן דוד, שהיה מכלים פני־מפיבושת בהלכה...

1) א) ר״ג הזקן. ב) ר״ג דיבנה. ג) ר״ג בנו של רבי. ד) ר״ג בן רי״נ הראשון. ה) ר״ג בן רי״נ השני.

# פרק שביעי.

# אגדות של דברי חכמים וחידותם.

## נח.

(פתיחה,

הגדולים של עמי הקדם אהבו תמיד להסתיר את דבריהם, והשתמש בשני אופנים: א) מסרו את מחשבותיהם לחבריהם בלי דבור כלל אלא על ידי אותות, וזאת הוציאו לפועל על ידי שלשה דברים: 1) על ידי שיחות פרחים, כי תכונות הפרחים וצבעיהם שמשו להם במקום מושגים שונים וגם בתלמוד נמצא עקבות שיחה כזאת בין אנטונינוס ורבי, כי אנטונינוס שלח לרבי את הירק: „גרגירא" ורבי הבין את שאלתו, ושלח לו תשובה את הירק: „כוס ברתא": וישלח אנטונינוס עוד הפעם את הירק „כרתי"—וישיב לו רבי את הירק: „חסא"—(ע"ז, יוד).—2) על ידי איזה פעולה שעשה הדובר לעיני חברו, גם זאת מ־ינו אצל רבי: אנטונינוס אמר לו שמצערים אותו חשובי הרומאים, ורבי שירא להגיד לו את עצתו בפירוש, הוליך אותו לגינה איזה ימים ובכל יום עקר לפניו צנון אחד מהערוגה' ואנטונינוס הבין בזה שרבי יועץ לו להרוג את שונאיו אחד אחד (שם,) וכששלח אנטונינוס שליח לרבי שיתן לו עצה איך למלאות את אוצרותיו החסרים לא חפץ רבי לענות לו בפירוש, ורק הכניס את השליח לגינה ועקר ירקות גדולים ובמקומם זרע ירקות קטנים, ואנטונינוס הבין שרבי יעץ לו להסיר את הדוכסים הגדולים ולהושיב במקומם קטנים (ב"ר, פס"ג). 3) על ידי תנופת האברים, שהיה נהוג ביחוד אצל גדולי הפרסיים, כמו שמצינו: „שאני פרסאי דאחוו ליה 1) במחוג" (ברכות, מ"ו), וברש"י שם: מראים בידיהם ובאצבעותיהם

---

1) הננו רואים כי לתנועת האברים קורא התלמוד מחוג. לדעתי ה"א כמו: „יחוגו וינועו כשכור, (תהלים, ק"ז ששרשו הוא חגג מהכפולים, והשם „מחוג" הוא על משקל „מעוז",

ברמיזה״.—וכן גם מצינו שהרומיים בימי ריב״ח השתמשו במחוג. (חגיגה ט״ו.);

ב) אפילו כשדברו לא היתה זאת בשפה פשוטה ומובנה לכל, אלא בשפת רמזים וחידות, זו שנקראה: „חכמת יונית״ (סוטה. מ״ט), וברש״י שם, „לשון חכמה, שמדברים בה בני פלטין, ואין שאר העם מכירין בה״—וכן גם מצינו: „התירו לבית ר׳ גמליאל לספר בחכמת יונית, מפני שקרובין למלכות״. (ב״ק, פ״ג.)—מכל זה נראה שחכמת יונית היתה מין שפה חידותית שספרו בה בני הפלטין ובלי כל ספק היתה שפה של משלים וחידות. כי החידות היו שעשועי עמי הקדם: כשנאספו רעי שמשון על משתה הנשואים—השתעשעו בחידות (שופטים, י״ד, י״ב), מלכת שבא שמעה כי שלמה הוא החכם מכל אדם ותבוא לנסותו בחידות (מ״א, יוד, א). וכן אמנם מצינו אצל ריב״ח שכאשר שאלו הקיסר מדוע אינו בא לבית אביהן?—ענהו „ההר שלג, צדדיו קרח, כלביו אינם נובחים, וטחנתו אינה טוחנת״—(שבת קנ״א), והפתרון: ראשו לבן כשלג, פאותיו וזקנו ככפור, קולו לא נשמע ושיניו נושרות. כן נראה, כי בחכמת יונית הזכירו את המשל במקום הנמשל (עין לקמן). וכן השתמשו בלשון נופל על לשון; כשבא אלם אחד לפני בלשן המכיר חכמת יונית והאלם הניח את ידו האחת על הגג וידו השנית על צריף—פתר הבלשן כי כונת האלם היא למקום הנקרא: „גגות צריפים״. ולפעמים היו צריכים לפתור את הוראת המלה בלשון אחרת, למשל: „ר׳ יוסי בר אסיין חפץ שיעשו לו תרדין בחרדל, ויאמר בלשון חכמה: עשו לי שור משפט בטור מסכן״. (עירובין, נ״ג), כלומר: תרדין חלק לשנים, ויצא לו מזה: „תור״ בארמית—הוא בעברית: שור, דין—הוא: „משפט״; וגם המלה: חרדל חלק לשנים: חר (־הר) בארמית „טור״—דל: חוא „מסכן״. באופן הזה מן תרדין בחרדל יצאו לו: שור משפט בתור מסכן. מפני שגם חכמינו ז״ל בחרו לדבר בשפה זו, שקראוה לשון חכמה 1), אבל הם דברו בה רק כשהשעה היתה צריכה לכך, אם מפני יראת הממשלה, או מפני הכבוד של איזה איש שהמאורע שספרו היה לגנותו, ובחרו להסתיר דבריהם מעיני ההמון.

ובזה נבין הדבר שלפעמים נשמע מפי חז״ל דברים שלכאורה הם מוזרים, אבל כשנתבונן היטב להאיש שנאמרו עליו הדברים—נראה שדברו בלשון חכמה והדברים המוזרים הם מדויקים ומתאימים היטב לתכונתו של האיש שנאמרו עליו; וכן גם יקראו לפעמים לאיזה איש בשם מוזר, אבל השם הזה מתאים לפעולות האיש כמו שקראו להנשיא בשם: מכתיר, ולר׳ יוחנן—בשם: מפיבושת. (עין לעיל אגדה נ״ז)

---

1) חז״ל אסרו רק ללמד את בניהם חכמת יונית׳ אבל לדבר בה לא אסרו

## נט.

# לשון חכמה.

„ר׳ אבוהו, כי הוה משתעי בלשון חכמה, אמר הכי: אתריגו לפחמין 1) ארקיעו לזהבין 2) ועשו לי בהן שני מגידי בעלטה 3). איכא דאמרי: ויעשו לי בהן שני מגידי בעלטה״—(עירובין, נ״ג).

כדי להבין את הדברים האלה, נקדים מאורע שקרה לחברי ר׳ אבוהו, הדבר היה אחרי מות ר׳ יוחנן ור׳ אלעזר, וראש הישיבה בטבריה היה אז רב אמי. ושני דייניו היו: ר׳ חייא בר אבא ור׳ אסי. ויהי היום ויענשו בבית הדין אשה אחת ושמה תמר. אבל האשה הזאת היתה חשובה בבית הנציב בקיסרין, והיא הלשינה עליהן לפני הנציב, וישלחו החכמים מכתב לחברם ר׳ אבוהו היושב בקיסרין והיה חשוב בבי קיסר, כלומר בחצר הנציב—שישתדל עבורם. ר׳ אבוהו השיב להם בלשון חכמה: כבר פִּיַּסנוּ לשלשה (די)לטורין: לטוב ילד, טוב למד, ותרשיש 4), אבל „תמר תמרורים בתמרוריה היא עומדת ובקשנו למתקה ולשוא צרף צרוף.״ (ירוש׳ מגלה, פ״ג, ה״ג)—וכדי להבין מה זה אמר ר׳ אב והו: ולשוא צרף צרוף, עלינו לזכור שר׳ אבוהו היה חשוב גדול בבי קיסר. ובכל פעם שהיה בא לשם יצאו המטרונות של הארמון וקדמו את פניו בשיר (כתובות י״ז)—מדוע כבדוהו כל כך? פשר החידה הזאת היא שמצינו: „ר׳ אבוהו הוה עסיק באילין לסוטיא״ (ירוש׳ בבא מציעא, סופ״ד). המלה „לסוטיא״—היא תרגומה של המלה: „רדידים״—(עין ירושלמי שבת, פ״ו, ה׳)—והוא תכשיט של בנות ציון. (ישעיה, ג׳ כ״ג). ויען כי על הכתוב: „וירקעו פחים״—תרגמו „ורדד״—נראה מזה שהתכשיט: „רדיד—נעשה מפחים של זהב. היינו שרדדו ורקעו אותם. וכן גם הלסוטה שעסק בה ר׳ אבוהו—היתה נעשית מזהב מרודד ומרוקע. אולם מצינו: „לסוטה אפילו בסוף כאריג הוא,״ (ירוש׳ שבת. ריש פי״ג); ומזה נראה כי הלסוטה היתה מין צעיף ארוג מחוטי זהב מעשה רשת. ור׳ אבוהו היה מספיק את התכשיט הזה לנשי הארמון של בי קיסר, ולכן כבדוהו מאד.

---

1) הבעירו את הפחמין להיות אדומין כאתרוג. 2) שטחו הגחלים הלוחשות האדומות כזהב. 3) תרנגולים המודיעים עונות הלילה. (רש״י). 4) תרגום של שמותיהם בלשון יונית: אבדוקים, אבמסין, תלתבים Entokos. Eumantes. Thillseus. (עין בירושלמי שם.

ובזה נבין גם את ענין האשה תמר, כי ר׳ אבוהו פיס את שלשת הדילטורין—הם סוכני־סתרים של הממשלה, ובודאי שנתן תכשיטים למטרונות שלהם, ועל ידי הסגולה הזאת חפץ לפייס ולהמתיק גם את תמר כדי שתמחול להדיינים את עלבונה, אבל לשוא צרף צורף זהב לעשות תכשיטים בשבילה כי היא נשארה במרירותיה ולא נתפיסה. ואפשר לשער שבשביל זה גזר הנציב לסגור את הישיבה בטבריה, והשתדלות ר׳ אבוהו הועילה רק להעתיק את הישיבה מטבריה לקיסרין, ע״י זה שהוא יעמוד בראשה, כי מצינו בימים ההם בקיסרין: „בי מדרשא״—והחכמים רב אמי, ר׳ אבא ור׳ זירא, היו שם: (הולין, פ״ו)— שמזה מוכח כי באמת היה שם ר׳ אמי ראש המתיבתא, אבל בפני הממשלה היה ר׳ אבוהו הראש והמנהיג של גדולי־האומה. ולכן שרו המטרונות של בי־קיסר לפני ר׳ אבוהו: „רבה דעמיה. מדברנא דאומתיה.״ (כתובות, י״ז)— כלומר: הגדול שבעמו, מנהיג אומתו מפני שבעיני הממשלה היה ר׳ אבוהו מנהיג האומה.

מכל הדברים האלה נבין את לשון חכמה של ר׳ אבוהו באגדתנו: ר׳ אבוהו צוה להאומנים העובדים אצלו בביתו את הלסוטה: „אתריגו לפחמין״ כרומר: הבעירו באש את הפחמים עד שיתאדמו כאתרוגים.—„ארקיעו לזהבין״ כלומר: רדדו והרקיעו את הזהב לפחים, וקצץ אותם פתילים לעשות לסוטות „ויעשו לי בהן שני מגידי בעלטה״—כלומר: על ידי הלסוטות אפייס את הדילטורין המגידים בסתר ואעשה אותם נוחים לי.—והנה בירושלמי אמר, כי היו שלשת דילטורין, ובבבלי מזכיר רק שנים; ואפשר שגם כאן בבבלי היה כתוב: ש׳ מגידי בעלטה—שהוא ראשי תיבות: שלשה. והמדפיסים חשבו שזה ר״ת: שנים.

## ס.

# מרגליות וסידקית.

„ר׳ אבוהו ור׳ חייא בר אבא אקלעו לההוא אתרא 1). ר׳ אבוהו דרש באגדתא, ור׳ חייא בר אבא דרש שמעתא 2), שבקוהו כולי עלמא לר״ח בר אבא ואזיל לגביה דר׳ אבוהו. חלש דעתיה 3). אמר ליה: אמשול לך משל, למה הדבר דומה? לשני בני אדם, אחד מוכר אבנים טובות ומרגליות 4), ואחד מוכר מיני סידקית 5)—על מי קופצין?—לא על זה שמוכר מיני סידקית?״ 6) (סוטה, מ.).

בהשקפה הראשונה נחשוב שהמשל הזה קלוט מהאויר, אבל אחרי העיון נראה שר׳ אבוהו משתעי כאן בלשון חכמה, ואת המשל הזה לקח מהמציאות. כי ר׳ אבוהו היה באמת מוכר סידקית, ור׳ חייא בר אבא היה באמת מוכר מרגליות. כמו שהוכחנו שלר׳ אבוהו היה בית חרושת לעשית—לסוטות, כלומר, מין צעיף ארוג מחוטי זהב דקים מעשה רשת (עין אגדה נ״ט). הלסוטה הזאת, לפי דעתי—היא שנקראה: „סידקי״.—שפתרונה: אריגה, שיש בה סדקים, כלומר, עשויה מעשה רשת 7), והיו עושים זאת במחט מיוחדת, שנקראה: „מחט סידקית״—(ערובין, נ״ג). כלומר, מחט שעושים בה אריגה של סדקים ונקבים קטנים 8)—ואם כן היה ר׳ אבוהו באמת מוכר מיני סידקית, ור׳ חייא היה באמת מוכר מרגליות—(עין בספר על נהרות בבל, צד: 138): ולכן מצינו בו שאמר: „מרגלית טובה היתה בידי״ (ב״ב, קכ״ג), וגם מצינו „אמר ר׳ חייא בר אבא הכא בעבד נוקב מרגליות עסקינן״ (בבא

---

1) שניהם נזדמנו למקום אחד. 2) דרש הלכות. 3) כל הקהל עזבו את ר׳ חייא ובאו לר׳ אבוהו מפני שהאגדה מושכת את הלב, וחלשה דעתו של ר׳ חייא, ור׳ אבוהו המשיל משל כדי לפיס את דעתו של ר״ח. 4) כן הוא הנוסחא הנכונה בעין ועקב„ ובתלמוד נשמטה המלה: מרגליות. 5) פלכין, מחטין וצנורות. רש״י. 6) על סידקית יש הרבה קופצין, אבל לא על מרגליות שהן יקרות ביותר — כן אגדה הכל מבינים אבל הלכה קשה להבין. 7) מי שמוכר קמח נקרא גם כן בשם סידקי, כמו שמצינו: „הלוקח מן הסידקי״ (ירוש׳ שביעית, פ״ה, ה״ט) והוא על שם שהקמה מנופה בנפה, שנקראה סידקי לפי שעשויה מעשה רשת. (עין מעריך, ע׳ סידקוס). 8) וזה שכתוב שם: לבן של ראשונים כפתחו של אולם וכו׳ ואנו כמלא נקב מחט סדקית„—הכונה להנקב שנארג על ידי מחט סדקית. כי נקב המחט בעצמו נקרא „קופא דמחטא„ (ברכות, נ״ה:)

מציעא, י"ב.)—ובירושלמי (ברכות, פ"ז, ה"ז) קורא לו ר' זירא: „נוקדנא"!— שזה משמע ג"כ נוקב, כמו: נקדימון, שנקרא כן, יען „שנקדה לו חמה" (גיטין, נ"ו); ולכן נמצא שר' יוחנן, רבו של ר' חייא, השתמש פעמים אחדות במשל של מרגליות בדברו עם תלמידו זה, כי בשעה שר' יוחנן אמר הלכה חדשה שאל אותו ר' חייא: „והלא משנתנו היא זו?"—ואז ענה לו ר' יוחנן במשל: „מדגלית לך חספא משכחת מרגניתא תותה." (ירוש' סוף מעשרות, וכתובות פ"ט, הי"א); ובבבלי המשל יותר יפה: „אי לאו דדלאי לך חספא—מי משכחת מרגניתא תותה?" (בבא מציעא, י"ז:).

אולם הנה נמצא, כי גם ר' ינאי השתמש במשל זה עם תלמידו ר' יוחנן, כי כששאל אותו ר' יוחנן: „הלא משנתנו היא זו?"—ענה לו ר' ינאי „אי לאו דדלאי לך חספא—מי משכחת מרגניתא תותה?" (מכות, כ"א: יבמות צ"ב:). אבל עלינו להבין איזו חספא היא זאת, שמוצאים מרגליות תחתיה? אולם הנה מצינו בתלמוד באדם אחד שר' עקיבא חייב אותו לשלם קנס, והאיש טרח טרחה גדולה כדי לפטור את עצמו מהקנס ההוא, אבל כל טרחתו לא הועילה ונאנס לשלם הקנס, אז אמר לו ר"ע במשל. „צללת במים אדירים והעלית חרס בידך." (בבא קמא, צ"א).—והכונה בזה היא אל הצדיפה, שבתוכה נמצאת המרגלית. הצדיפה היא מחוספסה ונקראה: חספא, או בעברית חרס. ולפעמים יורד הצולל לקרקע הים ומגביה משם את הצדיפה, אבל היא ריקה ואין בה מרגלית ולפיכך ממשלים את המשל הזה לכל מי שטורח טרחה של חנם.

ומפני שכל אלו שעוסקים בהוצאת הצדיפה מתהום הים, הם מוסרים אותה לאומנים המוציאים את המרגלית מהצדיפה כדי לנקותה וללטשה ולנקב אותה. ובשום אופן לא יוכל אח"כ להתהלל האומן שהוא מצא את המרגלית, מפני שבעל הצדיפה יאמר לו: „לולא הרימותי מקרקע הים את החספא (הצדיפה)— כי אז לא מצאת בתוכה את המרגלית." לכן כאשר אמר ר' ינאי דין חדש ורב יוחנן שאל אותו: לא משנתנו היא זו?—אז בצדק המשיל לו ר' ינאי את המשל הזה: אי לאו דדלאי לך חספא, מי משכחת מרגניתא תותיה?"— ומפני שר' יוחנן עסק בהוצאות צדיפות 1) לכן אמר לו ר' ינאי: הלא אתה יודע כי העיקר הוא זה שמוציא את הצדיפות כדי שיוציאו ממנה את המרגלית. וכפי הנראה היה אחד מהאומנים האלה ר' חייא בר אבא — ולכן בשעה ששאל אותו רחב"א: לא משנתנו היא זו?—ענה לו ר' יוחנן: מה אתה מתהלל שמצאת מרגלית, הלא לולא שהוצאתי לך צדיפה—לא היית מוצא את המרגלית...

ובכן הננו רואים, כי המשל שהמשיל ר' אבוהו לר' חייא בר אבא — הוא לקוח מההוה, כי ר' אבוהו עסק באמת במכירת סידקית, ור' חייא בר

---

1) עין אגדה מ"ב.

אבא עסק באמת במכירת מרגליות. ור׳ אבוהו בענותנותו המשיל עסק תורתם לעסק סחורתם, כי כגבוה ערך מרגליות על ערך סדקית, כן גבוה ערך תורה ר״ח בר אבא מערך תורת ר׳ אבוהו.

ובזה נבין דבר שנתלבטו בו כל המפרשים: הירושלמי מספר שבשעה שנתמנה (נסמך) ר׳ אבוהו—חפצו למנות גם את ר׳ שמעון בר ווא (אבא), אבל הוא היה אז בדמשק ולכן לא נתמנה, ועי"ז אמר ר׳ אבוהו: „מי יגלה עפר מעיניך ר׳ יוחנן. אבוהו ריגלותיה איתמניה שמעון דמעפוריא לא איתמניה" (בכורים, פ"ג, ה"ג).—להדברים האלה אין פותר, אבל באמת צריך להיות כן „אבוהו דמעפורא איתמניה ושמעון דמרגליתיה לא איתמניה" 1)—כי „ויתחפש באפר" (מ"א, כ׳, ל"ח)—מתורגם: „וכריך במעופרא"—כלומר צעיף או סידקית שעסק בו ר׳ אבוהו, ר׳ שמעון בר אבא עסק כמו אחיו במרגליות, כמו שנאמר שם בירושל׳ לפני זה: „שמעון בר ווא הוה בקי במרגליתא בכל מילה ולא הוה ליה עיגול למיכל"—פירוש: ר"ש בר אבא היהת בקי בכל האומנות של המרגליות ולא היה לו לחם לאכול.—והשתמש ר׳ אבוהו גם כאן במשל שהשתמש נגד ר׳ חייא אבא אחיו של ר"ש ואמר: אבוהו העוסק בסידקית (מעפורא) נתמנה, ושמעון העוסק במרגליות—לא נתמנה: כלומר. ערך תורתו של שמעון גבוה על ערך תורתו של אבוהו, כערך המרגליות על ערך הסדקית.

---

## סא.

# עוברין שבמעי אמן.

„דרש ר׳ יוסי הגלילי: בשעה שעלו ישראל מן חים נתנו עיניהם לאמר שירה. וכיצד אמרו שירה? עולל מוטל על ברכי אמו ותינוק יונק משדי אמו: כיון שראו את השכינה—עולל הגביה צוארו. ותינוק שומט דד אמו ואמרו: „זה אלי ואנוהו, שנאמר: מפי עוללים ויונקים יסדת עוז. תניא היה ר׳ מאיר אומר: מנין שאפילו עוברין שבמעי אמן אמרו שירה? שנאמר: במקהלות ברכו אלהים, ד׳ ממקור ישראל"—(סוטה, ל).

---

1) כפי הנראה, מדפים „למדן" חשב, כי מרגלותיה" הוא, רגלים, ואם כן—„מעפורא הוא ראש, ולכן החליף והדפיס: „אבוהו ריגלותיה איתמני, ושמעון מעפורא לא איתמני"- כלומר: אבוהו, שהוא הרגלים נתמנה, ושמעון, שהוא הראש-לא נתמנה.

אין כל ספק, כי מעולם לא עלה על דעת ר׳ יוסי שהעוללים ויונקים אמרו שירה, ומכל שכן שר׳ מאיר היה חושב שהעוברים צעקו מתוך מעי אמן.—אבל החכמים האלה דברו כאן בלשון מליצה ורמז, ואם נחפוץ להבין דברי חכמים וחדותם, עלינו להביא עוד מאמר אגדה ועינינו תפקחנה לראות מי הם אלו העוללים ויונקים ועוברים, כי הנה מצינו: „דרש ר׳ עקיבא: בשכר נשים צדקניות שהיו באותו הדור—נגאלו ישראל ממצרים. שבשעה שיוצאות לשאוב מים מזמן להם הקב״ה דגים קטנים בכדיהם ושואבות מחצה מים ומחצה דגים, ובאות ושופתות שתי קדרות אחת של חמין ואחת של דגים ומוליכות אותן אצל בעליהן לשדה, ומרחיצות אותם וסכות אותם, ומאכילות אותם ומשקות אותם, ונזקקות להן בין שפתים, שנאמר: אם תשכבון בין שפתים וכו׳ וכיון שמתעברות באות לבתיהן, וכיון שמגיע זמן מולדותיהן— הולכות ויולדות בשדה תחת התפוח שנאמר... וכו׳, והקב״ה שולח מלאך מן השמים ומנקה אותם ומשפר אותם כחיה זו שמשפרת את הולד, שנאמר: וכו׳, ונותן להם שני עגולים אחד של דבש ואחד של שמן שנאמר: ויניקהו דבש מסלע וכו׳, וכיון שמכירים בהם המצרים באים עליהם להורגם ונעשה להם נס ונבלעים בקרקע. ומביאים שורים וחורשים על גבם שנאמר על גבי חרשו חורשים ולאחר שהולכים מבצבצים ויוצאים כעשב השדה, שנאמר: רבבה כצמח השדה נתתיך. ולאחר שמתגדלים באים עדרים עדרים לבתיהם שנאמר: ותרבי, ותגדלי וכו׳. וכשנגלה העב״ה עליהם הכירוהו תחלה שנאמר: זה אלי ואנוהו״. (סוטה, י״א).

גם כאן קשה מאד להבין את כל הנסים הללו, וביותר את הנס האחרון שנבלעו באדמה והמצריים היו חורשים עליהם. אבל אם נעיין בזה היטב נראה שהאגדה באה לתרץ לנו דבר קשה בפסוקי התורה, כי הנה פרעה מלך מצרים גזר: „כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו״. (שמות, א. כ״ב), ולא מצינו בכל מקום שבטל את גזירתו. ואם כן באיזה אופן נשארו בחיים יוצאי מצרים? הלא הזקנים מדור העבר מתו, והדור החדש זה שנולד מימי לדת משה—הלא השליכו את כלם ביאור! אבל ע״י האגדה הזאה נבין פירוש חדש בפסוקי התורה: שם כתוב מתחלה, כי פרעה צוה להמילדות להמית את הילדים, והמילדות יראו את האלהים, ולא המיתו את הילדים. אחרי כן כתוב „ויהי כי יראו המילדות את האלהים ויעש להם בתים״—אלו כון הכתוב להמילדות, היה צריך לכתוב: „ויעש להן״: אבל באמת יכוון בזה להילדים, כלומר: אחרי כי המילדות יראו את האלהים ולא המיתו את הילדים—ע ש ה פ ר ע ה ב ש ב י ל ה י ל ד י ם ב ת י ם, זאת אומרת: תקן בתי אוסף שיאספו את הילדים העברים, אלו שהתגוללו הפקר בחוץ, וגדלום שם בתור מצריים. והכתוב הולך ומפרש באיזה אופן היו ילדי העברים עזובים הפקר בחוצות כי פרעה צוה לכל עמו: כל הבן הילוד להעברים היאורה תשליכוהו, ולכן היו האמות מפקירות את ילדיהן ועוזבות אותן במקום הפקר. והמצריים באו ואספו אותם להבתים. וזהו שדורש ר׳ עקיבא: בשכר נשים צדקניות שהיו באותו הדור נגאלו אבותינו ממצרים, כי במצב הרע שהיו אז העברים היו

פורשים מנשותיהן מבלי להזקק להן, כי נואשו להוליד בנים לבהלה מפני שידעו שסופם שישליכום להיאור, ונמצא האומה כלה לגמרי ח״ו. אבל הנשים בצרקתן בטחו בד׳, והשתדלו לקיים מה שמוטל עליהן, ומרבוי הדגים שהיו במצרים, שגם העברים אכלו אותם חנם—היו מאכילות את בעליהן, ומחזיקות בדבריהן את לבם לבטוח בד׳ 1), והיו נזקקות להם ומולידות את בניהן במקום הפקר בשדה, והיו אז אנשים עברים מסתתרים שהתנהגו עם הילדים כמלאכים טובים מן השמים, היו רוחצים ומניקים אותם. ומחסרון מניקות—נתנו להילדים למצוץ עגול־דבש ושמן, וכשהרגישו המצריים בהילדים חפצו בתחלה להרוג אותם, ונעשו להילדים נס ונבלעו בקרקע.

ואם נחפוץ לדעת מה טיבה של בליעה בקרקע בדבדי חז״ל?—נמצא זאת במקום אחר, שם מדבר מגלות עשרת השבטים, והוא אומר: „ואחת גלתה לדפני של רבלתה ונבלעה שם. כמו שכתוב (הושע, ח): נבלע ישראל בגוים וכו׳, והקב״ה עושה להם מחילים מלמטן, והם מהלכין בהן עד שהם באים תחת הר הזתים, והקב״ה עומד עליו והוא נבקע והם עולים מתוכו וכו׳” (פסיקתא, פל״ב). והנה מהראיה שמביא מהכתוב: נבלע ישראל בגוים—אנו רואים בפירוש, שמדבר מאלה שנשתמדו מחמת אונס ונבלעו בין הגוים בארץ גלותם, אך האנוסים האלה שמרו במסתרים את דת אבותיהם, ואח״כ עלו לארץ ישראל, ושם שבו להיהדות. ובזה נבין גם מה שנאמר כאן שנבלעו ילדי ישראל בקרקע, היינו בתחלה חשבו המצריים להרגם, ונעשה נס והמצריים חמלו עליהם, והוליכו אותם לבתי־האוסף, ושם הבליעו אותם בקרקע, כלומר בללו אותם בין הגוים, וגדלום בתור מצריים. והמשגיחים שם בחפצם להבליע את הילדים עמוק בקרקע השמד חרשו על גבם בשורים, כלומר בחפצם להשכיח להילדים את מולדתם ואלהיהם, כדי שיתבוללו היטב—העמידו להם פדגוגים ומורים כאלו שישקצו ויתעבו בעיני הילדים את עמם ואלהיהם אבל הילדים בצבצו מתוך השמד כעשב השדה הבוקע מהקרקע. החזיון הזה נשנה ג״כ בימי האנוסים בספרד. גם שם נתפסו ילדי ישראל והושיבם במנזר כדי לחנכם בדת הנוצרים. אבל על פי רוב היה גם הכומר המחנך אחד האנוסים, — והוא בעצמו הלהיב בלב הילד רגשי אהבה לעם ישראל ולדתו, וכן היה גם במצרים: הפדגוגים והמחנכים היו גם הם עברים אנוסים, וכמעט שהלכו להם המצריים היו המחנכים בעצמם מוציאים בדבריהם את הילדים מקרקע השמד שהבליעום המצריים, ולאחר שמתגדלים ויוצאים כבר

---

1) דרשת ר׳ עקיבא הזאת היתה דבר בעתו. כי אז אחרי מרידת בר כוכבא שהיתה אז גזירת השמד, מצינו, שחברו של ר״ע—ר׳ ישמאל אומר: „מיום שפשטה מלכות רומי, שגוזרת עלינו גזירוע קשות, ומבטלות ממנו תורה ומצוות וכו׳—דין הוא שנגזור עלינו, שלא לישא אשה ולהוליד בנים, וגמצא זרעו של אברהם אבינו כלה מאליו בו: (ב״ב, ס.), נגד הרעה הזאת יצא ר״ עקיבא בדרשתו,

מבתי האוסף—באו עדרים עדרים לבתי הוריהם העברים. ואם נשאר עוד בלבם איזה רושם רע מימי שבתם בבתי האוסף—הנה כשראו את מעשי ד' ואת נפלאותיו על הים—הכירוהו תחלה לאלהים והורו עליו באצבע: זה אלי ואנוהו" 1).

אבל מלבד אלו שבאו מבית האוסף עדרים עדרים לבית הוריהם היו רבים מהם שלא באו כלל להוריהם כשגדלו, כי נבלעו בין המצריים ונתבוללו בהם. ואלה היו שלש כתות: א) אלה שהכירו את מצרים לארץ מולדתם ולאמם הורתם, וחשבו את עצמם למצריים בני דת־העברים. ב) יותר מזה אלה אשר בצאתם מבית האוסף השיגו משרה אצל המצרים. ג) עוד יותר מזה, אלה שנבלעו בין המצריים היינו שהשתמדו לגמרי ועבדו את אלהי־מצרים.—כל אלה לא חפצו כלל לצאת ממצרים; אבל בשעת מכות בכורות, כאשר חזקו המצריים על ישראל למהר לשלחם—אז חזקו גם על שלש הכתות האלה, וגם אותם גרשו ממצרים ביד חזקה, כי אמרו כלנו מתים אם ישאר עברי אחד במצרים. ועל שלש הכתות האלה מדברת כאן אגדתנו, כי בשעה שראו ישראל את היד הגדולה אשר עשה ד' במצרים—אז האמינו כלם בד', ולבם נתרגש לומר שירה ולקרוא: „זה אלי ואנוהו!"—והוא הולך ומונה את שלש הכתות האלה: א) „עולל מוטל על ברכי אמו"—היינו אלה שהכירו את ארץ מצרים לאמם הורתם, אשר על ברכיה נולדו, וגם אצל הים בודאי שהתנפלו „בדמיוגם על צוארה. אבל אחרי שראו את קריעת הים הגביהו צוארם מצוארה, ואמרו: „זה אלי!"—ב) „תינוק יונק משדי אמו" היינו אלה שינקו משדה ארץ מצרים את פרנסתם, וגם כשבאו לים סוף עוד היה בפיהם טעם החלב—ועתה שמטו לגמרי את הדד מפיהם, ולא התגעגעו כלל לפרנסת מצרים, וקראו: „זה אלי!"—ג) „עוברין שבמעי אמן" אלה שנשתמדו לגמרי ונבלעו בקרב המצריים כעובר הבלוע בקרב אמו, כמו שדרשו חז"ל על הכתוב „הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי—כאדם שהוא שומט את העובר ממעי אמו כך הוציאם, 2) ,גם אלה כשבאו להים חזרו בתשובה, ומתוך מעי אמן התרגשו והתלהבו וקראו: זה אלי, ולא אלילי „מצרים!

---

1) ובזה נבין את מאמר הגדה: ואת עמלנו אלו הבנים. שנאמר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו. והנה אלו היה באמת משליכים את הילדים להיאור אינה עמל היה לאבותיהם בהם. אלא ודאי שבמו שאמרנו היה לאבותיהם הרבה עמל שישארו באמונתם. 2) עין ילקוט ואתחנן רמז תתכ"ח.

## סב.

# חכמת יונית.

„תנו רבנן: כשצרו בית חשמונאי זה על זה, היה הורקנוס מבחוץ ואריסטובלוס מבפנים, ובכל יום ויום היו משלשלים להם דינרין בקופה והיו מעלים להם תמידים, היה שם זקן אחד שהיה מכיר בחכמה יונית, לעז להם בחכמת יונית, אמר להם: כל זמן שהם עוסקים בעבודה אינם נמסרים בידכם. למחר שלשלו להן דינרין בקופה, והעלו להם—חזיר. כיון שהגיע לחצי החומה נעץ צפרניו בחומה, ונזדעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה. באותה שעה אמרו: ארור האיש, שיגדל חזרים, וארור האדם שילמד את בנו חכמת יונית". (סוטה, ס"ט, מנחות, ס"ד:).

קשה להאמין כי הורקנוס שהיה איש צדיק וכהן גדול ירשה לאנשיו להעלות חזיר כדי להקריב בבית המקדש. ובאמת מצינו אצל יוסיפוס פלביוס רק העובדהו שגזלו אנשי הורקנוס את הכסף ששלשלו להם בקופה, ולא נתנו להנצורים את הקרבנות. (קדמוניות היהודים, ספר ד' פ"ד.), אבל לא שהעלו להם חזיר, וביחוד לא נוכל להבין מה ענין חכמת יונית לכאן? הלא הזקן היה יכול לומר להם זאת בלי כל חכמה?

אולם כדי להבין זאת, נביא מאמר אחד: „בימי מלכות יון היו משלשלין להן שתי קופות של זהב והיו מעלין להן שני טליים. פעם אחת שלשלו להן שתי קופות של זהב, והיו מעלין להן שני גדיים, באותה שעה העיד ר' יהודה בר אבא על תמיד של שחר שקרב בארבע שעות. אמר ר' לוי: אף בימי מלכות הרשעה הזאת היו משלשין להן שתי קופות של זהב והיו מעלין להם שני כבשים: ובסוף שלשלו להן שתי קופות של זהב ועלו להן שני חזירין. לא הספיקו להגיע לחצי חומה עד שנעץ החזיר (צפרניו) בחומה ונזדעזעה החומה וקפץ ארבעים פרסה מארץ ישראל. באותה שעה גרמו העונות ובטל התמיד וחרב הבית". (ירוש' ברכות, פ"ד, ה"א).

והנה נפלא הוא, מדוע בימי היונים העלו גדיים, ובימי הרומאים העלו חזירים?—אולם הירושלמי הוא תמיד מקור נאמן לדברי ימי ישראל, וגם כאן מביא לנו שתי עובדות היסטוריות. הנה מצינו, כי בימי מלכות אנטיוכס מלך יון באו שני האחים הכהנים הגדולים יאזון ומיניליאוס, ולקחו את כסף הקופה של בית המקדש שהיה נועד לקנות קרבנות, והכסף הזה נתנו שוחד להיונים. והביאו על ירושלים את פיליפוס ואפולוניוס, שני שרי יון — והם הצרו והציקו מאד להיהודים. (חשמונאים, ב' פרק ה'). ובימי מלכות רומא

באו שני האחים הכהנים הגדולים הורקנוס ואריסטובלוס, ואת כסף הקופה של בית המקדש הנועד לקרבנות—נתנו שוחד להרומאים, והביאו על ירושלים את סקברוס ופומפיוס, שני שרי רומא, והם הצרו והציקו מאד להיהודים. (קדמוניות היהודים י״ד)—והנה הירושלמי לא היה יכול למסור לנו את שתי העובדות האלה כמות שהן מפני פחד הרומאים. וספרו זאת בשפת חידה וברמז. כמו שידענו נקראו היונים בשפת המשל והרמז בשם: „צפיר העזים" (דניאל, ח׳—כ״א), וזהו שמספר לנו הירושלמי, כי בימי מלכות יון קרה המאורע שבכסף הנועד לקנות כבשים לקרבנות העלו שני גדיים, והם שני שרי יון. אולם הרומאים נקראו בשפת המשל והרמז בשם „חזיר" כמו שמצינו „למה היא מושלה כחזיר וכו׳, כך מלכות רומא וכו׳" (מדרש, ב״ר, פס״ה)1. וזהו שמספר לנו הירושלמי, כי בימי מלכות רומא קרה המאורע שבכסף הנועד לקנות כבשים לקרבנות—העלו שני חזירים והם שני שרי רומא, והירושלמי מספר כי נעץ החזיר את צפרניו בחומה, ונזדעזעה החומה וקפצה ארבעים פרסאות מארץ ישראל"—כלומר: החזיר פומפיוס נעץ בחומה את איל הברזל, וזעזע והרס חומת ירושלים וכבש את היהודים, וקרע מארץ ישראל את כל הערים הרבות שלכדו החשמונאים בעבר הירדן ובצפון הארץ וגם ערי חוף הים, ואת כלם ספח להמחוזות אשר תחת ממשלת הרומאים (קדמוניות, שם). וזהו שאומר „שקפצה מארץ ישראל מ׳ פרסה", ועל ידי זאת שפנו עתה אל הרומאים שמו היהודים בעצמם עליהם את עול הרומאים ולא יכלו עוד להמישו מעל צואריהם, והיא שהביאה לידי חורבן הבית. וזהו שמסיים הירושלמי: „באותה שעה גרמו העונות, ובטל התמיד וחרב הבית".

ובזה נבין גם את אגדתנו. הנה הזקן הזה שהכיר בחכמה יונית היה אחד מבני סיעתו של הורקנוס, שנשאר בירושלים פנימה בין אנשי אריסטובלוס. וכשנודע לו שסקברוס שר צבא רומא בא לדמשק, חפץ ליעץ לאנשי הורקנוס שיפנו להרומאים בשוחד ושיבקשו עזרתם, והנה בהיות שהיהודים אנשי אריסטבלוס חנצורים היו מדברים מעל החומה לאנשי הורקנוס בחוץ על אדות הקרבנות שהספיקו להם (קדמוניות שם) בא הזקן בתוכם והשמיע את עצתו לאנשי הורקנוס. וביראתו את אנשי אריסטבלוס לא אמר מפורש אלא השתמש בחכמת יונית, כלומר בשפת הרמזים, ואמר לאנשי הורקנוס שיעלו להם חזיר במקום תמידים, ואנשי הורקנוס שידעו כי הזקן הזה אומר להם תמיד עצות מדיניות הבינו שהוא מדבר ברמז, ומפני שבשפת הרמזים נקראו הרומאים בשם „חזיר" הבינו שעצתו הוא לפנות אל הרומאים ולהעלותם על ירושלים. והורקנוס שמע לעצתו ושלח אל סקברוס לדמשק שיבוא לעזרתו,

---

1) ואפשר להגיד שבשביל זה נקראו הרומאים בפי חכמי התלמוד בשם „חזירי מפני שלפי עדותו של תיאודר ריינאך היה חרות על דגלו של הלגיון העשירי הרומאי סמל חזיר. והלגיון הזה חנה בא״י בשנות 79—135. (ע׳ ישו הנוצרי לקלוזנר עמ׳ד 311)

אבל כשבא סקברוס ליהודה פנה אליו אריסטובלוס בשוחד יותר גדול מזה של הורקנוס, כי ביד הראשון נמצא אוצר המקדש ולכן עזר לאריסטובלוס. ואח"כ פנה הורקנוס אל פומפיוס והביאהו על ירושלים, ומאז והלאה באו היהודים תחת יד רומא, זו שהחריבה את ביתנו. והחכמים שראו את הצרות הגדולות שהביאה על ישראל עצת הזקן—אמרו: „ארור האיש שיגדל חזירים" כי אלו לא היו אז בישראל מגדלי חזירים היו הכל מבינים שהזקן אינו מדבר בחזירים, הוא:ל שאינם נמצאים כלל בגבול ישראל.

ואמרו ג"כ: „ארור האיש שילמד את בנו חכמת יונית". מפני שע"י החכמה הזאת באו על ישראל הצרות האלה. וכך היה דרכם לגזור גזירה על כל דבר שאירע ע"י תקלה. כמו שגזרו שאסור לצאת בשבת בסנדל המסומר בשביל שבאה תקלה ע"י (שבת ס.).

# פרק שמיני.

# אגדות של גיהנם.

## סג.

(פתיחה)

„אף הוא (ר׳ עקיבא) היה אומר וכו׳ משפט רשעים בגיהנם י״ב חודש״ עדיות פ״ב משנה יוד.).

נפלא הוא שבתנ״ך מצינו רק שנפשות רשעים יורדים לשאול כמו: „ישובו רשעים לשאולה״, (תהלים ט.) לא תעזוב נפשי לשאול (שם ט״ז) ולא נזכר כלל שיורדים „לגיהנם״. ולמה זה בחרו החכמים את מקום המשפט לרשעית דוקא בגיהנם? הלא זה הוא גי ממש ונמצא בדרומית ירושלית ונקרא גי הנם (יהושע ט״ז) ולפעמים נקרא גי בן הנם. (שם.)—את הדבר הזה אפשר להבין מזה שמצינו: „אמר רבי מריון משום ר׳ יהושע בן לוי, ואמרי לה תני רבה בר מרי משום ר׳ יוחנן בן זכאי: שתי תמרות יש בגי בן הנום ועולה עשן מביניהן וזו היא ששנינו: ציני הר הר הברזל כשרות. וזו הוא פתחה של גיהנם״ (סוכה, ל״ב)—עליגו לבאר את החזון הנפלא הזה שהעיר עליו ר׳ יוחנן בן זכאי כי בימיו היה בגי הנם מתמר ועולה עשן מן הארץ, מאין בא העשן הזה! הלא לא יעלה עשן בלי אש—ולכן עלינו להחליט שאדמת המקום הזה היתה הרת אש בולקנית שהיתה יוקדת בתחתיתה, ובין שתי התמרות בגי הנם היה הבקוע והחור (קראטער), שנקרא במליצת הז״ל: „פתחה של גיהנם,—כלומר: הקראטער הבולקני של גיהנם... הקראטער הזה שהיה בתוכו מימי קדם תמיד מוקד אש—נקרא בשם: „תופת״—שהוראתו בארמית: מוקד, את כיור אש. ולכן: „עצמותי כמוקד נחרו״—(תהלים, ק״ב)— מתורגם: „תפי״, וכן „תנור וכירים״ (ויקרא, י״א, ה). מתורגם בתרגום ירושלמי: „תנורא ותפין״: ובתלמוד מצינו, שמדבר על אדות בשול קדרות

„והוא דיתיב אבי תפי". (ברכות ל"ט)—כלומר: על כיור האש, ובעברית קורא כאן למוקד הבולקני בשם: „תופת" על משקל: בושת. דרך התופת הזאת הקיאה האדמה זרם אש אוכלה ולבה לוהטת.

והנה כל העמים הקדמונים העריצו את הבולקן בתור אל זועם המשחית ושורף. כמו שהעריצו הפרסיים הקדמונים היושבים בסביבות באקו — את האויר הבוער הפורץשם מתחתיות ארץ—בתור אל, הם הם עובדי האש הנודעים בתלמוד—(גיטין, י"ז) בשם: „חברי", וכן עבדו הכנענים את המולך, שהוא אליל הבולקן, ובפחדם את האש הבולקנית המשחיתה—כפרו את פני האליל הזועם הזה בהקריבם לו לקרבן את הדבר היותר אהוב ויקר להם. והעבי"ו באש את בניהם ובנותיהם למולך. (ויקרא, י"ח). והעבודה הזאת עשו במקום שנתגלה להם האל הזה, כלומר: במקום אשר שם פרצה אש בולקנית מתחתיות ארץ. ולכן הזהירה התורה את בני ישראל שלא יעשו כמעשי אנשי הארץ שלפניהם, ואם יפרוץ בולקן בארצם—לא יעבירו את בניהם ובנותיהם באש למולך, אבל הבולקן לא פרץ זמן רב, ולכן לא מצינו שהיו מעבירים באש אפילו הרשעים היותר גדולים. עד ימי אחז מלך יהודה, שהוא היה הראשון שהבעיר את בנו באש בגי בן הנם (דהי"ב, כ"ח, ג'). והמקום הזה בגיהנם אשר בו בנו במות לשרוף את בניהם באש—היה התופת (ירמיה, ל"ב), כי מעט לפני זמנו של אחז בעת הרעש בימי עזיהו—פרץ אז בולקן מפי התופת בגיהנם, כי: „קרא לריב באש ד' ותאכל את תהום רבה"—(עמוס, ז, ד')— „וד' הפך בם כמהפכת סדום" (שם ד). ולכן אחז שהיה עובד את אלילי הכנענים ועשה מסכות לבעלים (דהי"ב, שם)—עבד גם את המולך.

ומפני שמציאת האש הבולקנית בעולם נודעה לחז"ל ע"י הקראטער שנמצא בימיהם בגיהנם, לכן קראו חז"ל לאש העצורה בבטן האדמה: „אש של גיהנם".—ובזה נבין את דברי חז"ל: „העולם אחד מששים בגן, וגן אחד מששים בעדן, ועדן אחד מששים בגיהנם, נמצא כל העולם כלו ככסוי קדרה לגיהנם"—(פסחים, צ"ד).—כי הנה נודע בחכמת הגיאולוגיה, שכדור ארצנו בשעה שנברא היה כדור אש, ורק אחרי שנים רבות מאד התקררה קליפתו החצונה, שעליה נתהוה הישוב. הקליפה הזאת היא עבה מתשע ועד חמשים מיל, אך חלל הכדור הוא עודנו נוזלי, אש תוקד בו תמיד; ובכן העולם — (כלומר: קליפת הכדור—) נחשב רק כחלק קטן לעומת הגיהנם, היינו האש היסודית הממלאה את כל חלל הכדור, בערך ששת אלפים מיל. וקליפת הארץ המכסה מסביב את הנוזל הרותח הנקרא—„גיהנם"—היא באמת כמו כסוי של קדרה רותחת. ובזה נבין גם כן מה שאמרו: „הגיהנם נברא קודם שנברא העולם, שנאמר ערוך מאתמול תפתה" (ישעיה. ל)—(נדרים, ל"ט)— כלומר: הנוזל הרותחי נברא קודם שנבראה קליפתו, שזאת היתה רק אחר שהתקרר הנוזל ונתקשה; וזהו שאמרו כי חמי טבריה הם תולדה של אש מפני שעוברים על פתחה של גיהנם (שבת, ל"ט)—כלומר חומם של מי טבריה הוא מפני שעוברים על קראטער של אש בולקני, כמו שזו היא סבת החום

של כל מעינות החמים.—ובכן אחרי שהוכחנו כי חז"ל קראו בשם: „גיהנם" להאש הבולקנית ונחלי הגפרית היוקדים במעמקי הארץ—נבין בזה מה שבחרו בגיהנם למקום משפט לנפשות הרשעים, היורדות לשאול תחתית.

והנה אמנם האמינו חז"ל כי הרשעים המתפתים ביצרם נופלים בגיהנם (עירובין, י"ט)—אבל אם כונת דבריהם פשוטה כדעת חכמי המוסר שנפש הרשע אחרי מותו תרד ותפול אל האש הנמצא בחללו של כדור הארץ ושם תצורף ותתלבן כדי רשעתה,—או כי דבריהם הם בדרך מליצה כדעת הרמב"ם ורומזים אל החרפה והכלימה שתסבול הנפש שם בעולם המשפט—בזאת אין להכריע.

---

## סד.

# הפתח שבירושלים.

„אמר ר' ירמיה בן אלעזר: שלשה פתחים יש לגיהנם, אחד במדבר ואחד בים ואחד בירושלים וכו'—אחד בירושלים דכתיב: נאום ד' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים וכו' (עירובין, י"ט).

כבר בארנו (אגדה ס"ג) כי „פתחה של גיהנם"—היינו הקראטער של בולקן. ואם הזכירו שלשה פתחים—אות הוא שבימיהם ידעו משלשה קראַ־טערים—ונבאר בזה את שלשת הקראטערים הללו אחד אחד: פתח אחד היה בירושלים, ודיוקו הוא מהכתוב: „נאום ד' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים" (ישעיה, ל"א),—הכתוב הזה נאמר על אשור, כי לפני זה אומר שם: „ונפל אשור בחרב לא איש וחרב לא אדם תאכלנו" (שם).—כי כבר הוכחנו במקום אחר 1) שהבולקן שהתפרץ בימי עזיהו כבה תיכף, אולם אחרי כן בימי חזקיה. כשצר סנחרב על ירושלים וחנה עם כל אנשי חילו בעמק רפאים או עמק הפגרים (ירמיה. ל"א, ל"ט ובתרגום שם: „מישרא אתר דנפלו תמן פגרי משרית אתוראי) הקרוב לגי הנם התפרצו להבות אש מבטן גיהנם ומחנה אשור כקוצים כסוחים באש נצתו, כי ד' שלח את המלאך (גבריאל שר של אש), ויך במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף איש. הדבר הזה היה מסורת גם בידי חז"ל, כי על הכתוב (דהי"ב, ל"ב): „וישלח ד' מלאך

---

1) בס' רי „ח ונות ישעיהו" הארכתי לבאר על פי זה פרשיות רבות בישעיהו וגם הוכחתי שם את דבר הבולקן בראיות מוכיחות.

וכו׳״—מתורגם: „ושדר מימרא דאדני מיכאל וגבריאל ושיצי וכו׳ באשא מנתכא ואוקיד נשמתהון בגותהון וכו׳״—כלומר: ד׳ שלח את גבריאל, שר של אש (פסחים, קי״ח)—הוא כח הבולקן, והוא השמיד את האשורים על יד האש הנתכת ונוזלת, ועל ידי אדי הגפרית שנכנס לחוטמם, והדבר הזה נמצא גם בתלמוד, „האשורים מתו שריפת נשמה והגוף קיים״ (סנהדרין, צ״ד)

—מה נעימה מליצת חז״ל, „אמר לו הקב״ה לגבריאל: מגלך נטושה? אמר לפניו רבונו של עולם נטושה ועומדת מששת ימי בראשית״—(שם, צ״ה:) —באור הדברים היא: ד׳ שאל כביכול את המלאך גבריאל שר האש הבולקני, אם שחוזה חרבו להרוג את אשור, כלומר: האם נכון הבולקן להתפרץ ולשרוף את אשור?—וגבריאל ענה שהבולקן מוכן הוא עוד מראשית חבר אה.—ובלי ספק מכוונים דבריהם אלו להכתוב: „כי ערוך מאתמול תפתה גם הוא למלך הוכן, העמיק הרחיב מדורתה אש ועצים הרבה נשמת ד׳ כנחל גפרית בערה בה״ (ישעיה ל, ל״ג). ועוד אמרו שם: „אותו הפרק זמן בישול פירות, אמר לו הקב״ה לגבריאל: כשאתה יוצא לבשל פירות—הוזקק להם״—(סנהדרין, צ״ה:)—כלומר, הבולקן שהשמיד את האשורים עשה יחד עם זה עוד טובה לישראל, כי בשעה שמוריק הבולקן את אשו, נמצאים בתוך הלהבה אבני בזלת, והם נהדקים ומדשנים את האדמה, והיא מוציאה אח״כ פירות טובים.

הבולקן הזה, שהתפרץ בגי הנם בימי חזקיה—היה פועל את פעולתו ימים רבים, ולכן מלבד שנמצא כי מנשה בנו העביר את בנו באש בגיהנם (דהי״ב, ל״ג, ו) שרפו גם מלכי יהודה האחרונים את בניהם באש התופת בגיהנם. (ירמיה, ז׳ ל״א). אבל בימי ר׳ יוחנן בן זכאי—כבר כבתה האש הבולקנית, ורק תמרות עשן עוד פרצו דרך הקראטער ככל הבולקנים הכבויים המעלים עשן עוד שנים רבות,—וכפי הנראה נודעו עקבותיו עוד בשנת ד״א שצ״ז לב״ע כשבאו הערביאים לארץ ישראל ולכן יקראו לגיהנם בשם: „וואדי־ען־נור 1), כלומר נחל האש,

---

1) עין בקובץ: „ירושלים״ כרך 16 עמוד 365.

## סה.

# הפתח שבמדבר.

„ואחד במדבר, דכתיב (במדבר, ט״ז): וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה״—

בזאת רמזו לנו חז״ל, כי קרח ועדתו מתו לרגלי זרם בולקני, שיצא אז מפתחה של גהינם (קראַטער) הנמצא במדבר. והאש הזאת שיצאה מאת ד׳ אכלה את החמשים ומאתים איש, מקריבי הקטורת (במדבר, ט״ז). ובשטף הזרם נסחפו קרח ועדתו וירדו חיים שאולה. ואמרו עוד חז״ל „פי הארץ נברא בערב שבת בין השמשות״ (אבות, פ״ה. מ״ו), וברש״י שם: פי הארץ שפצתה האדמה את פיה בימי קרח, אותו פתח נברא בארץ באותו מקום מששת ימי בראשית, אלא שהיה הפתח מכוסה מלמעלה עד אותו זמן. ומה שאמרו „בני קרח מקום נתבצר להם בגיהנם״ (מגילה י״ד) הכונה שנזדמן להם מקום גבוה שעמדו עליו וניצולו.

ובאמת נמצא, כי עוד בימי חז״ל היה נמצא הקראטער הזה במדבר צין. וערבי אחד הראה לרבה בר בר חנה את המקום שנבלע בו קרח (עין אגדה מ״ה).—והנה את המלים: „מדבר צין״ (במדבר, ל״ד, ג׳) מתרגם יונתן; „ממדברא דציני טור פרזלא״—כלומר: מדבר, שגדלים בו צינים של הר הברזל; ו„ציני״ פתרונו: דקלי־תמרים קטנים, ופה מתעוררות שתי שאלות, אחת: איזו שיכות יש בין הצינים ובין הר הברזל?—ושנית: הלא „הר הברזל היה בגיהנם?—(עין אגדה ס״ג), ואם כן מקומו של „הר הברזל״ היה סמוך לירושלים ולא במדבר צין?—

אולם מודעת זאת, כי בתוך זרמי הלבה נמצאים גם אבני־ברזל(באזאלט) שלפעמים יודקו ויטחנו כאבק דק, ושכבת הברזל תתפזר ותשתטח על פני האדמה ולפעמים הם מתקשים האבנים האלו ואז נעשו מהם הרי ברזל רמים ונשאים כמו הרי „טרכוניה״ בעבר הירדן. (ארץ חמדה לסוקולוב, צד 21), והרי ברזל האלה מגדלים תמרי דקל קטנים הנקראים: צינים; וצינים כאלה צמחו גם בגי בן הנם על הר הברזל, שנולד שם מאבני הברזל שהקיאה האדמה דרך פתחה של גיהנם, וזו היא ששנינו „ציני הר הברזל כשרות״.

והנה הוכחנו שגם אדמת מדבר צין היתה בולקנית. וגם שם נמצא „פתחה של גיהנם״ שהקיא אבני ברזל שהתקשו והיו להר ברזל שעליו צמח צינים כמו בגי בן הנם. ועל שם הצינים האלו נקרא המדבר: „מדבר צין״. ולכן איפה תרגם יונתן בצדק את „מדבר־צין״, „מדברא דציני טור פרזלא״.

## סו.

# הפתח בים.

„ואחד בים, דכתיב: „מבטן שאול שועתי" (יונה ב׳.) הקראטער השלישי שהיה בימיהם—ושהם ידעו ממנו—היה בים.

והנה מהראיה שמביאים מהכתוב ביונה מוכח שבימיהם היו עוד עקבות קראטער בים התיכון, מפני שיונה הושלך לתוך ים התיכון. וע"י זה אפשר יהיה להבין את האגדה הסתומה: „אמר ר׳ יצחק, בשעה שנשא שלמה את בת פרעה, ירד גבריאל ונעץ קנה בים ועלה בו שרטון, ועליו נבנה כרך גדול של רומי" (סנהדרין כ"א).

והנה כידוע יצירת אי חדש בים נעשית לפרקים גם ע"י בולקן המתפרץ מקרקע הים, ומקיא עמוד של לבה המתרומם מעל פני הים, וכשמצטנן נהיה לגוש יבשה, ובכן אפשר לשער שאולי כונו חז"ל לאי אחד שנברא ע"י הבולקן בתוך הים התיכון, והוא הוא הקנה שנעץ גבריאל בים, כי המלאך גבריאל הוא „שר של אש", כלומר האש היסודית, הבולקנית, ואחרי שהעלו המים על העמוד שרטון של גרגרי חול ואבנים היה ליבשה, ועליו נבנה כרך גדול של רומי.

ומאד אפשר שכונו בזה (כפי השערת הגרשי"ר) לעיר ביצנץ שנבנתה על ראש קרן בעל שלש קצוות החודר להים, ונראה כמו חצי אי שנברא מחדש ונתדבק להיבשה הקודמת. ובכן אפשר שבשביל זה חשבוהו חז"ל לנברא על ידי כח בולקני.

ואעפ"י שההשערה הזאת קלושה היא בעיני, לא נמנעתי בכ"ז להציעה.

# פרק תשיעי.

# אגדות של שבוש.

## סז.

(פתיחה)

אחת הסבות היותר גדולות שאין אנחנו מבינים את אגדות חז״ל—הנם השבושים הגסים שעלו כקמשונים על שדה התלמוד.—חלק ההלכה שהיה מעובד בידי הגאונים נצרף ונטהר הרבה מהמון השבושים. אבל חלק האגדה הואיל שלא טפלו בו לפיכך הוא מלא שגיאות,

וכן למשל נמצא במס׳ סופרים (פ״ז ה״א) הלכה בדבר ענין קרי וכתיב בזה הלשון: „ענאל יניאל ובגרעון אלישמע השוטר״. דברים שאין להם כל מובן, ובאמת צריך לומר: „יעואל יעיאל, ובגבעון אלי שמע, השוטר״ וההלכה מכונת לדברי המסורת „ד׳ כתיבין יעואל וקריין יעיאל, וסימן: ובגבעון (ישבו אבי גבעון יעואל. דהי״א ט׳ לה,) אלי (צפן, שמרי ויעואל. דהי״ב כ״ט י״ג) שמע (ויעואל, דהי״א י״א, מ״ד.) השוטר (יעואל הסופר ומעשיהו השוטר, דהי״ב כ״ו. י״א.) 1)

או למשל ברש״י (בראשית ל״ז, א׳), מביא בשם המדרש צדיקים מבקשים לישב בשלוה, אומר הקב״ה: לא דיין לצדיקים מה שמתוקן להם לעוה״ב אלא שמבקשים לישב בשלוה בעוה״ז, דברים קשים שבשום אופן אי אפשר ליחסם להקב״ה כביכול. ובאמת נמצא במדרש גופא את הגירסה הנכונה:

„צדיקים מבקשים לישב בשלוה בעוה״ז, השטן בא ומקטרג ואומר: לא דיין לצדיקים מה שהוא מתוקן להם לעוה״ב וכו׳.—הקטרוג הזה באמת נאה להשטן, וברש״י צריך לתקן השגיאה.

ובכלל רבו מאד השבושים באגדת חז״ל, ולפעמים אפשר ע״י תקון קל להבין דברי אגדה לאשורה;

---

1) בשם הח׳ ר׳ וואלף היידנהיים

## סה.

# תלתא עתירי

„תנו רבנן עתיר נכסין עתיר פומבי זה בעל הגדות, עתיר סלעים עתיר תקוע זה בעל פלפול, עתיר משחא עתיר כמס זה בעל שמועות. הכל צריכים למריה חטייה. (ב״ב קמ״ה.)

המבקרים נדחקו מאד בהבנת הברייתא ולא עלתה בידם, מפני שברייתא העתיקה הזאת מלבד שהוא משובשת 1) היא גם מסורסת, והנוסחא הנכונה צריכה להיות כך: „עתיר נכסין עתיר ציבי 2) זה בעל הגדות: עתיר תקוע עתיר משחא זה בעל פלפול; עתיר מכמס עתיר סלתים 3) זה בעל שמועות, הכל צריכים למריה חטייא״.

ומשל הברייתא הזאת מכון לשלשת העשירים הנודעים בישראל: נקדימון בן גוריון, בן כלבא שבוע, ובן ציצית הכסת, שעליהם יסופר בתלמוד שכאשר צר אספסינוס על ירושלים נמצאו שם שלשת העשירים האלה; אחד אמר שיזון את הנצורים בחטין ושעורים. ואחד אמר שיזון במשחא וחמרא, ואחד אמר שיזון בציבי, (גיטין, נ״ז.) ומזה נראה שהיו אז שלשה עשירים מפורסמים. אחד היה עתיר סלתים (חיטא) אחד עתיר משחא,, ואחד עתיר ציבי.

והנה המקום היותר מוכשר לגידול החיטים היתה עיר מכמס, כמו שאמרו: „מכמס אלפא לסלתא״! (מנחות פ״ג: עי׳ בערוך ע׳ זנוח) והמקום היותר מוכשר לגידול השמן היתה בעיר תקוע כמו שמצינו: תקוע אלפא למשחא, (מנחות, פ״ה) והמקום היותר מובשר לגידול הציבי היו סתם נכסים כמו שאמרו:

---

1) כידוע רבו מאד חילופי הגירסות והשגואות במסכת זו, ועין בפירוש הרשב״ם במסכת זו. דף פ״ט, בד״ה „בפירוש״. ודף קמ״ח בד״ה „שייר״, ובתוס׳ דף קנ״ז ד״ה מאי בגובת. 2) כפי הנראה נשתבשה המלה „ציבי״ במלת „פומבי״. מפני שאיזה שורות לפני זה כתוב שם בתלמוד: תני רבנן עשה עמו בפומבי ובקש לעשות עמו כצנעה יכול לאמור לו בפומבי אעשה עמך וכו׳, 3) בתלמוד נמצא „סלתות״ אבל אין קפידא בדבר. כמו שמצינו תמיד בתלמוד המלה „כתות״, ובב״ז מצינו „כותים,׳ (ירוש׳ תענית פ״ב. ה״ה.)

„בתר מרי נכסי ציבי משוך". (ב"ק, צ"ג.) 1) העשירים האלה ישבו בעיר הבירה בירושלים. ושם היו להם בתי אוצר (בלשון התלמוד אמברי) שבם הכניסו לממכר לצורך בני העיר הגדולה את תוצאות אדמתם שהיתה להם בערי השדה: עשיר החטים היה אדון העיר מכמס עם סביבותיה, עשיר השמן היה אדון העיר תקוע עם סביבותיה. ועשיר הציבי היה אדון נכסים בהרבה מקומות. ואדמת העשירים האלו הספיקה להם את יבולה בשפע רב עד שנמצאו בהאמברי שלהם מכולת ועצים לכלכל את כל יושבי העיר במשך כ"ב שנה. (גיטין שם.) והעשירים האלה היו נקראים בפי היהודים בכנויים על שם סחורתם או מקומות נחלותיהם. נקדימון בן גוריון בשם „עתיר חיטא", או „עתיר מכמס"; בן כלבא שבוע בשם „עתיר משחא" או „עתיר תקוע". בן ציצית הכסת בשם „עתיר ציבי" או „עתיר נכסי".

והאגדה שלנו ממשילה את עשירות התורה להעשירות הפשוטה החומרית ואומרת שעשירי התורה הספיקו ג"כ שלשה מיני מזון רוחני. אגדה, פלפול ושמועות (הלכות). וממשילים את בעל האגדות ל„עתיר נכסי, עתיר ציבי מפני שכמו שהציבי מסבבים לנו עונג ע"י זה שמחממים אותנו בקרה, ומבשלים מאכלינו — כן האגדות הנן עונג לנפש, וכאשר המליצו במקום אחר: ותענוגות בני האדם אלו האגדות שהן ענוגו של מקרא (קה"ר פ"ב); בעל הפלפול הוא „עתיר תקוע, עתיר משחא" מפני שהפלפול הוא רק מין מותרות כמו השמן שאפשר לחיות גם בלעדו; ובעל השמועות הוא „עתיר הסלתים". וכמובן שהיתרון לבעל השמועות כמו שיתרון לעשיר החטים, מפני שבלי חטים אי אפשר לחיות... „והכל צריכין למריה חיטא".

---

1) ר"י"ם טעו לחשוב כי „ציבי" בתלמוד הוא דוקא עצים. ובאמת המלה „ציבי" פירושה גם נמעים וצמחים כמו „שדא ביה ציבי" (ב"מ כ"ט) ובעיקר קוצים שהיו רגילים בהם להסיק ולבשל. והנה נמצא בתלמוד (תענית כ"ד) שאבא חלקיהו היה שכיר יום לעקור מן השדה את הקוצים. ולפנות ערב הלך לביתו טעון חבילה של ציבי, ומפני שהיה לבוש בטלית שאולה לא חפץ להניח עליה הציבי, וברש"י שם — „להטיל עליה קוצין לקרעה". ובכן רואים אנו מזה שהיה אז מנהג לתת להשכירים בעקירת הקוצים נוסף על שכרם גם מעט ציבי לביתם לצורך בישול. ובזה נבין את הפתגם ההמוני: „בתר מרי נכסי ציבי משוך". שפירושו הוא כך „אם תעבוד אצל בעל נכסים, אז מלבד שכרך תמשוך לביתך גם ציבי בחנם", כלומר כשתתחבר לעשיר ומוצלח תרויח גם אתה

## סט.

# מנחם טלמא.

„ר׳ יוחנן סליק גבי ר׳ יודן נשיא, נפק לגביה בחלוקה דכיתנא 1). אמר ליה: חזור ולבוש חלוקך דעמרא 2), משום: מלך ביופיו תחזינה עיניך 3) מי נפק. אמר ליה: אייתא עטעמה 4) אמר ליה: שלח ואייתי לך מנחם טלמא 5) דכתיב: ותורת חסד על לשונה 6) מי נפק חמא ר׳ חנינא בר סוסי מפצע קיסין 7) אמר ליה: רבי! לית הוא כבודך וכו׳.״ (ירושלמי סנהדרין פ״ב, ה״ו).

דברי הירושלמי הם תמוהים, וביאור המפרש 8) הוא דחוק מאד: א) המלה: „עטעמה״ לא נמצאה עוד במקום אחר, ומנין להמפרש, שפתרונה הוא: דבר מועט לאכול?—ב) החסר־משרתים היה ר׳ יהודה נשיאה, שהוא שולח את ר׳ יוחנן, שיביא לו לטעום.—ג) מה הוא הדיוק מהמלים: „תורת חסד על לשונו״—שצריכים לאכול... ד) בירוש׳ כתוב: „מנחם טולמא״ והמפרש משבש וגורס: „מנהם טולמא״—וזהו לפי דעתו כמו: נהמא... אבל באמת מנחם טולמא הוא שם חכם המובא גם במקום אחר 9)— ה)—למה כתוב שתי פעמים: „מי נפק״—והנה כשבא ר׳ יוחנן לבית הנשיא ראה שהנשיא עשה דבר שלא היה לפי כבודו. וכשיצא מביתו אירע נס שראה גם את ר׳ חנינא בר סיסי עושה דבר שאינו לפי כבודו?

אולם כל התמיהות האלה יוסרו אם רק נתקן מעט את הגירסא היינו שאת המלה: „עטעמה״ הרכיבו המדפיסים משתי מלים: ע׳ טעמא, כלומר: „עוד טעמא״, גם סרסו המדפיסים איזה מלים והעמידו אותן שלא במקומן, וכן צריך להיות: „מי נפק אמר ליה: אייתי עוד טעמא, אמר ליה: שלח ואייתי לך דכתיב: ותורת חסד על לשונה. מנחם טלמא מי נפק חמא ר״ח בר סיסי מפצע קיסין וכו׳.״—והכונה בזה היא שר׳ יוחנן אמר להנשיא שהוא חשוב כמו מלך ואינו לפי כבודו ללבוש בגד פשתן, אבל הנשיא בענותנותו

---

1) ר׳ יודן הנשיא יצא לקראתו לבוש בגד פשתן. 2) בגד של צמר. 3) הנשיא נחשב כמו מלך; 4) דבר מועט לטעום. 5) כמו: טולמא דנהמא, כלומר: ככר לחם, 6) מדין תורה לעשות חסר על לשוני ולא לסגף עצמו, 7) חוטב עצים. 8) הבאור שהבאתי לעיל בהערות, הוא של מפרש הירושלמי, דפוס קראטאשין. 9) במדרש קהלת רבה (פסוק. ברבות הטובה): ר׳ חנניא ור׳ יונתן שאלין למנחם טלמא וכו׳.״

הגדולה לא תחזיק את עצמו לחשוב כל כך עד שבגד פשתן לא יהיה לפי כבודו ולכן לא פשט את הבגד וכשיצא ריו"ח אמר לו הנשיא: „אייתי לי עוד טעמא"—כלומר: הבא לי עוד טעם אחר ואפשוט את בגדי, כי הטעם הראשון אינו מספיק, ועל זה ענה לו ר' יוחנן: „שלח ואייתי לך" — כלומר: קודם כל הפשט [1] את בגדך ואחר כן אביא לך עוד טעמים אחרים, כי ממני לא יבצר להגיד לך באופנים רבים. וזהו שהזכיר את הכתוב: פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה, כלומרו אם החכם פותח פיו בחכמה עוד נשאר על לשונו תורה באופנים אחרים, וכיון ר' יוחנן בזה אל דרשת רבי שמעון בן יוחאי האומר: „מה דכתיב: פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה? כנגד מי אמר שלמה הכתוב הזה? לא אמרו אלא כנגד דוד אביו שדר בחמשה עולמים ואמר שירה וכו'. (ברכות, יוד), כלומר: שהיה יודע לומר שירה באופנים רבים על כל עולם ועולם ביחוד.

ואחר שגמר הירושלמי את ספורו מריו"ח שאמר להנשיא שאסור לו לעשות דבר שאינו לפי כבודו—מביא הירושלמי עוד ספור הדומה לו. כי החכם מנחם טלמא בצאתו מביתו ראה שר' חנינא בר סיסי מבקע עצים, וגם הוא אמר לו שאסור לו לעשות כן מפני שאין זה לפי כבודו. ובזה סרו כל התמיהות.

---

15) „הפשט" היא בארמית. „שלח"-כמו שמצינו: „שלח סנדלוי". (ירוש' מועד קטן פ"ג, ה"ה). כלומר פשט את סנדליו.

ע.

# הישיבה הראשונה בצפורי.

„...סתלקו החכמ׳ ולא היה מומחה חוץ מ... יוסי אמ׳ לו מאיר לסמכו אב בית דין אמ׳ להן צרתה בצדה, אמ׳ לו שעה צריכה לו התירו וסמכו אב בית דין וכתב לו תתיתב צפורי תתיתב גם צפור מצאה בית וכשנפטר ר׳ מאיר מלך ר׳ יוסי ושכב בצפורי״.—(קטע מאגרת ר׳ שרירא גאון) — (1).

מלשון הקטע הזה נראה שמדבר בענין מחלוקת רבי נתן ורבי מאיר עם הנשיא רבי שמעון בן גמליאל (הוריות י״ג:). וכפי הנראה מכאן, היתה לר׳ שרירא גאון הוספה בענין זה מה שלא נמצא בנוסחאות הש״ס שלנו, כמו שהיתה הוספה אחרת בענין זה גם להגאון בעל הלכות גדולות (2), שאחרי שהביא את הספור ממסכת הוריות—מסיים בסופו הדברים האלה: „פגע ביה ר׳ מאיר ביה ר׳ יעקב בר קורשאי, אמר: „עד אן (3) ישנו לזה בעולם״. (הלכות הוריות, הוצאת הילדסהימר, צד 504). כפי הנראה היתה ההוספה הזאת גם לנגד עיני בעל ספר חסידים, כי הוא כותב: „כגון ר׳ יעקב בר קורשאי שאמר מן עוקצים כדי שיעיין ר׳ שמעון בן גמליאל, אף על פי כן הענישו רבי מאיר״. (ספר חסידים, דפוס ברלין 1891, מספר 218). כל הדברים האלה אינם נמצאים כלל בש״ס שלנו, ורק להגאונים האלה היו הוספות במקום זה שאינן בנוסחאות התלמוד שלנו, לכן יקר בעינינו השריד הזה שהצילו רש״ג. אולם כל חכמי לב נלאו להבינו, כי מה זה פירושן של המלים: „אמ׳ לו מאיר לסמכו אב״ד?״. ומה זה: „תתיתב צפורי תתיתב״. ועוד כאלה.

אבל אם נתקן בקטע הזה שני שבושים קטנים יעלה בידינו להבינו כי הנה נוסחת התלמוד שלנו מספרת שרבי נתן ור״מ חפצו לבייש את הנשיא רשב״ג, והנשיא הסיר את הראשון ממשמרת אב בית דין ואת השני ממשמרת חכם, וכאן מוסיף הקטע שלנו לספר, כי „[נ] סתלקו החכמים ולא היה מומחה חוץ מ[רבי] יוסי״—כלומר: החכמים ר״נ ור״מ נסתלקו ממשמרתם והיו צריכים למנות במקומם חכמים אחרים, אבל לא נמצאו אחרים שיהיו ראוים לזה חוץ מרבי יוסי שהיה מומחה. אולם ר׳ יוסי לא היה יכול לזוז מעיר צפורי מפני גזירת הרומאים שגזרו: „יוסי ששתק יגלה לצפורי״. (שבת ל״ג) כלומר: יוסי ששתק בשעה ששמע שר׳ שמעון מגנה מלכות רומי—יגלה מאושא לצפורי

---

1) הקטע הזה היה כתוב אות באות בהתחלת דף אחד בכ״י של הר׳ שרירא גאון, שמצא אותו הרש״ז שעכטער בהגניזה במצרים, והדפיסו בספר „Saadyana״— צד 118. 2) עין במאסף: „הקדם״ לד״ר זרזובסקי, שנה ב׳ חוברת 2—4, צד 154. 3) העירני ידידי הרח״י בורנשטיין, כי בכת״י הבאים מארצות המזרח כותבים: „עד אן״ במקום: „עדיין״—וכן העיר הד״ר הרכבי בהקדם במאמרו: „חדשים גם ישנים״.

עיר מולדתו. ואם היו רוצים למנותו לאב בית דין־היו צריכים לעקור את המתיבתא רבתי שהיתה במקום הנשיא באושא ולקבוע אותה אצל ר׳ יוסי בצפורי מפני שרק המתיבתא רבתי—היתה נקראה: בית דין, ועל זה שאלו אנשי המתיבתא את הנשיא. וזהו שאומר כאן: „אמ[רו] לו: מאי 1) לסמכו אב״ד? אמ[ר] להן: „צרתה בצדה״—כלומר: בני המתיבתא אמרו להנשיא: מאי לסמוך 2) ולמנות את ר׳ יוסי לאב״ד במקום ר׳ נתן? על זה ענה רשב״ג איך נוכל לעשות צפורי לצרתה בצדה של אושא לקבוע שם את המתיבתא? אך כשהוכיחו לו, כי „השעה צריכה לו״—מפני שאין איש אחר מוכשר לזה חוץ מר׳ יוסי— אז הסכים הנשיא. וזהו: „התירו וסמכו אב״ד״.—ומפני שחשש הנשיא שמא לא יסכים ר׳ יוסי לעקור את המתיבתא ממקומה ולקבעה בצפורי, מצא לו הנשיא על זה רמז מהתורה כי עתידה המתיבתא להקבע בצפורי, וכתב לר׳ יוסי: „תתיתב צפורי דכתיב 3) : „גם צפור מצאה בית״—כלומר: גם צפורי תמצא לה בית להמתיבתא.

אבל רק זמן מועט היה בית הדין בצפורי, ור׳ יוסי היה אב בית דין 4), מפני שהראו להם בחלום לר׳ נתן ולר׳ מאיר שילכו ויפייסו את הנשיא, ור׳ נתן הלך ופייס את רשב״ג, ור״מ לא השגיח בחלום ולא פייס את הנשיא. (הוריות י״ג). מובן מאליו שאחרי שנתפייס רשב״ג לר״נ הושיב אותו על כנו, ובית הדין חזר לאושא, ור׳ נתן היה שוב לאב״ד, ורק הישיבה הפרטית של הנשיא שהיה ר׳ מאיר החכם שלה (עיין אגדה, נ׳)—נקבעה בצפורי, ור׳ יוסי היה בראשה. וזהו שמסיים כאן: „וכשנפטר ר״מ מלך ר׳ יוסי ושכב בצפורי״— כלומר: בתחלה רק נסתלק ר״מ ממשרתו, אבל כשלא חפץ לפייס את רשב״ג פטרוהו לגמרי, ורק אז מלך ר׳ יוסי והיה לחכם עד יום מותו בצפורי.—

---

1) כן צריך לומר: „מאי״—ולא „מאיר״.—2) הסמיכה פתרונה לפעמים: למנות את מי על איזו משמרת, כמו שמצינו זאת מפורש, „תמן קריי למנוייה סמיכותא״. (ירוש׳ סנהדרין, פ״א, ה״ג), כלומר: בבבל קוראים למנוי בשם: סמיכה. 3) כן צריך לומר: „דכתיב״ ולא עוד הפעם: „תתיתב״. 4) על אותם הימים המעטים שהיתה הישיבה הגדולה בצפורי ור׳ יוסי היה בראשה חוזרים דברי הברייתא האומרת: „תנו רבנן צדק צדק תרדוף—הלך אחר חכמים לישיבה (בית הועד ששם בית דין קבוע. רש״י) אחר ר״ אליעזר בלוד וכו׳ אחר ר׳ יוסי לצפורי וכו״—(סנהדרין, ל״ב), אבל אחרי כן היה ר׳ יוסי בצפורי רק ראש הישיבה הפרטית. ובזה נבין מה שנמצא בתלמוד; „שבזה גדול כחו של רבי מכחו של ר׳ יוסי יען רבי ריש מתיבתא הוא ושכיחא רבנן קמיה ומחדדן שמעתיה״. (נדה, י״ד), והנה כוונתו היא שרבי הוא ראש המתיבתא הגדולה, כי ישיבה פרטית הלא היתה גם לר׳ יוסי (נדרים. פ״א) ולא יוקשה מה שמצינו אחר ר׳ יוסי לצפורי״—ושם הלא הכונה להמתיבתא הגדולה. מפני שכפי היוצא מהקטע „הה היה ר׳ יוסי אב״ד רק זמן מועט. ואח״כ היה רק ראש ישיבה פרטית, ולכן היה רבי גדול ממנו.